

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СХLIII

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 56

„НАУЧНА КЊИГА“, ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
ШТАМПА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ШТАМПАРСКОГ ПРЕДУЗЕЋА — БЕОГРАД

скенирао Теодор Анагност

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ОБРЕД КРУНИСАЊА
БОСАНСКОГА КРАЉА ТВРТКА I

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ КРУНИСАЊА СРПСКИХ ВЛАДАРА
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

од

Николе Радојчића

БЕОГРАД

1948

НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

ОБРЕД КРУНИСАЊА
БОСАНСКОГА КРАЉА ТВРТКА I

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ КРУНИСАЊА СРПСКИХ ВЛАДАРА
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

(Приказано на II скупу Академије друштвених наука од 25 октобра 1943)

Два основна проблема у читавом развоју средњевековне Босне јесу њени односи према хришћанству и према двама суседним државама, Србији и Угарској. Ниједно од ова два питања није ни близу своје решењу. Данас је немогућно тачно приказати верски живот у Босни средњег века и веома тешко је снаћи се у њеним политичким односима према суседним државама. Поуздано се зна само ово — сав црквени живот средњевековне Босне пун је нејасности и противречности, и у свима њеним политичким односима има и одвише несталности, с тешко схватљивим скоковима и преломима. А где је сам историјски живот препун нејасности, која стварно извире из тешког географског положаја и из многоврсне расне сложености, а само огледа да је последица или страсне несталности или тупе тврдоглавости, ту се не може лако захтевати ни гладак, ни прегледан приказ његова развоја. Неравни живота огледају се у нејасностима његова описа. Но такве нејасности изазивају веома лако научни отпор и постају извор оштрих полемика, које нарочито у црквеним и политичким питањима превазиђу сваку меру. У историјскоме разлагању о Босни то се осећа као мало где, и зато није лако улазити у расправљање о малочас истакнутим проблемима, особито ако се у њему жели сачувати академски тон, редовно отсутан у страсним расправама.

Нејасности верскога и политичкога развоја у средњевековној Босни очевидно расту с повећавањем њенога земљишта и с разграњавањем њених верских и политичких веза. Босна је ушла у наш државни развој као мала земљица, скопчана са Србијом, потом се одделила од ње као пространији банат под врховном, нејасном и неједнаком, угарском влашћу, да се на врхунцу своје моћи, као краљевина, опет формално сједини са Србијом, покуша је заменити и чак од себе начинити централну област свих суседних српских и хрватских крајева. Ова кратка епизода је, међутим, само један мутан покушај. После њега се Босна опет раздирала у својим унутрашњим сукобима и у неједнаким борбама са суседима, док није, након поновног, очајничког,

покушаја сједињења са Србијом, доспела под Турке. Тек тада се несрећна земља, за дуже времена, бар донекле отрсла нејасности својих политичких односа, док ју је њена верска подвојеност у друкчијем, али још оштријем, облику и даље пратила, да би се од почетка XIX в. сјединила са проблемом политичких односа Босне према Турској, према Србији, према Црној Гори и према Аустрији у један сплет најмучнијих и најопаснијих политичких питања. Босна је отада постала символ гордијског чвора европске политике на њеном знаменитом и немирном Југоистоку.

Клице за овакву улогу Босне у европском развоју никле су, ван сваке сумње, већ у раном средњем веку и даду се с њеним ширењем све лакше посматрати у њихову развоју, пуном мутних слутња и подмуклих опасности. Историјари, како често бива, нису то увек тачно осећали. Давали су се збунити спољашњим сјајем и шуљом величини. Нису открили оскудицу високих идеја у историји Босне, оних идеја које, с толико части, скопчавају Србију за културни и политички развој целе Европе. Сврха развоја Босне тражила се у њој самој, у њеној величини и у њеној моћи. Као да би се оне могле одржати без унутрашње силе јединства која извире из високих идеја опште хришћанске културе и из заједничке службе држава идеји вечне правде и опште човекољубивости.

Сврха босанског средњовековног развоја гледана је, међутим, само у најпространијој постигнутој величини Босне, дакле у добу Твртка I. Зато су историчари редовно и посматрали времена пре њега као припрему за величину Тврткову, а дане после њега као болно расипање његове моћи. Овако се чинило већ од Мавра Орбинија, чија је историја Босне, у оквиру словенске и јужнословенске историје, не само јако занимљив, него и веома важан део приказа целе наше средњовековне прошлости, на жалост једнострано и тенденциозно гледане. Па ипак је велика штета што његов приказ босанског развоја у средњем веку до данас није систематски проучен, ма да се слике читавих серија из босанске прошлости, како их ми гледамо, својим приличним делом стварно ослањају на разлагања Мавра Орбинија. То важи и за Твртково доба, особито за претставу његовог занимљивог крунисања и за важно питање о његовој црквеној припадности, несумњиво скопчано, бар за једно време, с крунисањем за краља српског и босанског.

Верска несталност и црквена пометеност биле су у Босни тако честе и толико велике, да се свако обазрив мора временски ограничити док говори о црквеној припадности босанских владара и великаша, јер су они несумњиво мењали и веру и цркву, и по туђој и по својој вољи. Зато ја

одмах истичем да ћу расправљати овде само о вери којој је припадао Твртко I, када се крунисао за краља Србије и Босне. Узећу, дакле, у претрес питање које стварно не мирује од XVII в., и у чијем су расправљању отада постојала само привремена затишја. Значи, оно је још отворено и треба га, као и сва много претресана и још нерешена питања, бар покушати приближити решењу.

I

Прва вест о верској припадности Твртка I у време његова крунисања за краља налази се у малочас споменутом делу Мавра Орбинија и није толико јасна да би искључивала свако даље расправљање и кад би се поклањала пуна вера овоме писцу за све оно што нам је од њега речено о овоме знаменитоме босанском владару. Она је, наравно, у вези с његовим разлагањем о Тврткову крунисању, које је код Орбинија двапут мало опширније споменуто. Први пут је он о њему само ово написао: »Il quale (sc. Bano Tuartco) vedendo che la casa di Nemagna era mancata nel Regno di Rassia, & che à lui quel Regno apparteneua, s'intitolò etiandio Rè di Rassia, come qui appresso, quando parlaremo de' Principi di Bosna, si tratterà più particolarmente.«¹⁾ То своје обећање Орбини је савесно искупио у својој, како сам већ рекао, веома важној историји Босне. Тамо је свечани тренутак из живота Твртка I и из развртка Босне овако описан: »Ora essendo Tuartco per la conquista di tanti paesi salito in gran superbia, gli venne capriccio d'incoronarsi, e intitolarsi Rè di Rassia. La qual cosa comunicando con Lodouico Rè di Vngaria, che di ciò restò molto contento, & fù del 1376. incoronato dal Metropolitanò del Monasterio di Milesceuo, & dalli suoi monaci nella Chiesa di detto luogo: & si fece chiamar Stefano Mirce. Il quale dopò questo regnaua in gran pace, & prosperità; & ciascuno delli suoi Baroni, & gentilluomini gli prestaua grande vbedienza; nè osaua in cosa alcuna contradirgli. Ondè ei faceua in Bosna tutto quello voleua, senza ammetter al consiglio alcun Signore. Il che era del tutto contra gl'instituti, & vsanze di Bosna, & della sua libertà.«²⁾ Став историчке науке према овоме одељку Орбинијева разлагања веома је занимљив: Из њега су поједине тврдње примљене с пуном вером, ма да о њима нема с друге стране сигурнога сведочанства, док су друге одбијене као немогућне, нетачне или као још нејасне. Ја овде расправљам само о вери Твртковој за време круни-

¹⁾ *Orbini M.*, Il regno de gli Slavi: hoggi corrottamente detti Schiavon', In Pesaro, MDCL, 292.

²⁾ *Ibidem*, 358.

сања, па зато смем по страни оставити Орбинијеву тврдњу, како је Твртко саопштио своју намеру угарскоме краљу Лудовику и како је овај био због тога много задовољан. Не морам опширније расправљати ни о извору из кога је Орбини црпао своје знање о години Тврткова крунисања, пошто је сада сасвим сигурно утврђено да се је оно обавило не 1376, како он вели, него 1377 год., и пошто чак можемо утврдити и краћи временски размак у тој години, када је Твртко I своју банску титулу узвисио на краљевску¹⁾. Нећу овде улазити ни у питање о новом, краљевском, имену Твртка I, Стефан Мирча, ма да је оно врло занимљиво, и досад нерешено. Мене се тиче само место крунисања Твртка I за краља Србије и Босне и личност која је свечани црквени чин над њим обавила.

Мавро Орбини не вели изрично да је Твртко I био православне вере када је крунисан за краља у Милешеву, православног манастиру, од православног митрополита, уз асистенцију његових монаха. А могао је то рећи, и добро је познато, како он у другоме случају нарочито истиче православље једнога знаменитог босанског великаша. Он је био, разуме се, не само верски, него и конфесионално веома осетљив, па би се могло од њега очекивати да ће и код највидније личности из босанске прошлости нарочито истаћи њезину верску припадност, јер она у тој земљи није ствар која се сама по себи разуме. Или је он, можда, мислио да је црквену припадност Твртка I у време његова крунисања већ тиме тачно и јасно одредио што је истакао да је крунисан у Милешеву од митрополита и његових монаха. Био је свештено лице, и добро је знао које вере мора бити владар кога крунише црквени достојанственик цркве довољно јасно означене. Тако је, уосталом, његово разлагање и схваћено, па су први историчари, који су по њему спомињали Твртка I и његово краљевско крунисање, сложено мислили, да је, по тврдњи Мавра Орбинија, овај босански владар био тада православне вере, или бар да никако није био римокатолик. Њихова вера, истина, није почивала баш само на наведеном разлагању Мавра Орбинија, него и на општим утисцима о непоузданом римокатоличанству велике већине босанских владара и, нарочито, на оптужбама Тврткова брата Вука, упућенима Римској курији, у којима је овај тврдио,

¹⁾ У једном српском летопису под погрешном годином, 1372, стоје ова погрешна дата: „Приими начелство кнезь Лазарь, сербско краљество, но три краља бысть сербска у то време: у Призрень Лазарь, у Босни Стефанъ Твартко у Прилепъ Марко Влкахиновъ“. Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, Зборник за ист. језик и књиж. срп. народа, I, XVI, 1927, бр. 583, стр. 209.

како му брат никако није одан римској цркви¹). Овим се оптужбама дуго времена поклањала општа вера, јер је изгледало да тврдње млађега брата Твртка I поткрепљује не само позната верска непоузданост босанских владара, него и разлагање Мавра Орбинија о начину Тврткова крунисања за краља. Пошто су први историчари, пред које се ово питање испречило, били римокатоличке вере, то они нису увек нарочито улазили у питање — шта је био Твртко I, кад није био римокатолик, да ли је био православне вере или богомил? У XVII в., када је цели проблем о вери првога босанскога краља кренут, била су, уосталом, мишљења о разлици између јереси, богомилства, и шизми, православља, код фанатичних римокатоличких историчара довољно сложна у томе, да је то питање споредно, јер да ни јеретици, ни шизматици нису чланови њихове цркве. А њима је било главно — не признати римокатоличанство владару, кога је за краља крунисао православни митрополит у православном манастиру. Те части га нису сматрали достојним, па су радо веровали оптужбама Тврткова брата, иако су, као искусни историчари, добро знали да се у братској мржњи више лаже неголи истина каже.

Православље Твртка I први је особито истакао О. Рајналд (Raynaldus) у своје сјајноме наставку одличних Црквених летописа Ц. Баронија (Baronius). Он је већ познавао и опште нападаје црквених и световних писаца на верску непоузданост босанских владара и нарочите оптужбе Твртка I од стране млађега брата пред Римском куријом. Држећи се метода свога великога претходника и усавршавајући га, О. Рајналд је желео у Црквеним летописима саопштити што више изворне грађе, коју је тежио спретним разлагањем тако повезати да му приказивање буде не само тачно, већ и привлачно. Тако је поступио и у случају описивања папинских напора око утврђивања римокатоличанства у Босни за Твртка I и саопштио је том приликом у целини или у фрагментима веома важне изворе, дотле у науци непознате. На основу њих је написао, уз годину 1369, о Твртку I да он »In Bosnia, cum religio catholica in dies effloresceret, Banus senior schismaticus fratrem Stephanum iuniorum catholicum insectatus est: cuius clientelam suscepturus Pontifex, Ludovico Vngariae Regi has graues querelas proposuit: Banus Bosnae...«²). Мало даље, уз помен папинских тежња да се изађе на сусрет

¹) Писма папе Урбана V краљу Лудовику I и Вуку, брату Твртка I, прво су била позната у одломцима, а у целини их је издао: *Theiner A., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 1860, 91—92.

²) *Baronius C. — Raynaldus O., Annales ecclesiastici*, XVI, 1652, год. 1369, бр. 12.

жељама млађега Тврткова брата од стране угарског краља, он истиче, како би требало да га краљ Лудовик I ослободи »а fratris haeretici iniurijs«. Прво се вели да је Твртко I шизматик, то се хтело казати православно, а мало затим да је јеретик, значи богомил¹). Црквени летописи, у којима се овако пише о Твртку I, нису само једно заиста примерно научно дело, него се у њима огледају редовно и званична схватања римокатоличке цркве. Зато су њихове тврдње код већине римокатоличких историчара признате као научна истина, а и протестантски писци, ма да су иначе страсно побијали ове од њихове цркве изазване Црквене летописе, били су због опште разумљивог језика у науци, латинскога, којим су написани, на њих упућени, па су и они често понављали обавештења из њих, где се ова, наравно, нису косила с науком њихове цркве. Према томе, заиста је непотребно редом исписивати све писце, код којих се на основу Орбинија и Црквених летописа тврди, како је Твртко I био православне вере или богомил, и како је римокатоличку веру у својој држави прогонио. Ради наше историографије нека ми је допуштено споменути, да је Твртко I као такав приказан и у црквеној историји наших земаља, у Светом Илирику Данила Фарлатија. И у овоме знаменитоме историчкоме делу не признаје се Твртку I римокатоличанство, него се он још напада као гонитељ римокатолика у својој држави све до свога крунисања за краља, а потом се приказује као индиферентан према римокатоличкој цркви.

У Светом Илирику израђен је занимљиви приказ односа Твртка I према римокатоличкој цркви на основу Црквених летописа, помоћу обавештења из Мавра Орбинија и Јована Луциуса и уз одлично познавање писаних и штампаних извора за историју римокатоличке цркве на читавом пространом подручју старог Илирика. У прегледу римокатоличких босанских епископа, где је реч о Петру II, написане су ове оштре речи о Тврткову односу према римокатоличкој цркви пре него што се овај прогласио за краља: »Nec (sc. Tuartkus) implicitus cum esset erroribus & schismate Graecorum, a patri (sc. Stephani Bani) virtute ac religione longe multumque degeneravit, haereticis per fugium ac patrocinium prae-buit, catholicos quibuscumque potuit modis vexavit.«²) То је стварно, прегледано из Црквених летописа, али је ипак овај суд испao још оштрији, како се при извађању често догађа. У даљем приказивању верских прилика у Босни речено је

¹) У бр. 13, на истом месту, је писмо архиепископа Сплета и Дубровника о томе, како »in partibus Bosnae, ... quae amplius haeretici commorantur, ...«.

²) *Farlati D., Illyricum sacrum, IV, 1769, 61.*

при помену познатoga страшнога пожара босанских шума о Твртку I ово: »Nec vero Tuartkus hoc prodigio territus de sua in catholicos acerbitate quidquam remisit«. Најопширније се разлаже о вери Твртка I на ономе месту где се описују начин и последице Тврткова крунисања за краља. Ја сам раније саопштио цели одељак из Мавра Орбинија, у коме нам је сачувана вест о овом знаменитом догађају из босанске прошлости, па је и с методичкога гледишта веома занимљиво видети, шта је из њега ишчитао Данило Фарлати и шта је мислио да сме из њега, у вези са својим обавештењима с друге стране, извести: »Tuartkus post hostes domesticos & extraneos devictos, an. 1376. concessu Ludovici regis affinis sui, titulum regis Bosniae assumpsit, regalia insignia sollempni pompa & apparatu tradente Metropolitae, sive coenobiarcha monasterii Basiliensis Millescevensis, & Stephanus Mirce appellari voluit. Cum autem in iis bellis, quae Ludovicus gessit cum regibus Serbliae, collatis cum eo copiis suis auxiliaribus partem Rasciae occupasset, titulum regis Rasciae sibi adjunxit; praesertim cum post interritum Vucascini postremi Serblorum regis, regnum illud partim a Turcis, partim a Dynastis finitimis occupatum rege proprio careret. Itaque in suis diplomatibus inscribitur: Stephanus Tuartkus Dei g. Rasciae, Bosnae, Maritimaeque (id est Chulmiae regionis usque ad mare porrectae, quam postea fiduciarium dedit Comitibus da gente Hranichia) etc Rex. Deinde sive jussu, sive admonitu Ludovici, a quo titulum regalem acceperat, ab insectandis catholicis abstinuit; et post mortem Ludovici cum bellis civilibus distentus fuerit, rei catholicae Bosnensi neque obfuit, neque profuit; nullamque ab eo, quoad vixit, cultoribus ritus Latini & Ecclesiae Romanae vexationem molestiamve illatam reperio.«¹⁾ То је, како се види, написано највише по Орбинију; занимљиво је што је Фарлати мислио да сме и мора, уз реч »Metropolitae« додати »sive coenobiarcha«; откуда му то обавештење? Осим Орбинија он је прегледао на овом месту и Јована Луциуса, прећу главу из четврте књиге *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, одакле је преузео ово што је рекао о краљу Вукашину и о Твртковој краљевској титули; све је то, уосталом, тамо још тачније и разветтније казано. Особито је занимљив крај Фарлатијева разлагања, где је ублажен суд о Тврткову односу према римокатоличкој цркви. Како овде стоји, изгледало би као да је Фарлати хтео казати, да је Твртко I престао гонити римокатолике или због заповести, или бар због опомене, краља Лудвика I, па да им, према томе, откако се прогласио за краља, није ни шкодио, ни користио. Чини се као да је овај закључак изведен само из размишљања пишчева и из оску-

¹⁾ *Ibidem*, 63—64.

дице доказа о каснијим Твртковим прогонима римокатолика. А не мора бити тако. Сам Данило Фарлати је у трећем тому свога дела *Shugisim sasput* објавио повељу Тврткову спљетском архиепископу Андрији Гвалду, из које је могао извести да краљ под крај свога живота римокатолике није прогањао, и још више од тога; о тој ће повељи бити још речи. Фарлати је, дакле, желео казати, да се у односу Твртка I према римокатоличанству морају разликовати два периода, један, до његова крунисања за краља, када је римокатолике прогонио, и други, од тога времена па до његове смрти, када их није ни прогонио, нити им био од користи. Римокатоликом га никада и никако није сматрао, ма да је свој, римокатолички, суд јако ублажио, када је последњи пут писао о њему.

Из мога досадашњег разлагања излази, како се види, ово — ако се ко хтео из опште црквене историје обавестити о верској припадности Твртка I, он је дознао да овај знаменити владар није био римокатолик. А ако би и даље ишао да би дознао, шта локална црквена историја о њему тврди, и онда би добио исто обавештење — Твртко I, краљ босански, не само што никада није био римокатолик, него је до свога крунисања римокатолике прогонио у својој земљи и у својој породици. Против овако сложних тврдњи није се могло олако устати, нарочито у крилу римокатоличке цркве не. Али језуитски ред је од свога оснивања имао свој нарочити став према званичним схватањима Римске курије, и његовим члановима није никада недостојало смелости да своја схватања покушају наметнути својој цркви као званична. Стога и није чудо што се је један бивши језуита први испречио пред дотадашње опште уверење и бацио у римокатоличку историографију своју тврдњу, да је Твртко I био римокатолик. То је учинио барон Фрањо Ксавер Пејачевић у својој Историји Србије, и иначе препуној схватања противних традиционалним назорима и православне и римокатоличке цркве.

II

Ф. Кс. Пејачевић топло је желео да би Срби примили црквену унију с Римом, али се није слагао с дотадашњим римским, аустријским и млетачким методама у томе послу, који су се сви од реда сводили на грубо насиље и на протачко погрђивање целе српске прошлости, нарочито верске. Одан поступцима свога реда, он је лукаво желео Србима унију не наметнути, него је осладити, и то на тај начин што је тврдио, како су сви велики српски владари и сви славни Срби светитељи били одани римокатоличкој вери, па да, према томе, и сви Срби треба да пођу за њиховим примером. Тако се он надао осигурати успех унији код Срба, за којим

се у римокатоличкој цркви толико векова чезнуло, али се он није дао постићи. Да би постигао за чим је тежио, Пејачевић је у својој Историји Србије, целу српску прошлост тако приказао, као да су Срби одани Риму од примања хришћанства па све догод су били слободни, а да су се удаљили од Римске курије тек откако су постали турско робље и откако су били потпуно препуштени грчком црквеном утицају, који је раније српске везе с Римом пресекао. Но ни ово му се још није чинило довољно па је, поред свог општег разлагања, уносио у своју Историју Срба још и нарочите одељке, у којима је расправљао о верској припадности великих Срба. Тако је, само да понешто споменем, нарочито расправљао о вери српских великих жупана: »Inquiritur in religionem Archi-Zupanorum Nemaniorum«.¹) За њега су српски краљеви на крају XII и на почетку XIII в. били римокатолици: »Serviae reges fine Saeculi XII, & XIII initio catholici«.²) О св. Сави написао је, наравно, нарочити одељак: »Inquiritur in Sabae I Archi-Episcopi religionem«, да би га завршио са жељом: »Sabas I Pechii Archi-Episcopus Ecclesiae catholicae vindicatur«.³) Даље, заиста, није потребно да ређам Пејачевићево расправљање о верској припадности српских владара и српских црквених поглавица. За њега су сви они — или римокатолици или бар одани Риму. Ја сам морао ово истаћи да бих показао, како је случај Твртка I код њега само један од многих. Ништа нарочито. Како је Пејачевић писао о вери раних и позних српских владара у средњем веку, тако је расправљао и о Твртку I: »Inquiritur in religionem Tvartki I Regis.«⁴) То је, стварно, прва мала монографија о Твртковој верској припадности, коју заиста није требало превиђати кад год се је опширније расправљало о угледном босанском владару и о вери коју је исповедао.

Ф. Кс. Пејачевић располагао је, када је писао своју расправицу о вери Твртка I, само с изворима који су овде већ споменути. Добро је знао да се овоме босанском владару пребацује православље или богомилство највише на основу оптужбе његова брата Вука пред папом Урбаном V. Али он Вуковим тврдњама није хтео веровати и оправдавао је своју неверицу тиме што је истицао, како Мавро Орбини тврди да извор сукоба између браће није била вера него Вукова побуна, па зато, вели, његове оптужбе брата пред

¹) *Pejacsevich F. X., Historia Serviae seu colloquia XIII de statu Regni et Religionis Serviae ab exordio ad finem, sive a saeculo VII ad XV, 1797, 160—161.*

²) *Ibidem*, 162 и д.

³) *Ibidem*, 178—184.

⁴) *Ibidem*, 394—396.

папом »*fidem apud me nondum obtinent*«. ¹⁾ То је мудро речено, али не мора бити потпуно убедљиво. Исти је такав и други Пејачевићев разлог, који је он овако формулисао: »*Aegre enim mihi impero, ut credam, a Ludovico piissimo principe, tam perniciosum christianae reipublicae caput, Banatui Bosnensi admoventum, ac post tot, ac tales corruptelas, suffragio etiam suo ad Regale fastigium provehendum, multisque novis favoribus augendum fuisse*«. ²⁾ Он, како се види, верује Орбинију да се је Твртко I узвисио за краља Србије и Босне с пристанком краља Лудовика I, о коме је Пејачевић уверен да никада не би дао свој пристанак на такво узвишење, ако би било истина што се тврди о односу Тврткову према римокатоличанству. То су оштра, језуитска, домишљања! Но, пре свега, верска убеђења нису била увек одлучна за политички рад, ни у средњем веку, а онда, што је много важније, Мавру Орбинију не мора се веровати да је краљ Лудовик I дао свој пристанак на онакво Твртково узвишење за краља Србије и Босне. Пејачевић, разуме се, није превидео, како је Данило Фарлати ублажио свој суд о односу Тврткову према римокатоличанству, па је, с много спретности, начинио од Фарлатијева мишљења мост својој тврдњи, да је Твртко I био римокатолик. Уосталом, врло опрезно састављеној. Он, вели Пејачевић, не сумња, него чак и допушта, да је и Твртко I живео по грчком обреду својих старих и да је пливао у Керуларијевим црквеним схватањима. Све, наравно, у младости. Но он се не би усудио признати, да је и пристајао уз њих, него је, напротив, сматрао веродостојним да се је Твртко I отресао својих ранијих верских заблуда још под руком свога стрица, бана Стефана. Ето, на тај је начин, својствен његовоме реду, Пејачевић превео Твртка I у римокатолике. Није, наравно, пропустио, на крају, рећи, како се краљева оданост римокатоличкој цркви огледа из његова односа према спљетском архијепскопу Андрији Гвалду (*Andreas de Gualdo*), кога он зове својим оданим саветником и духовним оцем (*»fidelis Consiliarius & Capellanus noster spiritualis*). Повеља Твртка I Андрији Гвалду, од 30 августа 1390, заиста је занимљива, и Пејачевић је, са свога гледишта, добро учинио што је своју тврдњу о Тврткову римокатоличанству покушао њоме поткрепити. У њој, наиме, стоје не само горе исписане речи краљеве о Андрији Гвалду, него је повеља уопште пуна похвала римокатоличкој цркви, о којој

¹⁾ *Ibidem*, 395. Шта се мислило по византинском, па, према њему, и у старом српском праву о тужакању између браће, то се види из 47 члана 39 главног Закона градскога: „Братъ на брата ванкы кини не можеть двиганути понизи и не оусаншати боудети и изгнанію повини нести.“ Дучић Н., Књижевни радови, IV, 1895, 405.

²⁾ *Pejacsevich F. X.*, о. с., 395.

краљ Твртко I вели, да је и он њена садница, »sicus plantulam me resolo«, што је Спљећанима мало после доласка под краљеву власт било драго чути. С несумњивим осећајем научне победе завршио је Пејачевић своје разлагање о вери Твртка I овим речима: »Haec mihi de Tuartki I. Rasciae Bosnaeque Regis catholica religione in medium proferre licuit.«¹⁾ Овде, дакле, већ о католичкој вери Твртковој, која је малочас споменута само као Пејачевићева претпоставка.

Било би, заиста, одвише, када би се од бившег језуите Пејачевића тражило да обавести своје читаоце, у каквим је односима био Твртко I према Спљету до 1390 год. и тада када је повеља писана. И још да им каже, колико је Твртко I топло желео да Спљет чврсто и трајно стави под своју врховну власт, па и шта је све ради тога био вољан изјављивати, да би му се та жарка жеља испунила.

Историја Србије Фране Ксавера Пејачевића спада међу најмање употребљене историје у нашој историографији. Ако се ко њоме више и послужио, то је редовно бивао какав римокатолички писац, који је то најчешће чинио због конфесионалних разлога, а не научних. Тако се њоме много користио и Иван Франђо Јукић у својој књизи »Zemljopis i poviestnica Bosne«, коју је он издао под именом Славољуба Бошњака 1851. Одељак о Твртковој вери у овој књизи толико је прегледан и био је од тако великога, и незаслуженога, значења да га морам преписати: »Kojeg zakona sledbenik bio je Tvèrtko? Orbini i Farlati, uzimajući u prizrenje tužbe njegovoga brata Stjepana Vukića, da ga brat porad toga što je katolik progoni, zatim što je u Mileševu krunjen za kralja od mitropolita gèrckog, dèrže da je bio iztočnog to jest gèrckog zakona; al ova dokazivanja u sebi ništa nevriede, buduć da je on brata, ne zato što je katolik mèrzio, već što je bio buntovnik i za bantvom težio, a šta je brat papi uzrok navodio, tomu se je lasno dosietiti, jer ako ovo nebi naveo, to papa nebi se ganuo; drugo, Tvèrtko htioći biti naslednik sèrbskih kraljah, koji su iztočnog zakona bili, a uzimavši u obzir ondašnje okolnosti, činio se je kruniti od mitropolitè gèrckog, drugčie bi morao od pape iskati krunu, a papa mu je bez dopuštenja ugarskog kralja nebi poslao, a suviše bi papu mučno sklonio, buduć, da ga je brat kod njega ocèrnio; nesledi dakle stoga, da je on bio gèrckoga zakona. Zabacivši sva moja mudrovanja, za dokazat, da je on bio katolik, navest ćemo samo njegove rieči. Andria Gualdi, arcibiskup spljetski, potuži se kralju Tvèrtku, kao spljetskom gospodaru, da mu desetine neće da platjaju ni cèrkovnjaci ni svietovnjaci. Kralj mu dade povelju, u kojoj kaže, da je i on sadić — plantula — cèrkve katoličanske, i rečenog arcibiskupa Andriu

¹⁾ *Ibidem*, 396.

imenuje: »svojim viernim savjetnikom i kapelanom duhovnim«. (107—108). Јукић вели за горње разлагање »тоја мудро-вања«, а она су веома малим делом његова. Све што он овде вели, то је преузето, углавном, из Пејачевићеве Историје Србије, коју он у примедби и наводи. Када се, према томе, говори о историчару који је први доказивао, како је Твртко I био римокатолик, онда се не сме истицати Јукић, него Пејачевић.

Фрањо Рачки је несумњиво знао бар за Јукићево разлагање о вери Твртка I, ако не и за Пејачевићево, али није хтео за њима поћи, него се вратио О. Рајналду и Д. Фарлатију, у којима је, и нехотице, гледао поузданије научне путовође и мање верске зилоте. Зато је он писао о Твртковој вери као и они: »Novi ban, Stjepan Tvrdko, rođen od Vladislava, brata pokojnoga Stjepana, i Jelene Šubičke, slijedio je vjeru svoga oca t. j. istočnu crkvu, te je ova ne samo u Bosni podupirana bila državnom vlašću, nego si tiem nov ugled i upliv steče«. ¹⁾

Више самосталности у овај мучни проблем унео је учени и мудри руски историчар Е. Голубински. Његово разлагање о вери Твртка I наводи се, на жалост, као сведочанство, како је овај добро обавештени писац гледао у великом босанском владару православнога краља. То се чинило или због православља Голубинскога, или због недовољног знања руског језика или због непажљивога читања. Е. Голубински се није отимао о Твртка I као православнога владара, него је у њему гледао богомила. Био је несумњиво хиперкритичан, када је спомињао православље у вези с босанским владарима, па их све гурао или богомилима, или римокатолицима. О вери Твртка I написао је ово: „Что касается до вѣры самихъ бановъ и королей, то большая часть ихъ были патаренами, меньшая католиками, и какъ кажется ни одного между ними не было православнаго. Считается православнымъ первымъ королемъ Стефанъ Твртко на томъ основаніи, что онъ вѣнчался королевскимъ вѣнцомъ въ православномъ Милешевомъ монастырѣ отъ православнаго сербскаго митрополита. Но въ виду имѣющагося положительнаго свидѣтельства, что онъ былъ патаренъ (см. посланіе папы Урбана V къ венгерскому королю отъ 1369 г. въ Annal. Eccless. Райналда ап. 1369, п. 12), какъ кажется, гораздо основательнѣе смотрѣть на этотъ частный случай его обращенія къ содѣйствию церкви православной просто какъ на мѣру политическую: принимая королевскій вѣнецъ, онъ хотѣлъ заставитьъ своихъ подданныхъ смотрѣть на него какъ на тотъ самый вѣнецъ, котораго былъ носимъ королями сербскими, и на

¹⁾ Rački F., Bogomili i Patarani, Rad, VIII, 1869, 126—127.

себя самого какъ на возстановителя и продолжателя ряда этихъ последнихъ (*Monumenta Serbica* Миклошича р. 187), а по этому и необходимо было для него короноваться рукою православнаго архіереа...¹⁾

Све што год се је из дотле познатих извора са дотад примењиваним научним методама дало ишчитати, то се је и покушало. Резултати истраживања нису се између себе слагали. На основу истих извора Твртко I приказиван је и као православни, и као богомил, и као римокатолик. Ја сам се ограничио на мишљења самосталних истраживача и, поред њих, још и на Лукићево, до кога се много држало, а тврдње оних историчара који су туђа мишљења неизмењена преписивали или их само стилски преудешавали нисам ређао, јер бих тиме своје разлагање одужио. Што је имало да се рекне, казао сам, и кога је требало збиља споменути, тога нисам пропустио истаћи. Питање о Твртковој верској припадности могло се — нека ми је допуштено тако рећи — освежити само с новим изворима, раније непознатим или несхваћеним, или с друкчијом научном методом. Рационалистичка домишљања није било могућно забранити, али су она могла постављени проблем само даље заплетати, а не решењу га привести или бар приближити.

III

Збирку старих извора о босанској прошлости, па и о добу Твртка I, обогатио је у шездесетим и седамдесетим годинама прошлога века марљиви издавач Августин Тајнер (*Theiner*). Од времена О. Рајналда и Д. Фарлатија није више спомена Босне ишчупано из црквених архива него што је то учинио А. Тајнер у својим издањима која се тичу Угарске и Јужних Словена. Расуте изворе баш о босанској прошлости по документима највише из црквених архива сабрао је и обогатио их дотле непознатима Јевсевије Ферменцин у својој збирци »*Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*«, коју је издала Југославенска академија у својој серији »*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*«, XXIII, 1892. Да остале збирке докумената оставим на страну, већ на основу ових могло се је питање о вери Твртка I подврћи ревизији, нарочито ако би се заједно с њима узели у претрес и споменици из млетачкога и дубровачкога архива, који су изворну грађу из црквених збирки, дотле највише издавану, одлично допуњавали. У вези с издавањем споменика из дубровачког архива објављен је и један извор за који је изгледало да даје још поузданију основу за већ постављену тврдњу о ри-

¹⁾ *Голубинскій Е.*, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, 1871, 570.

мокатоличанству Твртка I. Од трећег тома Светога Илирика Д. Фарлатија (1765) већ је било познато, како је Твртко I 1390 назвао спљетскога архиепископа Андрију Гвалда »fidelis Consiliarius & Capellanus poster spiritualis«. Из Ферменцинова издања аката за босанску прошлост могло се је опет сигурно утврдити, да је Твртко I, још као бана, 8 децембра 1374, венчао са бугарском принцесом Доротејом босански римокатолички епископ Петар, ваљда у Илинцима, у Срему, али у сваком случају у једном месту Ђаковачке епископије, које се је звало по својој цркви св. Илије Илинци, или слично; а било је не једно такво. То су, међутим, све документи из каснијих времена Тврткова владања. За раније пак доба објавио је веома занимљив извор, који сам малочас наговестио, Константин Јиречек. То је потврда бана Твртка, издата у Ђакову 13 фебруара 1355 двојници Дубровчана у присуству босанскога епископа Перегринина, како Твртко вели »patris domini fratris Peregrini, ecclesiae Bosnensis episcopi, spiritualis patris nostri.«¹⁾ Главне су, разуме се, последње речи „нашега духовнога оца“, у којима се је могао гледати доказ за тадашњу Тврткову верску припадност.

Испред свога издања Споменика српских написао је К. Јиречек одличан предговор, у коме је истакао, шта се све ново може ишчитати из саопштених докумената. Ту је имао прилике истакнути и начин, којим је Твртко у објављеној потврди назвао римокатоличкога епископа Перегринина. Но он то није учинио, можда зато што је знао шта се може мислити о таквом називу у повељи босанских владара, написаној према формуларима државе у којој је краљ био несумњиво римокатолик, мислим Угарске. Одмах овде морам казати, да К. Јиречек није ни иначе никада поближе улазио у питање о верској припадности Твртка I, ма да је имао прилике за то и ма да је чак забележио, да је М. Орбини имао право када је говорио о митрополиту у Милешеву, о чему се поучио из студија И. Руварца, које су за њега увек биле извор драгоцених обавештења. Знао је, наравно, К. Јиречек да је питање о верској припадности Твртка I отворено и да би требало заузети став према њему. Али он ни у лакшим случајевима није истрчавао и није наметао своје претпоставке, а камоли у овако незгодној материји. Мислио је да му није дужност улетати у мучне босанске проблеме, када је писао историју Срба, схваћену претежно само као историју Србије и Зете. Уосталом, и да је нарочито расправљао о вери Твртка I, К. Јиречек би, по свој прилици, изређао туђа мишљења о томе питању, а своје би задржао за себе.

¹⁾ Јиречек К., Споменици српски, Споменик Српске академије наука, XI, 1891, 32.

Док се К. Јиречек није дао повући извором од њега објављеним да би подвргао ревизији проблем о вери Твртка I, био је, мислим, баш у овој његовој едицији повод да се Иларион Руварац залетео у сукоб мишљења о верској припадности знаменитога босанског владара. К. Јиречека су научни метежи одбијали, а њега су привлачили, као рође-нога пркошцију или, још боље, као љубитеља научних питања у којима се ни од пркоса није смело зазирати. Спомен-ници српски К. Јиречека изашли су 1892, а две године касније објавио је И. Руварац једну од својих новим научним резултатима најбогатијих расправа „Бановање Твртка бана (1353—1377)“. Она је и одлично написана, па је И. Руварац осећао да би је стилски упропастио, ако би у њу унео расправљање о нарочито тешким проблемима у облику уметака, што је он, иначе, чешће радио. У овом случају одлучио се за бољи начин и написао „Три додатка расправи „Бановање Твртка бана (1353—1377)“. Трећему је међу њима натпис „В. О дијаку бана Твртка од године 1354. до 1367. године и о вјери, коју је исповиједао бан Твртко.“ Мене се, овде, тиче само други део овога додатка.¹⁾

У њему је И. Руварац прво истакао овде већ поменуто мишљење Ф. Рачкога, како је Твртко I био православно; узгред је казао, да су већ пре њега тако мислили Д. Фарлати и Л. А. Гебхарди, чије је мишљење прегледао и М. Шимек у својој првој већој историји Босне. И. Руварцу било је главно рећи, како високи прелат римокатоличке цркве, Ф. Рачки, држи да је Твртко I био православно. А њега је увек — често и одвише — привлачило да има своје одвојено мишљење, чак и настрано, које од њега нико не би очекивао. Ф. Рачки је писао да је Твртко I био православно, а он је желео доказати, да је био римокатолик.

Своје доказе поређао је И. Руварац овако: Прво је исписао већ споменуте Тврткове речи, из којих би излазило да је у босанском римокатоличком епископу Перегрину гледао свог духовног оца. Затим је потсетио читаоце, како је бан Твртко у својој повељи Вукцу Хрватинићу од 11 августа 1366 дао написати о себи „*Мъ ракъ Божи и свѣтога Гръгѣра а зовомъ господињ банъ Твртко*“ (Starine, XXI, 1889, 82 = Fernendžin E., Acta Bosnae, 1892, 34); при томе је И. Руварац мислио да је овде реч о св. Гргуру папи, пошто истиче, да му је босански бан подигао и цркву у Трстивници. Последњи му је доказ већ раније истакнута чињеница, да је бана Твртка венчао с Доротејом, бугарском принцесом, римокатолички епископ Петар. Није, разуме се, хтео оставити не-

¹⁾ Зборник *Илариона Руварца*, одабрани историски радови, свеска I, спремно за штампу Никола Радојчић, Посебна издања Српске академије наука, СШ, Друштвени и историски списи, 44, 1934, 497—498.

споменуто, како „гдјекоји“ „изводе“ из тога што је Твртко I био крунисан од православног митрополита у Милешеву за краља, да је био православне вере. Он се ту — што иначе није био чест случај код њега — закљонио за Јукића и рекао, како је овај „добро примјетио, да се то само из тога чина извести не може“; колико вреди спомињати у овом питању Јукића, то сам већ нагласио. Крај разлагања је сав у начину расправљања И. Руварца: „Ја дакле држим, да је Твртко крштен и од своје мајке Јелене Шубићеве васпитан у вјери католичкој и да је и као бан и као краљ остао католик све до своје смрти. Но да ли је он био добар и ревњив католик? — то је друго и такво питање, које се мене не тиче“.¹⁾

Своју оцену разлога И. Руварца за ову његову тврдњу ја ћу касније изнети, пошто претходно изређам још неколико постављених теза о верској припадности Твртка I, које се већином ни по богатству грађе, ни по оштроумности одбране не могу с његовом хипотезом мерити.

Скоро десет година после И. Руварца додирнуо је питање вере Твртка I Фердо Шишић и покушао га решити више наметљивом сугестијом неголи убедљивим разлагањем. Он овако уводи читаоца у своје мишљење: »Pošto znamo kao izvjesno, da je ban Tvrtko bio katolik, ...«²⁾ А ми то, заиста, не знамо, и најмање се то сме тврдити на основу називања епископа Перегринина од стране Тврткове духовним оцем и на основу Тврткова венчања обављена с Доротејом у римокатоличкој цркви. Ф. Шишић се, међутим, позива само на та два извора, постављајући своју тако оштро формулисану тезу. Но на тај начин може се изазвати, и код недовољно обавештених, само привремено јак утисак о тачности убачене тврдње. За дуже времена, нарочито код ученијих и опрезнијих, јамачно не. Питање о верској припадности Твртка I много је сложеније него што се тада чинило Ф. Шишићу.

То се могло осетити већ по првом опширнијем претресу овога проблема после овако оштро формулисане Шишићеве тврдње. У њега се упустио Васо Глушац у оквиру своје простране радње „Средњовековна Босанска црква“.³⁾ За њега је случај вере Твртка I само један од многих, којима је он желео поткрепити своје схватање, да је „босанска“ црква православна. Зато би било сасвим неумесно пребацити му фрагментарност у расправљању и необазирање на све

¹⁾ *Ibidem*, 498.

²⁾ *Šišić F.*, *Studije iz bosanske historije*, I, Гласник Зем. музеја, XV, 1903, 321. Упор. и Шишићево разлагање у: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, 1942, 12.

³⁾ *Прилози*, IV, 1924, 1—55.

важније раније претпоставке о вери Твртка I. Задатак В. Глушца био је много пространији и он је могао питање Тврткове верске припадности обрадити као мали део свога задатка, како је то и учинио¹⁾. Врло је важно што је он и при таквом начину расправљања упозорио на понеке чињенице које пре њега или уопште нису примећене, или су погрешно протумачене. Тако је јамачно веома поучно што је В. Глушац истакао начин заклињања Твртка I и из њега извео закључак, како он није могао бити богомил. Пошто би ко могао по разлагању И. Руварца о св. Гргуру као заштитнику Босне помислити, да је ту реч о свецу кога прославља само западна црква, то је В. Глушац учинио веома добро што је упозорио да је св. Гргур, коме је била посвећена и црква у Трстивници, покрај краљевскога двора, без икакве двоумице св. Григорије Богослов, названи Назианзин, велико светлило источне цркве; ако би ко, ипак, посумњао да се ту ради о св. Григорију Чудотворцу, онда то, углавном, важи и за њега. Зато је веома разборито што је В. Глушац истакао, како нарочито поштовање св. Гргура од стране Твртка I није никакав доказ за његову оданост западној цркви него, напротив, за култ једнога изразитог светитеља с истока, у источној цркви особито поштованог; да све остало пустим на страну, већ пре В. Глушца упозорио је и Ст. Станојевић да је св. Гргур Назијанзин био заштитник босанске државе²⁾; то ми знамо најпоузданије из босанске нумизматике. Из заклетве Твртка I и из заштите св. Григорија Назијанзина босанске државе извео је В. Глушац ово: „Према свему томе нема никакве сумње, да је Твртко I био православни хришћанин, . . . ;“³⁾. Он је — да и то споменем — мишљења, да су сви босански владари, осим претпоследњег и последњег, били православни хришћани.

У једној овећој расправи В. Ђоровића о Твртку I речено је о његовој вери само оволико: „По вери Твртко је био католик“⁴⁾. Ништа више. У примедби се упућује на раније споменуто схватање И. Руварца, а за горње разлагање В. Глушца вели се да је написано „без ближег посматрања ствари“.

У овако сложеном питању, „посматрање“ може, међутим, више шкодити неголи користи донети. Треба покушати решити цео проблем на основу савремених извора и на основу убедљивих аналогија. А таквом задатку се теже при-

¹⁾ *Ibidem*, 17—20.

²⁾ Глас Српске академије наука, ХСII, 1913, 122.

³⁾ Прилози, IV, 1924, 19.

⁴⁾ Ђоровић В., Краљ Твртко I Котроманић, Посебна издања Српске академије наука, LVI, Друштвени и историски списи, 22, 1925, 93.

ступа. Посматрања и размишљања много су омиљенија. У њих је, бар донекле, упао и М. Пурковић када је, истина опет узгред, додирнуо питање о вери босанскога краља Твртка I. Њега је већ чешће спомињано писмо папе Урбана V о Твртку као тврдоглавом јеретику присилило да се дотакне претпоставке о његовом римокатоличанству. М. Пурковић се није усудио да овај извор узме олако. Док је то чинио, он се несумњиво кретао у границама не само допуштене, него и обавезне историчке критике. У даљем разлагању упао је у размишљања погодна за неплодне препирке, ако их се остави без убедљивих доказа. Језгра Пурковићева разлагања о верској припадности Твртка I јесте ово: „...кад је реч о Твртковој вери, онда се на сваки начин мора указати на писмо папе Урбана V, о коме смо на свом месту говорили, ма колико тенденциозно било, где се пише да је Твртко јеретик. Ту може да буде истине... Још нас једна ствар колеба, да не примимо с пуно уверења тврђење, да је Твртко био католик. Он се крунише за краља у Милешеву, на гробу Св. Саве. А зна се ко је Св. Сава и шта он значи за православе. Хоће ли неко од православних свештеника да крунише католика на гробу православног архиепископа и оснивача православне архиепископије? Тешко. То је средњи век, а вера у средњем веку, са свим изузецима, значи много. У сваком случају, ми данас немамо ни један убедљив докуменат који би нас одвео на прави пут, и који би сигурно... решио ово питање, које остаје још увек отворено...“¹⁾.

На ову расправу М. Пурковића ја сам написао оцену, у којој нисам могао обићи његове слутње и недоумице о вери Твртка I, нарочито због тога што ме је држање И. Руварца према оним питањима из српске прошлости, за која се сматрало да дирају у српски понос, присиљавало на највећу опрезност. Ја добро знам да је сасвим разумљиво, што се је он, нападајући уображене предмете српскога поноса, могао понегде залетети да обори и оправдани српски понос. Лакомислено поверење већине српских читалаца њега је дражило, па га је жестоко нападао, али се при томе није могао сачувати да претераним и често безразложним неповерењем упадне у типичне погрешке опаснога хиперкритицизма. С таквим случајевима ја сам се у његовим радовима не једанпут сретао, и, поучен њима, мислио сам да овом приликом ради претпоставке М. Пурковића о вери Твртка I морам ово написати: „Он, с много разлога, држи да се мора ревидирати мишљење И. Руварца као да је Твртко био римокатолик. Ја мислим да је И. Руварац — по свом обичају — заиста желео Србима мало пркосити и рећи да њихов ве-

¹⁾ Пурковић М., Авињонске папе и српске земље, 1934, 89.

лики Твртко није био православни него римокатолик, наравно тадашње босанске правоверности. Разлози за његову тврдњу су недовољно убедљиви. Пурковић ће имати право да Твртко није био римокатолик¹⁾ У оцени књиге, која је пуна важних и делом још нерешених питања из српске прошлости било би, мислим, неумесно распрострањавати се о једном проблему, колико год он, иначе, био знаменит. Мени се чинило најважније истаћи жељу да се ревидира мишљење И. Руварца о римокатоличанству Твртка I.

О замршеним питањима у вези с верском припадношћу босанских владара требало би да се нарочито расправља у Историји Босне од В. Ђоровића, и то у другом тому, за који је остављена њена средњовековна културна историја²⁾. Али већ у првој књизи овога дела писац је рекао своје мишљење о вери Твртка I на овај начин: „Из овог чина, што је Твртка венчао католички бискуп мени је, као и раније И. Руварцу, јасно, да је Твртко припадао католичкој вери. У толико пре, што је та бугарска принцеза била католичкиња, и што венчање није никакав државни чин, него лична ствар“³⁾. У примедби уз ову реченицу осврће се В. Ђоровић на мишљење М. Пурковића као да овај мисли, како је Твртко могао бити православни нарочито зато, што се крунисао на гробу св. Саве. Пурковић је, међутим, као разлог за своју сумњу у Твртково римокатоличанство на првом месту навео писмо Урбана V о Твртковој оданости јереси. Даље, Ђоровић разлаже своје мишљење о Пурковићевим сумњама овако: „Није, међутим, узео довољно у обзир, да је то крунисање у Србији, за српског краља, било не приватна него јавна ствар, и да стога верски моменат у том питању треба ценити друкчије. Н. Радојчић прима Пурковићеву сумњу, да је Твртко био католик, али не даје за то никаквих ближих разлога“⁴⁾. Као додатак В. Ђоровића разлозима И. Руварца за римокатоличанство Твртка I може се сматрати само позивање на веру Тврткова капелана, па потом протовестијара и напоследку римокатоличког епископа Ратка⁵⁾. О знаменитоме крунисању Твртка I за краља написао је В. Ђоровић ово: „У јесен 1377., чини се о Митров-дану, Твртко се крунисао за краља Србије, у Милешеву, над гробом Св. Саве. Упада у очи, да крунисање није обављено у Жичи, где су се догле крунисали сви краљеви династије Немањића; то сигурно стога, што Жича није била у Твртковом подручју. Ја не знам стога, да ли се може примити Јиречева претпоставка, да је он

¹⁾ Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI, 1936, 388.

²⁾ Ђоровић В., Историја Босне I, Посебна издања Српске академије наука, СХХIX, Друштвени и историски списи, 53, 1940, 17.

³⁾ Ibidem, 302.

⁴⁾ Ibidem, 303.

⁵⁾ Archiv für slav. Philologie, XIX, 1897, 596.

том приликом „крунисан круном Стефана Првовенчаног“.¹⁾ Питање вере Тврткове у том часу није, овде, ни додирнуто; није тачно да су се сви краљеви династије Немањића крунисали у Жичи; шта треба мислити о истој круни приликом крунисања, то ће се видети из мога каснијег разлагања. Значи, како се види, да је мишљење В. Ђоровића о вери Твртка I ослоњено на разлагање И. Руварца, које он у потпуности прима.

Пошто је за моје мишљење о сумњи М. Пурковића истакнуто, с разлогом, да је она прихваћена без „ближих разлога“, то је, заиста, моја дужност да научно претресем претпоставку И. Руварца о вери босанског краља Твртка I, али нарочито за доба када се у Милешеву крунисао за краља.

IV

На почетку своје расправе сматрао сам за потребно истаћи, како су босански владари у питању вере били толико превртљиви, да је једини научни пут — када се о овоме проблему расправља — истаћи, о коме је владару реч и о коме се добу ради. Само на тај начин могу се избећи немили неспоразуми и спречити нетачне генерализације. Зато је мој задатак према расправици И. Руварца — како сам и малочас рекао — ужи него што би се могло мислити. Он је расправљао о његовој вери уопште, а ја се, овде, занимам само за његову вероисповест у време када се крунисао за краља Србије и Босне у Милешеву; иначе сам ја током ранијег разлагања имао прилике навестити, како ме сви тобожњи докази о Твртковом римокатоличанству не могу уверити да је он био заиста римокатолик. За све те изворе мишљења сам да има други, сигурнији, излаз него да се из њих ишчита римокатоличанство Твртка I.

И. Руварац је пажљиво скупио те изворе, па да с њим — како сам већ обећао — кроз њих прођемо. Он је мислио да се из почетка повеља Тврткових „*Ек њме шѣца и сила и свѣтота дѣха аминѣ*“ и из начина њихова датирања сме извести ово питање: „Но да је бан Твртко збиља био источне вјере, за што се дијак његов Дражеслав у датирању листина и повеља не држи начина грчко-источне већ онога римско-западне цркве?“²⁾ Када је И. Руварац поставио овакво питање на овај начин, он је веровао да читалац мора сам одговорити како је Твртко био римокатолик. Од оног се доба, међутим, о инвокацији и о начину датирања наших повеља зна много више него што се онда знало. И поузданије. Ја сам, несумњиво, у овом случају лишен дужности да опширно раз-

¹⁾ Ђоровић, В., о. с. 304.

²⁾ Зборник Илариона Руварца, I, 498.

лажем, како се из инвокације и, нарочито, из начина датирања босанских повеља уопште не сме ишчитати да су владари из којих су канцеларија потекле били римокатолици. В. Ђоровић, који иначе прима претпоставку И. Руварца о вери Твртка I, написао је поводом повеље бана Кулина ово: „То, што Кулин датира повеље од рођења Христовог није никакав доказ за његово припадништво католичкој вери. То је просто утицај западне дипломатике, који је у Босну дошао преко Дубровника и Далмације, и који се није изразио само у тој једној особи“.¹⁾ Мало је теже изићи на крај с другим извором, који наводи И. Руварац у односу према самој Твртку стварно као први, наиме с потврдом од 13 фебруара 1355, где стоји, како је она написана *in presentia reuerendi in Christo patris domini fratris Peregrini, ecclesiae Bosnensis episcopi, spiritualis patris nostri*...²⁾ Ја сам у прегледу свих извора о верској припадности Твртковој већ истакао да је ово место настало у Твртковој латинској канцеларији и да је написано, ван сваке сумње — већ према месту издавања — према формуларима угарске дворске канцеларије, где је владар био римокатолик. Према томе, ово место није непобитно сведочанство за верску припадност Твртка I ни у ово доба а камо ли касније. Доказ И. Руварца за Тврткову верску припадност римокатоличкој цркви, који за овим долази, стварно сам већ раније избрисао из низа доказа, када сам писао о Глушчеву схватању вере Твртка I. И. Руварац се, наиме, даље пита: Да ли би Твртко „у Трстивници двору своме саградио био цркву св. Гргура и рекао у повељи својој од 11 августа 1366.: „*Изъ равъ бѣжи и свѣтѣго Гргѣвра а зовемъ господиъ банк Твртко*...“³⁾ Када је он поставио ово питање, онда се, пре свега, није знало толико босанске нумизматике, да би се с пуном сигурношћу смело казати о коме је св. Гргуру реч, када се он спомиње као заштитник Босне. Сада поуздано знамо да је то изразито православни, у источној цркви нарочито поштовани светац, св. Григорије Назијанзин. С овим тачним одговором побијен је и идући разлог И. Руварца, где се он позива на интитулацију Тврткову, у којој има нешто више смисла неголи на пр. у овој босанској интитулацији „*Изъ свѣти Гргѣврѣ, а зовемъ банк Стѣпанъ*“. Потпуно јасна, међутим, није ни она. По грађи коју је сабрао Ст. Станојевић ми смо сада много боље обавештени о интитулацији у босанским повељама неголи у време када

¹⁾ Ђоровић В., о. с., 168. Ради инвокације и инскрипције у босанским повељама он се позива на Ст. Станојевића: Глас, XC, 1912, 86 и ХСП, 1913, 178. Упор. и моје допуне: Зборник И. Руварца, I, 497.

²⁾ Јиречек К., Споменници српски, Споменик XI, 1891, 32.

³⁾ Зборник Илариона Руварца, I, 498.

је написана ова расправица И. Руварца¹⁾. У низу претресених извора ставио је И. Руварац на последње место вест о томе, како је Твртка I венчао с бугарском принцесом Доротејом римокатолички босански епископ Петар 1374. Ја сам и тај извор већ споменуо, а овде исписујем само најважније место, где се за Петра каже: »venerabilis in Christo pater et dominus, dominus Petrus, sancta Dei et apostolice sedis gratia episcopus ecclesie Boznensis«. ²⁾ В. Ђоровић мисли, као и И. Руварац, да је Твртково венчање од римокатоличког епископа доказ за тадање римокатоличаство Твртка I. А то не мора тако бити. Доротеја је јамачно била римокатоличке вере, и венчање се — мислим редовно — обавља у невестиној цркви. Но то нипошто не значи, да је и женик исте вере као и невеста, а нарочито у овоме случају не, када је венчање обављено у Славонији, земљи угарскога краља, с његовом штићеницом. А колико је Лудовик I истицао своје римокатоличанство, то заиста ја не морам овде истицати. Његова штићеница морала се венчати у римокатоличкој цркви, али из тога се не мора изводити да је и њен младожења био тада римокатолик, а касније још мање. Како се И. Руварац на крају свога разлагања заклонио за Јукића, стварно за Пејачевића, да би скинуо с врата Орбинијеву тврдњу о том, како је Твртка I крунисао православни митрополит у православном манастиру, то сам, мислим, већ довољно истакао, када сам говорио о Јукићу. За каткад хиперкритичкога И. Руварца био је и други пут отворен — могао је једноставно одбити Орбинијеву вест о Тврткову краљевском крунисању. Али ту га је његова редовно сигурна интуиција сачувала од пренагљености, а и његов став према Мавру Орбинију, за кога је он одлично осећао, како су код њега често измешане тачне и важне вести с неистинама и ситницама.

Претпоставка И. Руварца о вери босанскога краља Твртка I обично се сматра као доказана истина и редовно се на основу ње пише, како је први босански краљ био римокатолик. На каквим основама почива ова цела претпоставка о Тврткову римокатоличанству, то се сада, уздам се, јасно види. Противно схватање, да је Твртко I био православни, почива на вести Мавра Орбинија, да је њега крунисао за краља православни митрополит, и да је тај знаменити чин обављен у православном манастиру, Милешеву. При томе се претпоставља истоверност крунисаног владара с црквеним достојанствеником који крунисање обавља, и с црквом, у којој се крунисање врши. А да ли је то заиста тако? И да

¹⁾ Станојевић Ст., Студије о српској дипломатици, Глас, ХСН, 1913, 119—133; о бесмислици у ранијој босанској интитулацији: *Ibid.*, 123.

²⁾ *Fermeđžin E.*, Acta Bosnae, 41.

ли сваки владар који се крунише узима на себе свечане обавезе према цркви, која над њим обавља највишу част коју црква може извршити над световном личношћу? Да ли се можемо у случају вере Твртка I испети изнад претпоставки, и на који начин? Сва ова питања нису, стварно, у нашој науци ни додирнута, па ћу ја због тога у разлагању које долази морати бити опширнији него што бих био када бих у расправљању овога знаменитог проблема имао код нас претходнике на које се наука сме ослонити. Стога сам испод натписа ове радње морао рећи да је ово прилог историји крунисања српских владара у средњем веку, која, на жалост, досад није била озбиљно ни започета, а камо ли написана¹⁾.

V

Проучавање чина крунисања владара веома је сложено. Оно је с разлогом названо страхом и трепетом за историчаре²⁾. Ради плоднога проучавања овога проблема мора се улазити у питања из историје, из правне историје, из историје симбола и из литургије, пошто је сваки чин крунисања предмет испитивања сваке од споменутих наука³⁾. Тражи се, дакле, не само дубина знања, него и многостраност, које не могу довести ни до каквога успеха без врло опрезне критичности.

Извори за крунисање владара јесу монументални и писани. Међу монументалним превлађују, наравно, слике владарских крунисања, веома многобројне, али јако једностране, нарочито у Византији. Када бисмо били само на њих упућени, ми бисмо били јако слабо обавештени о личности која је крунисала владара, пошто је владарско крунисање у Византији редовно тако приказано као да цара крунише или Христос или Богородица, или који од светитеља или анђела, замењујући, разуме се, Христа. Важних писаних извора за крунисање владара има две врсте — вести о крунисању појединих владара и прописи за крунисање свих владара једне државе. И према првима и према другима изворима нужна је најбуднија критичност, јер у поједине вести о крунисању

¹⁾ Поводом миропомазања краља Милана и краља Александра изишла је књига: *Сава Дечанац*, епископ жички, Владалац и народ, крунисање и миропомазање владара, дужности његове и народне, 1897. То је опширна књига, али популарна и васпитна, као и мањи такви састави.

²⁾ *Schramm P. E.*, Die Ordines der mittelalterlichen Kaiserkrönung. Ein Beitrag zur Geschichte des Kaisertums, Archiv für Urkundenforschung, XI, 1930, 286.

³⁾ О важности литургије за питање које је пред нама: *Kantorowicz E. H.*, *Laudes Regiae A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, University of California, Publications in History, XXXIII, 1946. Дело нам је познато само по натпису и по језгри садржине.

унесени су често и захтеви општих прописа, који покаткад стварно нису ни обављани, а код прописа за крунисање најважније је питање — да ли су уопште икада и у коликој мери су остварени, јер нема никакве сумње да има прописа који су остали углавном само теорије, с редовно врло високим црквеним или државноправним претензијама. Множина и знаменитост политичких интереса нераздруживо склопчаних са сваким владарским крунисањем изазвала је на Западу, због односа између црквене и световне власти, множину програма за крунисање, у којима се верно огледају претензије цркве и државе. Има их јамачно преко стотину, и сличности између њих не смеју историчаре заварати да их сведу на неколико типова. Треба бити с њима јако пажљив, јер је у њима свака реч добро одмерена пре него што је написана, као што је и свака симболична радња мудро промишљена пре него што је унесена у прописе о крунисању. Као главно правило при проучавању овога мучнога проблема мора се, дакле, стално држати на уму ово — сви учесници при крунисању владара не кажу ни једну реч и не учине ни један покрет који не би имали политичких последица од највеће важности. Око места крунисања, око личности која крунисање обавља, око молитава које су над владарем читане, око изјава и завета које је владар давао приликом крунисања, око симбола владарске власти, око владарског орната за крунисање, око достојанственика који су обављали одређене дужности при крунисању итд., вођене су страсне борбе које су вековима трајале. Ово важи, наравно, првенствено за Запад и за римокатолички свет. Али и на Истоку постоји множина важних црквених и политичких питања у вези са крунисањем владара. И тамо је развитак церемонијала при крунисању, од једноставног војничког чина до велелепне државне свечаности, особито занимљив и поучан¹⁾.

Колике су научне невоље за проучавање крунисања владара уопште, оне су још веће за крунисање српских владара, јер су код нас сједињени, и у овом случају, научни проблеми Истока и Запада. Нема, истина, сумње да је крунисање владара у Рашкој прегледано највећим делом с крунисања византиских царева, али не сме се ни часа двоумити, да је у Зети био исто тако моћан утицај Запада, с извесним ослоном на Исток, као и у Рашкој утицај Истока с ослоном на Запад. Што важи за Србију, вреди, наравно, и за Босну. И у њој су се стицали и сукобљавали утицаји Истока и Запада, с превагом час једних а час других, због чега се и треба добро чувати да се говори о начину крунисања вла-

¹⁾ Упор. Charanis P., Coronation and its Constitutional Significance in the Later Roman Empire, Byzantion, XV, 1940—1941, 49—66. Сада приступачан само приказ.

дара уопште, који би важио за сва позната владарска крунисања. Као што у историји нема никада понављања, тако се ни владарска крунисања, у средњем веку нарочито, нису понављала, мада су и црквене власти и владарски правници тежили да у крунисање унесу потпуну једноликост, сваки, разуме се, са својим политичким сврхама. Историчари, морају, према томе, свако владарско крунисање засебно проучавати, да би утврдили измене које су се уносиле и докучили разлоге за њих, које треба тражити у односима сила у сукобу, државе и цркве, у политичким тежњама појединих владара и у општим схватањима државне власти, која се морају одражавати и у симболима приликом преношења највише земаљске силе у једној држави на једну личност.

Ради питања које стоји предамном као главно, о вери босанског владара краља Твртка I приликом крунисања за краља Србије и Босне, ја не морам, и не смем, кретати сва многобројна питања у вези с владарским крунисањем, редовно још веома сложена, него се морам ограничити на једно једино питање као главно — које вере мора бити владар који прима крунисање у православној цркви од једнога њенога црквенога достојанственика? Од одговора на ово питање, и у овом случају стварно само од њега, зависи наше схватање Тврткове верске припадности у време његова крунисања двоструком краљевском круном, српском и босанском. Да би одговор био што поузданији потребно је мудро се ограничити само на оне делове крунисања и на оне изјаве и завете владара при крунисању из којих се може с потпуном сигурношћу извести закључак о његовој верској припадности. Ја сам рад овде тако и поступити, колико год ми је жао што цели чин владарског крунисања са свом занимљивом симболиком овом приликом не могу узети у претрес. Ограничићу се, дакле, што се тиче литургијских чинова који се обављају над владарем приликом крунисања, на благослов знакова владарске власти и, нарочито, на миропомзање с оним молитвама које црква прописује да се том приликом над владарем читају, а што се тиче обавезних владарских изјава, то ћу особито пазити на владарску обавезу да приликом крунисања потпише или прочита *Крсто* и даде изјаве, како ће цркву заштићавати, а јеретике прогонити. На тај начин да се несумњиво утврдити којој је вероисповести припадао Твртко I када се крунисао у Милешеву за краља Србије и Босне.

И поред већ истакнутих великих тешкоћа за проучавање владарског крунисања литература о овом знаменитом проблему непрегледно је велика, па је ипак остало у њему питања за која модерна историјска наука с правом тврди

да су једва и додирнута¹⁾. Ради овде постављенога задатка није ни потребно залетати се у васколики сплет питања о владарском крунисању, пошто, на срећу, историчка наука располаже с читавим низом веома савесно израђених студија о крунисању владара, које улазе у дубоку прошлост и прате развитак овога знаменитог чина, који дражи и привлачи поноситу радозналост свих државотворних народа, кроз цели средњи век. Од тих расправа ја ћу споменути само оне без којих је данас немогућно озбиљно и приступити проучавању питања о крунисању владара, а из којих се може веома лако дознати цела остала стручна литература, пошто су оне рађене не само критички, него и с очевидном тежњом да буду правичне према свима ранијим истоврсним научним напорима. То су радови А. Алфелдија (Alföldi), нарочито о владарским инсигнијама у старом веку, и Е. П. Шрама (Schramm), о крунисањима свих владара у средњем веку, особито на Западу. Што се пак Византије тиче, то су не одвише давно два савесна истраживача, с две различите стране и с две различите сврхе, испитивали крунисање византинских царева. А. Грабар је као историчар уметности проучавао нарочито монументалне изворе за крунисање владара, трудећи се да им најбоље потврде или допуне у писаним изворима. Ради тога је саставио и преглед познатих владарских крунисања, с јасном тежњом да што дубље продре у симболику уметничког стварања²⁾. Поред одавања највишег дужног признања његовим научним напорима, не може се рећи да су они довели до прегледне и онолико потпуне слике владарског крунисања у Византији колико то извори допуштају. То исто што је овде речено о резултатима Грабарових истраживања важи и за иначе веома марљиве и врло опширне напоре О. Трајтингера (Treitinger), који је саставио што је могао потпунији преглед вести о крунисању византинских владара, да би из њих ишчитао, како се је византинска идеја о цару и царству огледала у дворском церемонијалу. Несумњиво на добром путу, он је ипак овде онде претерао и ишчитао више и друкчије из церемонијала него што то извори допуштају³⁾. Византологији би, дакле, требао научењак свестраности занимања и обазривости у критичком истраживању каквога је наша историја западних

¹⁾ Schramm P. E., Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Salischen Hauses (1028), Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LV, Kan. Abt. XXIV, 1935, 262. Упор у истом часопису од истог писца, LVII, Germ. Abt., 1937, 568.

²⁾ Grabar A., L'empereur dans l'art byzantin, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 75, 1936: L'investiture de l'empereur, 112—122.

³⁾ Treitinger O., Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, 1938, 7—16.

народа, нарочито Француза, Немаца и Енглеза, у Е. П. Шраму; његови радови о развоју крунисања код осталих народа остали су и поред чврсте жеље за дубином ипак на површини и нису се дигли изнад фрагментарности; то важи и за његова иначе врло занимљива истраживања о владарском крунисању у Кастилији и у Арагону¹⁾.

Пошто се нас у овоме питању које је пред нама највише тиче Византија, то би била горка незахвалност када међу научењацима који су расветљавали проблем крунисања византинских владара не би били особито истакнути први издавачи и коментатори византинских писаца, код којих је нарочито опширно реч о владарском крунисању. Значи, Константина VII Порфирогенита разлагања о церемонијалу на византинском двору, мемоари цара Јована Кантакузина и спис т. зв. Кодина. У коментарима уз њих, у грчком речнику К. Диканжа (Du Cange) и у свима његовим ученим разлагањима створена је, стварно, прва чврста основа за све потоње радове о крунисању владара у Византији, којих се резултати, поред свега њихова богатства, не могу редовно ни упоредити с плодовима рада раних византолога. Само један модерни писац им се свестраношћу знања, марљивошћу скупљања и духовитошћу тумачења приближио, а понегде их и надмашео. То је Н. П. Кондаков. Његове радове не сме нико превидети, ко жели продрети у тајне порекла и симболике владарског одела, владарских инсигнија и владарских накита.

Ово сам морао — што сам краће умео — рећи о најважнијим истраживачима проблема крунисања владара на Истоку и на Западу. Али преко литературе, и најбоље, никада се не решавају научна историјска питања. Она се могу савладати само критичким проучавањем извора. Наравно, уз помоћ литературе.

Па како стојимо с изворима за крунисање српских владара у средњем веку? Да би се на ово питање дао тачан одговор, требало би да располажемо са студијама у којима би била поређана и претресена сва места из наших и страних извора, нарочито из наших, где год је реч о крунисању наших владара. Ми, међутим, таквих стручних расправа немамо, па чак не располажемо ни с поузданим прегледом свих вести у којима се спомиње крунисање владара код Срба. Колико је то тешко за све Србе, толико је мучно нарочито за Босну, с њеном болном оскудицом домаћих писаца за њену не лако разумљиву прошлост. А ја овде расправљам

¹⁾ Када је ова студија већ била написана, изашло је дело: *Eichmann E., Die Kaiserkrönung im Abendland. Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Mittelalters. Mit besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Rechts, der Liturgie und Kirchenpolitik, I—II, 1942.*

о крунисању једнога босанскога владара. Положај је, према томе, веома тежак и олакшава га само чињеница што се је Твртко I крунисао за краља Србије у месту где су поред силе рашких црквених и државних прописа при крунисању несумњиво постојале и давнашње традиције Зете. Зато је једини пут да се приступи проучавању проблема о крунисању Твртка I овај — прегледати вести важнијих историјских извора о дотадашњим зетским и рашким владарским крунисањима, јер су у сваком познијем крунисању сталожена ранија схватања овога важнога чина с клицама за његов познији развитак. При томе, наравно, не смем на овом месту за потпуношћу ни тежити. Пошто се Твртко I крунисао за краља у православној цркви у Милешеву, то особито морам пазити на православни обред владарског крунисања.

Поједине вести о владарском крунисању, нарочито знаменитих владара, постајале су, бар делом, правилник за потоња крунисања. То је био несумњиво случај с Видукиндовим описом крунисања Отона I. Да ли и код нас има таквих описа?

У нашем најстаријем домаћем извору, Барском родослову, има неколико вести о владарском крунисању, али оне су све толико мршаве да из њих не можемо много више ишчитати него да су се српски владари у Зети заиста крунисали за краљеве по обреду западне цркве и да су се почеле стварати занимљиве традиције зетскога крунисања. Прва вест о краљевском крунисању у Барском родослову несумњиво је нетачна, јер се тиче митскога краља Светипука, о коме се вели да после свршетка сабора, на коме је спроведено црквено и државно уређење: »per manus Honorii vicarii et cardinalium atque episcoporum coronatus est rex atque coronatus more Romanorum regum«.¹⁾ То је познији додатак, ипак врло драгоцене садржине, јер је настао у нашем приморју, па значи да су се наши тамошњи владари, када су се доиста крунисали за краљеве, крунисали по римском начину. А какво је то крунисање било, то нам је добро познато, и биће и овде споменуто. И идућа вест Барскога родослова о крунисању Светипукова сина Светолика, у Богородичној цркви у Дукљи, исто тако је нетачна²⁾. Но у њој има, можда, тун истине — да се је крунисање зетских краљева обављало заиста на истом месту; домишљања Ф. Шишића, да је глосатор овде мислио на краљевска крунисања у Рашкој, и то

¹⁾ Шишић Ф., *Летопис попа Дукљанина*. Посебна издања Српске академије наука, LXVII, Философски и филолошки списи, 18, 1928, 306.

²⁾ (In ecclesia sanctae Mariae in civitate Dioclitana) »consecratus et coronatus est (sc. Sfetolicus) ab archiepiscopo et episcopis. Ex illa denique die mos adolevit, ut in eadem ecclesia eligentur et ordinarentur omnes reges huius terrae«. *Ibidem*, 309.

у Жичи, сасвим су без основа¹⁾. За вест Барскога родослова о крунисању краља Прелимира морам, као и за раније, истаћи да је нетачна, пошто је први крунисани српски краљ у Зети био тек Михаило²⁾. А за њега се у Барском родослову уопште не истиче да је био крунисани краљ. То се не каже ни за његова сина Бодина, о коме је овде речено »imposuit diadema capiti suo et iussit se vocari imperatorem«.³⁾ Али ово се не тиче Зете, него Македоније. То су, ето, све вести Барскога родослова о краљевском крунисању⁴⁾. Ја, наиме, двоумим да свако постављање владара тумачим као крунисање. Тако се, на пр., о Белу каже, да су га на Спасов-дан поставили за краља⁵⁾. Слично се вели и о краљу Силвестру⁶⁾. О краљу Владимиру тврди се само да је постављен, иако је несумњиво и крунисан⁷⁾. Код Грубеше је тежи случај, јер о њему се вели »iussu imperatoris constitutus est rex a populo«, што не би морало значити да је и крунисан, иако је вероватно⁸⁾. Зета је тада већ стремилa својој пропасти, коју није могла задржати ни примерна влада Градихње, чији је почетак владања у Барском родослову овако приказан: »Post haec populi congregantes se constituerunt regem Gradichnam, qui accepto regno caepit regere populum cum omni iustitia«.⁹⁾ Много бисмо, наравно, волели, када бисмо знали, на који је начин војска, јер то су првенствено »populi«, постављала краља и како је он примао краљевство. Јамачно је то чинио круном и осталим краљевским знацима. Но ми смо, нажалост, упућени на слутње и претпоставке, место којих би нам биле милије поуздане и јасне вести извора. Син краља Градихње, Радослав, није уопште више постављан на престо од стране зетскога војништва и народа, него од византинскога цара Манојла Комнина: »Post haec (sc. mortem regis Gradichnae) Radoslavus knesius perrexit ad imperatorem Hemanuelem et benigne ab eo susceptus est, deditque ei totam terram dominandam eamque regendam, sicut tenuit pater eius«.¹⁰⁾

Значи, ни Градихња није био више самосталан зетски краљ, али је бар имао краљевску титулу, а стајао је под врховном византинском влашћу, да се најпрезније изразим, бар на крају своје владе. Син му Радослав, изгледа, није више ни титуларни краљ, него само кнез, и то по милости

¹⁾ *Ibidem*, 431.

²⁾ (Prelimirus) »coronatus est rex.« *Ibidem*, 323—324.

³⁾ *Ibidem*, 358.

⁴⁾ О изразу »regia corona« (305). Упор. *Ibidem*, 431.

⁵⁾ *Ibidem*, 320.

⁶⁾ *Ibidem*, 329.

⁷⁾ *Ibidem*, 366.

⁸⁾ *Ibidem*, 369.

⁹⁾ *Ibidem*, 374.

¹⁰⁾ *Ibidem*, 375.

византинскога цара. Ако је то тако, шта се онда догодило са зетском краљевском круном и с осталим знацима краљевске власти? Да нису сви морали бити предати Византији?¹⁾ Ми то не знамо. Но има разлога слутњи, да је Византија с ускраћивањем пуне државне самосталности тражила да јој се предаду и сви спољашњи знаци самосталне владарске власти. Када би у Цариграду био слављен триумф због престанка самосталности зетскога краљевства, онда би се у њему, без икакве сумње, носила и краљевска круна са свима владарским инсигнијама; и Рим и Цариград су их се доста нагледали²⁾.

Да ли је преглед вести Барскога родослова о владарском крунисању у Зети остао сасвим без резултата, пошто су неке од њих сасвим легендарне, друге каоније додане, а треће кратке и недовољно јасне? Заиста није. Из њих смемо као довољно сигурне извући ове закључке: У Зети су владари без икакве сумње носили краљевски наслов, пошто нам је и с друге стране зајемчено и добро познато да је први за краља крунисани зетски владар био Михаило. Но само по Барскоме родослову смемо поуздано тврдити да је и то крунисање у Зети, као и сва потоња, обављено »more Romanorum regum«. Даље, само из Барскога родослова знамо да се је крунисање зетских краљева обављало увек, или бар редовно, у једној истој цркви, наравно, не у оној како у Родослову стоји³⁾. То су резултати којима се не могу чинити замерке, макар да се оснивају свакојако на глосама, јер такве врсте тврдње и уносе се најчешће у глосе и представљају редовно њихову најпоузданију и најдрагоценију садржину; глосатор опис појединачнога чина са својим знањем из каснијега развика издигне преко глосе до догађаја који се редовно понавља. Ово су два најважнија резултата из прегледа вести о владарском крунисању у Зети. Али нису једини. Из истога извора сме се као сасвим поуздано ишчитати, да су при уздизању владара на престо, особито ако нови владар није био прворођени син, најважнију улогу играли властела чиновници и властела војници. Они су постављали, значи бирали, краљеве, а народ је свршени чин

¹⁾ Сваки владар који престаје бити самосталан, уступа своју дијадему ономе у чије руке прелази нова највиша власт у држави: *Sickel W., Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert, Byz. Zeitschr.*ft, VII, 1898, 515 и 534—535.

²⁾ »So kam es, dass nicht allein die Diademe der besiegten Könige, die in den Triumphzügen vorgeführt wurden, dem Römer bekannt geworden sind, man hat auch die eigenen Könige mit dem Diadem dargestellt«. *Alfoldi A., Insignien und Tracht der römischen Kaiser, Mitt. des deutsch. arch. Instituts, Röm. Abt.* 50, 1935, 145.

³⁾ Прописивање истога места крунисања развијало се у Византији веома споро. Зато се дуго сме говорити само о цркви где се крунисање најчешће обављало. *Sickel W., a. c., 521—522 и 544—545.*

акламацијом одобравао. Тако је то, у истим временима, бивало свуда у западној и средњој Европи, где је и тадашња Зета по својим установама спадала¹⁾. То се најбоље осећа по начину приказивања Белова (Павлимирова) постављања за краља; с истога места знамо да се крунисање обављало на какав велики празник; то је, и иначе, правило.

Ради мога каснијега разлагања морам, у вези с крунисањем српских владара у Зети, особито ово истаћи: Зетска краљевска крунисања спадају међу она која су се редовно обављала на истом месту; то важи и за читав низ других држава. Не ради се, дакле, само о томе да се чин крунисања мора обавити у цркви, него је одређено која то црква мора бити; ми, нажалост, не знамо, да ли је та црква била у Скадру или у Бару или на другом месту; стара Дукља је споменута само ради њенога стародревног угледа. У Зети је била по себи утврђена личност црквенога поглавице који је крунисање обављао. То је био барски архиепископ. При крунисању су учествовали несумњиво и сви епископи, можда сваки с одређеном дужношћу, која је сматрана као част. Нарочито место крунисања и одређена црквена власт која је обављала крунисање несумњиво су утврђени; прво крунисање су, наравно, обавили папински изасланици. А краљевска круна? Редовно се верује — чак и у слабије обавештеним круговима историчара —, да је за законито крунисање потребна иста владарска круна, и на основу тога се изводе важни закључци и праве крупне хипотезе, врло често далеке од истине. Истоветност круне није, наиме, прописана за свако легитимно крунисање. Исто тако ни истоветност владарских инсигнија. Има случајева да владарска круна, редовно прва или тобожња прва, постаје државна и народна светиња, символ државне самосталности, али има и случајева да владар не само своју круну, него и свој крунидбени орнат и своје инсигније завештава цркви где се крунисао, па су се његови наследници крунисали или једном од владарских круна из црквене ризнице или новом²⁾. У писаним изворима се често не истиче да ли се владар крунисао старом или новом круном. Стварно стање може се утврдити

¹⁾ »Wie dem auch sei, die Wahl geschah consensu et unanimitate regni procerum totiusque populi. Das wird man sich in Wirklichkeit so vorzustellen haben, dass Otto die Besucher des Hoftages befragt, dass diese die Frage bejahen, wohl auch gleich huldigen, und dass der Königssohn dann dem Volke als »Gewählter« gezeigt wird, worauf ihm dies Heilrufe darbringt«. *Schramm P. E., Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Sal'schen Hauses (1028), I. c., 246—247.*

²⁾ У Француској и у Енглеској, једно време, била је множина краљевских круна. У Немачкој се више држало до једне круне, иако их је бивало више, док је у Угарској уживала углед једна круна: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LVII, Germ. Abt., 1935, 565—568. Упор. Ib.d. LV, Kan. Abt., XXIV, 1935, 292—293.*

помоћу слика владара, чак ако су сачуване само на новцима и на печатима, пошто је владарска круна редовно с пажњом приказивана; за босански случај ово је особито важно. У питању о зетској краљевској круни не можемо се онолико ослонити на изворе колико бисмо желели, нарочито на писане не. На слици нам је пак сачувана само круна владара ктитора у цркви св. Михаила код Стона. То је или краљ Михаило или један од његових наследника, који су носили краљевску круну. Да ли увек једнаку или чак исту? На то је према стању извора немогућно одговорити, и зато ја смем о потоњој зетској краљевској круни, краља Градихње, изрећи слутњу коју сам већ споменуо. Ништа више¹⁾.

Пошто је прво краљевско крунисање код Срба обављено у Зети по западњачком начину, то ми је дужност, бар у најкраћим цртама, рећи, како су се пре Тврткова краљевскога крунисања на Западу владари крунисали. То морам да учиним тим пре, што су и на крунисања српских владара у Рашкој постојали несумњиви и моћни утицаји са Запада и са Севера. Но при томе морам непрестано држати на уму свој нарочити задатак и особито пазити на оне делове крунисања, на оне изјаве владара и црквених достојанственика и на оне симболе који су важни за питање о правоверности владара према цркви у којој се крунише. Изузетак ћу учинити само с Видукиновим описом крунисања Отона I за краља немачкога 7 августа 936 у Ахену, пошто је он имао веома моћан утицај не само на сва потоња крунисања немачких владара, него и краљева у Европи уопште, јер су немачки прописи крунисања — мислим нарочито на онај настао у Мајнцу у X в. — одлучно утицали на већи део краљевских крунисања, особито у западној Европи. У крунисању Отона I осећа се, иначе, још сасвим јасно његов световни и његов црквени део, али световни део је већ веома скучен према свечаноме црквеном обреду.

Како је добро познато, владарско ступање у част и власт обележавано је свагда, откако је владара међу људима, нарочитим чином, за који су владари тежили да буде што свечанији, што сјајнији и да остане што дуже у поштовања достојној успомени целог народа. Средства којима се то желело постићи веома су различита и зависе највише од друштвене класе која је била најмоћнија при одређивању владара, најчешће, наравно, од војника или од свеште-

¹⁾ *Karaman Lj.*, *Crkvice sv. Mihajla kod Stona*, *Vjesnik Hrv. arh. društva*, N. S., XV, 1928, 81—116. О облику краљевске круне: 112—116. Упор. мој чланци: О хрватској и зетској краљевској круни, *Летопис Матице српске*, 323, 1930, 170—172. Није ми приступачан чланак: *Eichmann E.*, *Zur Symbolik der Herrscherkrone im Mittelalter*, *Festschrift für A. Notter*, Budapest, Sz. Istvan Tars. Föbizomány, 1941, 180—207. Упор. *Byz. Zeitschrift*, XLII, 1942, 325.

ника. О овим свима свечаним чинима увођења владара у част и власт овде се не може опширно расправљати, пошто нас, на овоме месту, занима само крунисање владара у цркви, и то нарочито онај део који је важан за утврђивање владарске вероисповести у време крунисања.

Крунисање свих хришћанских владара развијало се из римских установа, особито царскога доба, у којима су сједињене републиканске традиције с моћним утицајима Истока и с обичајима варварских народа. У Византији су се све државне и дворске традиције радо бацале на цара Константина Великога. Често с мало права. У узимању диадеме (τὸ διάδημα) као главнога знака владарске части и власти (perpetuum diadema), таква тврдња имала би заиста право, јер од великога цара она је збиља главни знак владарске власти, док су је пре њега само понеки цареви носили¹⁾. Диадема је то од вајкада била у Перзији, и сви самовладари, законити и тирани, гледали су тако на њу. Поред диадеме мора се одмах истаћи пурпурни плашт као знак највише власти у држави, преузет са свечаног одела римских војсковођа победника, императора. Те главне знаке владарске власти затекла је у римскоме царству хришћанска црква, када је постајала државна. Она сама подуго није суделовала при царскоме узвишењу на престо. То је био, испрва, световни чин, обављан на разним местима, ван цркве. Цара су бирали војска и сенат или само једно од њих; а узимање пурпура није било скопчано ни са каквим нарочитим формама, док је узимање диадеме, као важнијега знака владарске власти, било брзо везано с нарочитим формама. Тако је било и у царству Сасанида, где су перзијскоме цару стављали на главу диадему прво чланови одређених породица, а од обнове старе религије врховни првосвештеник. Римски цареви су, испочетка, или сами себи стављали диадему на главу, или им ју је стављао њихов претходник или савладар.

¹⁾ *Sickel W.*, Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10 Jahrhundert, *Byz. Zeitschrift*, VII, 1898, 513. Тамо и литература о диадими: 527-528, 531-533 и 552-553. Одлично о диадими расправља: *Кондаковъ Н. П.*, Византијскія одежды. Очерки и замѣтки по исторіи среднѣвѣковаго искусства и культуры, 1929, 219-223. Сада најбоље о диадими: *Alföldi A.*, Insignien und Tracht der römischen Kaiser, *Mitt. des deutsch. arch. Inst., Röm. Abt.*, 50, 1935, 40, 52, 67 и 141 — 148, с многим сликама у тексту и у прилозима. Народ у римској држави привикава се већ од времена првих царева на диадему као на символ власти једне личности. Па ипак је претерано оно што В. Сикел тврди у ве и с Константиновим узимањем диадеме као сталнога знака царске власти: „Kein Römer konnte sich über den Sinn dieses Abzeichens täuschen. Er wusste wie jeder Angehörige der antiken Welt, dass der Kaiser mit diesem Symbol eine freie Volksgemeinde leugne...“ *Sickel W.*, а. с., 513. Ми сада више, и боље, знамо о односу народа према цару, а да би ову тврдњу могли прихватити.

Први цар коме је, због нарочитих околности, ставио диадему на главу цариградски патријарх био је Маркијан, 450. То је, у исти мах, година рођења владарскога крунисања у цркви руком црквенога поглавице. Пренесено у цркву, крунисање владара није се дало више из ње преместити.

Западна црква је веома рано и јако спретно употребила ступање владара на престо за утврђивање своје моћи и за јачање свога утицаја на државну политику. Највише преко Старога завета. Пошто је у њему описан читав низ владарских ступања на престо путем миропомазања, и пошто је црква била призната за посредника између Бога и људи, то није било тешко изазвати убеђење, како црква има право признати владарима да су изабраници божији са својим миропомазањем и да само она може тако отклонити сваку недоумицу о владарској легитимности. Миропомазање владара на Западу почело је, што ми знамо, прво код Западних Гота у Шпанији, али највише је нашло одјека и угледања после миропомазања Пипина Малога, коме је овај чин, разуме се, био добродошао, да би изазвао утисак о легитимности његове власти.

С преношењем владарскога ступања на престо највећим делом и сасвим у цркву и са све већим разграњавањем свештенога обреда, вршенога над владарем том приликом, добива владарско крунисање све више црта свештеничкога рукоположења, наравно епископскога, али с тежњом цркве да се разлике не избришу. Црква је на Западу с добро смишљеним планом и с тврдоглавом стрпљивошћу радила на томе да владаре приликом крунисања што више обавезе, себи потчини и понизи. Њена је тежња, разуме се, примећена, и владари пуни самосвести о величини и висини своје власти борили су се оштро и истрајно против ових црквених тежњи; већ немачки краљ Хенрик I одбио је после свога избора и миропомазања и крунисања, које му је понудио архиепископ из Мајнца, и то с учтивим изговором да се сматра недостојним толике части¹⁾. Добро се знало шта то значи.

За Србе овај део проблема развитка владарског крунисања није толико важан као за западне народе и уопште за припаднике римокатоличке цркве, иако однос српских владара према црквеном поглавици носи понеку црту односа западних владара према папи, која је у Византији сматрана као немогућна. Цар Јован Кантакузин је класичан сведок за то²⁾. Па ипак је српски случај сасвим друкчији од невоља

¹⁾ Schramm P. E., Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Salischen Hauses (1028), I. c., 195.

²⁾ Ostrogorsky G., Zum Stratordienst des Herrschers in der byzantinisch-slavischen Welt, Seminarium Kondakovianum, VII, 1935, 187—204; нарочито на стр. 192 и 203—204. Упор. и Југословенски историски часопис, I, 1935, 608—609. (А. Соловјев).

римокатоличких владара, који су вазда морали бити на опрезу, да им њихова црква не би при крунисању подметнула какву изјаву, какву заклетву или какав символ, из кога би потом изводила своје право на првенство у држави или чак и на своју власт над њом. Српска црква није тежила за супремацијом над државом, али је тим оштрије бдила над владарском правоверношћу. А то нас у расправљању питања, које је пред нама, највише занима. И на Западу се, истина, црква добро чувала, да не би удостојила крунисања владара чија је вера била сумњива. Али и овај верски мотив, као и сви истински верски проблеми у римокатоличкој цркви, гурнут је временом у засенак од политичких аспирација Римске курије — прече је постајало да се утврди приликом крунисања владара, како је он одан и покоран папи него колико је веран црквеном учењу. Те се тежње јављају у свој нартљивој жестини несумњиво од Гргура VII, с чијим је именом скопчано и крунисање првога српскога краља, али довољно јасни знаци преваге политичких тежњи над верском оданошћу јављају се већ много раније. То ће се, верујем, осетити и из Видукиндова описа крунисања Отона I, а још више из описа и прописа царскога крунисања, који су несумњиво утицали на форму и садржину крунисања српских владара у Зети.

Како сам већ истакао, у крунисању Отона I за немачкога краља још се довољно јасно осећају два чина — световни и црквени¹⁾. Он је већ од оца, Хенрика, био десигниран за краља, али народ Франака и Саксонаца ипак је одлучио да га у Ахену, пред Богородичином црквом, бира за краља. Избор је био, разуме се, само формалне природе, и обавила су га несумњиво војна лица, те су после тога „по своме обичају (more suo)« учинили Отона краљем, узвели га, наиме, на престо, руковали се с њиме и заклели му се на верност. Док се то догађало, припремало је свештенство црквени обред, у коме је архиепископ Мајнца, Хилдеберт, прво примио већ од племства постављенога краља и претставио га народу у цркви као од Бога изабранога, од краља Хенрика одређенога и од првака произведенога краља, Отона. Ако се народу тај избор допада, наставио је архиепископ, ви то покажите десницама небу уздигнутим. Народ је то одмах учинио и пожелео својим узвицима новом војводи свако добро. Тек тада је архиепископ Мајнца приступио обреду крунисања, узимајући с олтара, где су дотле стајали, знаке краљевске власти. Прво је предао новоме краљу мач и опа-

¹⁾ *Widukindi Res gestae Saxonicae*, edente G. Waitz, M. G. H., SS, III, 1839, 408—467. Вест о крунисању Отона I: 437—438. Упор. *Lintzel M.*, *Zur Geschichte Ottos des Grossen*, I. Die Wahlhandlung in Aachen 936, Mitt. d. Inst. für österr. Geschichtsforschung, XLVIII, 1934, 4.3-427.

сач с речима: Узми овај мач, којим ћеш сузбити све противнике Христове, варваре и рђаве Хришћане, влашћу од Бога ти даном, а ради најчвршћега мира свих Хришћана. Облачећи му хламиду и стављајући му нарукнице, архиепископ га је опомињао да буде реван у вери и чврст у заштићивању мира¹). Пошто је предао краљу скиптар и палицу, с опоменом да зло кажњава и бедне заштићује, извршио је архиепископ миропомазанье Отона, ваљда још хризмом а не само катихуменским уљем, и тек онда ставио му круну на главу²). Тим је крунисање у цркви било завршено. После њега је долазила свечана част.

Може бити да у Видукиндову опису краљевскога крунисања Отона I има и неких непотпуности и малих нетачности, али он је толико знаменит, и за потоње описе краљевских крунисања и за прописе о крунисању краљева и царева, да му припада нарочито место у овим врстама историјских и правних извора³). Из прописа о крунисању римских царева ја ћу овде упозорити само на она места по којима се несумњиво види, како је владар који се крунисао морао бити исте вероисповести као и црква у којој му је та част чињена. Не само то, него се је црква морала, ако је било и труни сумње о правоверности владарској, уверити да он није јеретик и да је вољан цркву да штити. Ради тога ћу ја у овоме прегледу исписати најважније одељке из прописа о крунисању од X до XIII в., времена пре крунисања првога српскога краља у Зети, па све до пред крунисање Твртка I за краља Србије и Босне.

Када се је Отон I крунисао за цара, 962, он се је морао, поред осталог, и на ово заклети: »sanctam Romanam ecclesiam et eundem dominum Johannem papam rectorem ipsius exaltabit secundum suum posse«. ⁴) Приликом крунисања Хенрика V, 1111, обавеза је још јача: »Ibi ex libro professionem imperatoriam fecit, Ego Henricus rex Romanorum, annuente Deo futurus imperator, promitto, spondeo, polliceor atque iuro coram Deo et beato Petro, me de cetero protectorem ac defensorem fore summi pontificis et sanctae Romanae ecclesiae in omnibus

¹) И »armillae« су преузете из краљевских инсигнија како се спомињу у Старом завету: *Schramm P. E., Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Saltschen Hauses (1028)*, I, с., 202—203. Цитат код Шрама је погрешан: Језекиљ, 16, 19, а треба 16, 11.

²) П. Е. Шрам мисли да је миропомазанье обављено пре предавања свих владарских инсигнија. *Ibidem*, 200. Чини се да он у томе греши, како ће се видети и из описа српскога краљевскога крунисања.

³) »Sollte er (sc. Widukind) in Einzelheiten ungenau gewesen sein, dann ist über die von ihm abhängigen Ordines sein Irrtum geschichtliche Wirklichkeit geworden, während die ursprüngliche versunken ist, ohne Spuren zu hinterlassen.« *Ibidem*, 197. Ту ипак има претеривања.

⁴) *Monumenta Germaniae historica, Leges*, II, 1837, 29.

necessitatibus et utilitatibus suis custodiendis«. ¹⁾ У благословној молитви над њим читано је и ово: »Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriae, et consolator ecclesiarum atque coenobiorum sanctorum«. ²⁾ То се може молити само за правовернога владара. Из крунисања Лотара III, 1133, испишају само ово: »Maiestatis divinae dispensationi et consilio placuit nos patronum ac defensorem sanctae ecclesiae Romanae statuere«. ³⁾ Поред све краткоће јасноћа је одлична. О своме крунисању дао је Фридерик I, 1155, ово свечано обећање: »In nomine Christi promitto, spondeo, atque polliceor ego N. imperator coram Deo et beato Petro, me protectorem ac defensorem esse huius sanctae Romanae ecclesiae in omnibus utilitatibus, in quantum fulvus fuero adiutorio secundum scire meum et posse«. ⁴⁾ У молитви за миропомазане читано је над овим великим владарем и ово: »Domine Deus omnipotens... te supplicii devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo prosperum imperatoriae dignitatis concedas effectum, ut in tua dispositione constituto ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei praesentia officiant futuraque non obstant«. ⁵⁾ У тежњи да приближи чин крунисања владара рукоположењу епископа, црква је желела да обави с владарем прави испит о вери. Из таквога испита Хенрика VI, 1191, испишујем ове редове: »Scrutinium... Interrogatur: Anathemizas etiam omnem haeresim extollentem se adversus sanctam ecclesiam catholicam? Respondet: Anathematizo«. ⁶⁾ Јако покорно је обећање Отона IV 1209: »Otto IV... vobis, reverendissime pater et domine summe pontifex Innocenti, ... vestrisque catholicis successoribus et ecclesiae Romanae, omnem obedientiam, honorificentiam, et reverentiam semper humili corde ac devoto spiritu impendemus«. ⁷⁾ Од Фридерика II тражено је, 1220, да осуди најтеже јеретике, и он је то овако учинио: »Chataros, paterenos, leonistas, speronistas, arnaldistas, circumcisos, et omnes hereticos utriusque sexus quocumque nomine censeantur, perpetua dampnamus infamia, ...«. ⁸⁾ То је одличан доказ за захтевање правоверности владарева. Над Рудолфом I вршен је, 1273, опет испит о вери: »Scrutinium. Finita letania erigat se dominus Coloniensis, et rex similiter levat se; et dominus Coloniensis a rege

¹⁾ *Ibidem*, 68.

²⁾ *Ibidem*, 78.

³⁾ *Ibidem*, 81. О тенденциозном приказивању крунисања Лотара III од стране папе Иноћентија II у Латерану: *Ladner S.*, I mosaici e gli affreschi ecclesiastico-politici nell' antico palazzo lateranense, *Riv. di arch. cristiana*, XII, 1935, 278. По: *Hager W.*, Das geschichtliche Ereignissbild, 1939, 43.

⁴⁾ *Ibidem*, 97.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ *Ibidem*, 189.

⁷⁾ *Ibidem*, 216.

⁸⁾ *Ibidem*, 244.

querat: Vis sanctam fidem catholicis viris traditam tenere et operibus iustis servare? Respondet rex: Volo.«¹⁾ Хенрик VII осудио је 1312, јеретике истим скоро речима као и Фридрих II: »... omnes hereticos utriusque sexus quosunque nomine censeantur, perpetua dampnamus infamia, ... «.²⁾

Из свих ових заклетви, обавеза, изјава и испита излази као сасвим поуздано да је владар који их је о крунисању давао морао бити члан цркве у којој је крунисан. Ма да ове обавезе иду често веома далеко, ипак се Римској курији увек чинило да мало захтева, па је покушавала наметнути владарима још теже дужности према себи, несумњиво скопчане с понижењима. У многим случајевима — особито код владара са сумњивим легитимитетом власти — она је, бар за време, и успевала. Редован испит о правоверности владара, аналоган епископском *Scrutinium*-у, ипак није успела наметнути римским царевима баш због понижења, која је с њиме скопчавала. Али зато је успела да владарско крунисање спусти испод епископског рукоположења на три начина — прво, што владарско крунисање није обављано при главном олтару, него при споредном, друго, што владар, касније, није помазиван по глави, као свештеници, него по рукама и по прсима, и треће, што се је при миропомазану употребљавало катихуменско уљем, а не хризма. Помазивање по глави и употреба хризме задржани су, на Западу, само за свештенство. Француски краљеви су — како се зна — помазивани уљем, о коме је тврдила легенда да је спуштено с неба приликом крштења Клодвигова. Одатле су они изводили свој изнимно високи углед (*»gréémence«*) и сматрали да им припада част виша чак и од части римских царева, миропомазаних само катихуменским уљем. Сасвим је разумљиво што се такав француски краљ приликом крунисања обвезивао на одбрану свете цркве (*»defensio sanctae ecclesiae«*); није потребно нарочито истицати да се та част може признати само истоверном владару³⁾. Још ово да истакнем: Црква је у тежњи да учини крунисање владара што сличнијим рукоположењу и посвећењу свештеника и епископа измењивала и крунидено

¹⁾ *Ibidem*, 386.

²⁾ *Ibidem*, 536.

³⁾ У Француској је крунисање постало изразито црквени обред већ у IX в., док се је то у Немачкој и у Енглеској догодило тек X в.: *Schramm P. E., Der König von Frankreich. Wahl, Krönung, Erbfolge und Königsidee vom Anfang der Kapetinger (987) bis zum Ausgang des Mittelalters, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, LVI, Kan. Abt. XXXV, 1936, 273 и 277. Доказивање предности француских краљева: 315. За однос француских краљева према цркви упор. и 265 и д.*

одело владара, чинећи га што сличнијим свештеном орнату¹⁾. Па ни на томе није остало, него су се владарима, како би се што чвршће везали уз цркву, давали одређени нижи свештени чиновни и примало их се за почасне канонике крунидбених цркава. Заиста није потребно још нарочито наглашавати да све те части претпостављају владарску истоверност с црквом у којој се обавља крунисање.

Због погрешних погледа на природу византинске државе, против којих се је и данас још тешко борити, биће, бојим се, извеснога изненађења, када кажем, да је крунисање у Византији постајало спорије изразито црквени обред неголи на Западу²⁾. Оно никада није изгубило чврсте везе са својим световним пореклом, него је са световним чином почињало да би се у цркви завршило, истина, много свечаније и са свејачим измењивањем у црквени обред. Тако је било и остало у Византији, која никада није хтела затајати своје порекло од римске државе. У Риму се увођење у сваку власт и промена сваке власти симболично претстављало преоблачењем и одређеним нарочитим знацима власти. Тако је било већ у доба републике, а у време царства су старе традиције обогаћене моћним страним утицајима и многобројним идејама ласкаваца, који су се старањем о дворском сјају желели владарима додворити. Тако је у Византији преоблачење владара постало горко искушавање њихове стрпљивости и извор страшнога замарања. Дворјани који су цара преоблачили, οὐ τὸν ἀλλαξίμων, морали су заиста имати прилику главу безбројних прописа, како се цар за коју прилику облачи и колико пута током њена трајања мења одело.

Од тих прописа није, наравно, било изузето ни крунисање, за које је тешко сасвим сигурно рећи, откада је почело као венчавање владара дијадемом или војничким оватником. До недавно се веровало да је цар Јулијан био први који је, тобоже случајно, био крунисан оватником (torques), но Алфелди је ово веровање јако уздрмао и, мислим, двоје доказао — да о пуком случају не може бити уопште говора и да је тај обичај ранији³⁾. Оватник је, наравно, у овом случају заменик дијадеме или круне. Он је, види се, римског порекла, а развијао се овај символ власти под несумњивим јелинистичким

¹⁾ Schramm P. E., Der »Salische Kaiserordo« und Benzo von Alba. Ein neues Zeugnis des Graphia-Kreises, Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters, I, 1937, 398—399. О прегледању владарског орната с одела врховног јеврејског свештеника: 400. Владар, већ по свом оделу: »terribilis calcaribus aureis«. 400 и 404.

²⁾ Г. Острогорски мисли да су владарска крунисања у Византији имала чисто црквени карактер већ у VII в.: Југословенски историски часопис, III, 1937, 351.

³⁾ Alföldi A., Insignien und Tracht der römischen Kaiser. Mitt. d. deutsch. arch. Inst., Röm. Abt., 50, 1935, 52—57.

утицајем. Исти је случај и са хламидом, пурпурним огртачем, раним и општим знаком краљевске власти. Њезин претходник је римски палудамент (*paludamentum*), од кога почиње један богат и разгранат развитак овога огртача, све под утицајем јелинистичким¹). Ја сам намерно истакао ове знаке владарске власти, с њиховим римским почецима, јер су пурпурна хламида и диадема преузети из Византије у српско краљевско крунисање у Рашкој. Но о свима сложеним питањима развитка крунидбених церемонија у Византији, од издизања владара на штиту до свечаног појављивања пред народом после крунисања у цркви, ја овде не могу расправљати, ма да сам истакао, да нас два последња прегледа развитка ове знамените церемоније, од А. Грабара и О. Трајтингера, не могу задовољити. Трајтингеров преглед је поред непотпуности испао још и тендециозан, јер под утицајем В. Сикела гура цркву више у засенак него што извори допуштају. Мени је дужност, на овом месту, да нарочито проучим улогу цркве при крунисању византинских царева због њезинога старања да владар докаже своју правоверност.

Обиљу византинских историјских извора не одговара множина вести о владарском крунисању, а још мање број прописа за царско крунисање. На Западу, како сам рекао, ових самих има преко сто, док их је у Византији, стварно, само неколико, заиста знаменитих само три — Константина VII Порфирогентина, Јована Кантакузина и т. зв. Кодина, па су белешке Константина VII још веома једностране. Они су веома марљиво обрађени у већ спомињаној студији В. Сикела, написаној, на жалост, ради жеље да се докаже, како је римско царство на западу веома брзо и у јако великој мери подлегло тежњама западне цркве да из крунисања владара извуче за себе што веће политичке користи²). Да би то што оштрије истакао, писац је без икакве сумње умањео важност цркве у Византији при крунисању владара у корист државнога права самоодређења, за које је он веровао да је на Западу брзо проћердано, док га је источно-римска држава за читаво време свога трајања сачувала. Схватања В. Сикела нису по себи нетачна, али су до те мере претерана да су већ близу нетачности. Да би одбранио своју тезу, В. Сikel је права и утицај цркве при крунисању византинских царева желео свести на слепу послушност патријараха, у којима је био рад видети само послушне чиновнике. Ништа више. То је несумњиво претеривање, иако нико разборит неће доумити да је однос између државе и цркве на Истоку био друкчији него на Западу. В. Сикел, у својој жељи за вели-

¹) *Ibidem*, 48—51 и 57—66.

²) *Sickel W.*, *Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert*, *Byz. Zeitschrift*, VII, 1898, 511—557

чањем државне идеје у Византији, није осетио да је источна црква с исто толико издржљивости бдила над православљем царева с колико се издржљивости западна црква трудила да их учини од себе политички зависнима.

В. Сикел је тражио утицај источне цркве при владарском крунисању на погрешном месту, па кад га тамо није нашао, он га је уопште негирао. Случај његове расправе, увек високо цењене, одличан је пример да се види, како марљиво израђена и с темпераментом написана студија може да отежа критичка историчка истраживања. У одбрану В. Сикела морам ово казати: Западним научењацима, пуним неповерења према римокатоличкој цркви због њене политичке заинтересованости, веома је тешко уживети се у однос источне цркве према држави и у политички незаинтересовану побожност источнога хришћанскога света. Они често у искреној побожности источне цркве виде исто тако само лукаву маску и спретно постављену политичку замку као што је то редовно случај код западне цркве. Због тога и нехотице, чак и у нескладности с оним што сами каткада тврде, западне односе преносе на исток. Ту, скоро, нема лека. Из својих традицијом сапетих схватања људи се никада не могу потпуно ишчупати. Ни најмудрији, ни најученији. Зато није велико чудо што су се против схватања В. Сикела о улози цркве при крунисању византинских владара редовно бунили православни историчари. Чинили су то с много поштовања његове научне личности и с учтивом уздржљивошћу, али су се ипак бунили, јер су осећали да су његове тврдње до нетачности претеране; разлоге је веома лако наћи већ у изворима које је В. Сикел сам обрадио.

Прво крунисање византинскога цара, како сам рекао, извршио је патријарх на цару Маркијану 450, ваљда зато што је прави стваралац царства, Аспар, био Аријанац, а формални легитимни ослонац женско, Пулхерија, сестра цара Теодосија II. Аспар није могао ставити новоме цару круну на главу због своје вере, а Пулхерија због свога спола. То изгледа довољно јасно, али против схватања В. Сикела о неважности цркве при крунисању византинских царева говоре чињенице да црквена власт, редовно цариградски патријарх, учествује при крунисању свих потоњих царева. Не само то, него се важност цркве у њима несумњиво повећава. Мислим да је сасвим тачно ако тврдим, како је главна првобитна улога патријарха при крунисању била у томе да обави молитве над диадемом и пурпурном хламидом. Благословену диадему могао је и патријарх ставити цару на главу, а могао ју је и сам цар узети у руке и њом се крунисати. При облачењу пурпура патријарх је могао само симболички помагати. Тако је било до цара Анастасија I. С његовим дола-

ском на престо расте утицај цркве, јер овога цара патријарх дотле није хтео крунисати док није јавно признао своје православље потписивањем Крѣю, пошто се сумњало у Анастасија да је јеретик¹⁾). Од тада је обавеза царева да пре крунисања потпишу своју изјаву о православљу остала битни услов цркве за учествовање при царском крунисању све до конца Византије²⁾). Ова дужност се сматрала толико јасном и тако познатом да је цар Константин VII Порфирогенит и не спомиње док говори о току и о формама царскога крунисања; у Византији, уосталом, није могао добити ни право држављанства ко није био православни, па како би могао постати цар, ако то не би доказао? Исто тако је цар Константин VII Порфирогенит оставио неспоменуто и царско миропомазање као део крунисања. Да ли само зато што је веровао да се и тај обред сматра као сам по себи разумљив приликом крунисања цара? Може бити, али вероватније је да је он изоставио истицање миропомазања, како не би морао признати да је тек његов дед, Василије I, први миропомазан као цар, да би се, ваљда, ауторитет његове отете власти тако подигао³⁾). Уопште је чудно разлагање ученога цара о крунисању владара у Византији. Оно је, по њему, несумњиво чин који се обавља својим најважнијим делом у цркви, дакле црквени обред, али очевидно испуњен световним прописима, насталим без утицаја цркве и вршеним без користи за њу. Прописи о крунисању цара у Византији, како су нам сачувани у књизи цара Константина VII Порфирогенита о церемонијама, стварно су изводи из извештаја о обављеним крунисањима царева с потребним стилистичким изме-

¹⁾ Када В. Сикел први пут спомиње, како је патријарх крунисао Анастасија I, он истиче да је то само вероватно: *Sickel W.*, а. с., 519. При поновном спомињању истога чина он нема више никаквих сумња: *Ibidem*, 522.

²⁾ Одлично сабрана сведочанства из византинских извора о царском потписивању Крѣю пре крунисања имају већ коментатори т.зв. Кодина: *Codini Curopalatae De officialibus Palatii Spolitani et de officiis Maghae ecclesiae liber*, ed. Bonn., 1839, Gretseri et Goari Commentarius: 351-353.

³⁾ Г. Острогорски и Е. Штајн мисле да познате Фотијеве речи о миропомазању Василија I треба разумети као у слици речене, и да цареви у Византији нису миропомазивани пре XIII в.: *Ostrogorsky G. und Stein E.*, Die Krönungsordnungen des Zeremonienbuches, chronologische und verfassungsgeschichtliche Bemerkungen, Byzantion, VII, 1932, 199-200. Упор. *Treitinger O.*, о. с., 29. Главни разлог им је, да Симеон Логотет опширно описује Василијево крунисање, а никако не спомиње миропомазање. Тај начин доказивања, е silentio, није никада убедљив. Миропомазање је тако знаменит символ при издизању царске личности да је чудно што се није у Цариграду и раније вршило. Или је то случај да нам је тек код Фотија споменуто? Несумњиво обавештени о миропомазању владара на западу, Византинци нису могли ускратити ту част својим царевима.

нама. У самим церемонијама лако се могу разликовати два важна извора — прописи великога церемонијара и књига о учествовању дема при великим свечаностима. Они су често врло неспретно измешани. За предмет мога расправљања важно је у опису царскога крунисања од Константина VII Порфирогенита само ово:

„καὶ ποιεῖ τὴν εὐχὴν ὁ πατριάρχης ἐπὶ τῆς χλαμύδος, καὶ ὅταν πληρώσῃ τὴν εὐχὴν, ἐλαίρουσιν αὐτὴν οἱ τοῦ κουβουκλείου καὶ ἐνδύουσι τὸν δεσπότη, καὶ πάλιν ποιεῖ εὐχὴν ἐπὶ τοῦ στέμματος αὐτοῦ, καὶ πληρώσας λαμβάνει αὐτὸς ὁ πατριάρχης τὸ στέμμα, καὶ τίθεισιν αὐτὸ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ δεσπότη, καὶ εὐθέως ἀνακράζει ὁ λαὸς: „ἅγιος, ἅγιος, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶν, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη“, τρίτον· εἶτα: „ὁ δεῖνα μεγάλου βασιλέως καὶ αυτοκράτορος πολλὰ τὰ ἔτη καὶ τὰ ἔξῃς“.

„Ibi (sc. in ambone) patriarcha preces super chlamyde dicit, quibus finitis, cubicularii eam tollunt Dominumque induunt. Rursus patriarcha preces super corona fundit, quibus peractis, eam sumit et capiti imperatoris imponit, populo statim ter acclamante: Sanctus, sanctus, sanctus! Gloria in excelsibus Deo, pax in terra! Postea: N. magno Imperatori et Augusto multos annos etc.“ De cerim. aulae Byzantinae, ed. Bonn., 1829, у глави 38 прве књиге: "Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ στεφάνῳ βασιλέως. (Observanda in coronatione Imperatoris), 191-196; ово место 192-193

Из завршетка ове главе види се да се је цар приликом крунисања и причешћивао, наравно као члан цркве у којој се крунисао:

„εἰς δὲ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν κοινωνίαν, ὡς ἔχει ἡ συνήθεια τῶν ἑορτῶν, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα πληροῦνται, καθὼς ἔστιν ἡ συνήθεια.

„Omnia autem, quae ad agapen et communionem, ut consuetudo festorum est, et reliqua pertinent, etiam pro more peraguntur“.

Владарска крунисања на основу којих су израђени ови прописи, или, можда, извештај о једном једином крунисању, из почетка су IX в., док се књига цара Константина VII Порфирогенита завршава с једним туђим, познијим, додатком о крунисању цара Никифора Фоке, 963, који је, на нашу велику жалост, остао само торзо¹⁾.

Када се оставе на страну краћи помени крунисања византинских царева, без важних вести о предмету мога расправљања, онда се из IX в. морамо пребацити чак у XIII

¹⁾ Покушај датирања вести на основу којих је састављена 38 глава прве књиге De cerim. aulae Byzantinae: G. Ostrogorsky und E. Stein, а. с., 192 и д.

или XIV, у времена из којих су нам сачувани стварно најзанимљивији прописи о крунисању византинских царева. То је један анонимни фрагмент из доба Михаила VIII Палеолога, мени неприступачан, и нада све важни прописи о крунисању сачувани код Јована Кантакузина и код т. зв. Кодина. Оба два извора приближују нас временима крунисања Твртка I за краља српскога и босанскога, па је њихова важност и због тога за нас још већа. Разлагања Кантакузинова тичу се несумњиво времена пре Тврткова крунисања, док је дело т. зв. Кодина, у коме је Кантакузин већ употребљен, позније, можда из болних времена непосредно пред турско заузимање Цариграда, али, наравно, с елементима ранијих прописа за крунисање царева.

Описи крунисања византинских владара нису, на жалост, тако у појединостима проучени као што је то случај код западних. Па не само то, него су и студије с којима располажемо често тенденциозне, да би се истакла велика противност између Истока и Запада, која је у материји владарског крунисања мања него што се редовно мисли, чак и у истицању права цркве према владару. Много се, наиме, греши, како сам већ истакао, када се православна црква приказује као понизна послушница владара, која им се не усуђује постављати никакве захтеве приликом њихова крунисања. Јер, она их је постављала, и то веома часне и озбиљне, али — то је истина — не политичке природе. Црква је тражила од владара уверење о његовој правоверности и човекољубивости (φιλανθρωπία), а владари су признавали цркву као посредника између себе и Христа, од кога су, по византинском веровању, примали своју власт; када је Леон IV предавао народу свога сина Константина VI као цара, он је рекао: «ἰδοὺ ἕκ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς χερὸς τοῦ Χριστοῦ αὐτὸν παραλαμβάνετε». Нису, дакле, само владари на Западу приликом свога крунисања полагали заклетве и завете о својој правоверности и о обавези да штите цркву, него су то чинили и владари у Византији, који су — што је сасвим разумљиво — полагајући свој завет тражили и заклетву клира и народа на верност. Реципрочности обавеза, у том смислу и у таквом обиму, на Западу није било. То је истина.

Знаменити извештај Јована Кантакузина, коме сада приступамо, стоји на средини између описа једнога владарскога крунисања и прописа за свако царско крунисање у Византији¹⁾. Он га је унео у своје дело приликом крунисања Андроника Млађег, 1 фебруара 1325. Као увод крунисању Јован Кантакузин не спомиње обавезу новог владара да преда патријарху **Εὐκρεῖω** са својим потписом. Разлог за то

¹⁾ *Joannis Cantacuzeni Historiarum libri IV, ed. Bonn. I, 1828, 196—204.*

немогуће је утврдити са свом сигурношћу — може бити да млађи владар није морао то увек чинити, док не постане старији или самовладар, а може бити да је Кантакузин и то случајно изоставио као што сам, накнадно, признаје („ὁ παρὰ τὸν βασιλέα“) за бацање новца народу и чиновницима приликом крунисања. Пошто је ово разлагање Кантакузиново добрим делом унесено у прописе о царском крунисању код т. зв. Кодина, то ћу ја овде, у вези са сврхом свога расправљања, истаћи само оно што је важно за утврђивање владарева православља: Царску порфиру и круну архиепископи благосиљају пре него што их владар стави на себе („πρότερον τῶν ἀρχιεπισκόπων εὐλογοῦντων αὐτά“.¹⁾ Пре него што се почне Трисвјатоје патријарх миропомаже цара по глави, у облику крста, и стави му круну на главу; ако има већ један цар, онда он и патријарх учине то заједнички. Пре Великог входа нови цар приступа олтару и прима причешће као свештена лица, прво хлеб, а затим вино, из путира. Овакав начин крунисања може се, наравно, извршити у православној цркви само над православним царем; Кантакузин није заборавио споменути црквену част цареву, његов црквени чин — ὁ δολοτάτος, па истиче, како цар са знаком своје црквене части, палицом (ὁ νόσθηξ), учествује у Великоме входу свештенства;²⁾ на споменуте чињенице обраћена је особита пажња у коментару уз Кантакузиново разлагање, иначе веома једнострано³⁾.

Најопширнији и најскладнији опис царскога крунисања у Византији сачуван је код т. зв. Кодина као опис једнога дворскога и црквенога свечаног чина. Њега се тиче читава XVII глава овога важнога дела, из које ћу ја издвојити само оне одломке који су подобни да се њима докаже, к. је је вере морао бити по оваквим прописима крунисани владар. Од владара на Западу тражене су изјаве и завети о њиховој правоверности, о обавези да помажу цркву у свима њеним борбама против јеретика као и о одлуци да ће вазда бити заштитници слабих и уопште човекољубиви још пре крунисања и током крунисања при предаји појединих знакова владарске власти. У Византији се је црква желела о свему овоме уверити пре самога почетка крунисања. Верски веома осетљива, у своје црквеном учењу јако суптилна, умела је источна црква у врло сажетом облику рећи све што је с верскога гледишта тражила од новог владара. На Западу је то чињено много опширније и грубље, али би, поред све опширности, било веома тешко наћи тамо и један црквени захтев верске садржине, који не би био и у условима источне цркве, како су нам сачувани код т. зв. Кодина. У његову разла-

¹⁾ *Ibidem*, 197.

²⁾ *Ibidem*, 200.

³⁾ *Ibidem*, III, 1832, 423—431.

гању сачуван је несумњиво веома развијен облик црквених захтева, јер ми из ранијих описа царскога обећања цркви, како нам је овде сачувано. Оно је увод седамнаестој глави о крунисању цара, *Περὶ στεφεφορίας βασιλέως*, па га ја овде морам цело исписати:

„Τοῦ μέλλοντος στεφθήσεσθαι κατὰ τὴν πρό τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἑσπέραν εἰς τὸ μέγα παλάτιον ἐρχομένου μετὰ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἄλλων οἰκειακῶν αὐτοῦ καὶ διαυκτερευόντος, διαλαμπύσης ἡμέρας συναδροῦσονται ἐκ πρώτης εὐδὴς οἱ τε ἀξιώματα ἔχοντες καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ἄρχοντες, τὸ φοσσάτον τε καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν πλῆθος τῆς πόλεως πανδημί. περὶ δὲ ἄραν τῆς ἡμέρας ταύτης δευτέραν ἀπέρχεται μὲν ὁ νέος βασιλεὺς εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, εἰδισμένον δὲ ὄν τὴν τῆς αὐτοῦ πίστεως ὁμολογίαν οἰκείας χερσὶν ἐγγράφως παραδιδόναι, ποιεῖ τοῦτο οὕτως: „ὁ δεῖνα ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων οἰκείᾳ χειρὶ προέταξα“. οὕτω μὲν ὁ στεφανώδεις τῆς ἑαυτοῦ προτάσεων ὁμολογίας γράφει, ἂν δὲ υἱὸς αὐτοῦ ἦ, εἰ μὲν ἐνδίδωσιν ὁ πατήρ, γράφει καὶ αὐτὸς προτάσεων οὕτως, ἦτοι αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων εἰδ' οὗ, „πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ δεῖνα“.

„Πιστεύω εἰς ἓνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν“ καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ ὄρου τῆς πίστεως μέχρι τέλους. καὶ μετὰ τοῦτο „ἔτι στέργω καὶ ὁμολογῶ καὶ βεβαιῶ τὰς ἀποστολικὰς καὶ θείας παραδόσεις, ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς διατάξεις καὶ διατυπώσεις τῶν ζ' οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς τοπικῶν, ἔτι δὲ καὶ τὰ προνόμια καὶ

„Qui coronandus est, is pridie eius diei circa vesperam venit ad magnum palatium cum principibus aliisque familiaribus suis. Ibiq̄ue pernoctat. illusc̄ente die congregantur statim sub diluculum qui in dignitate constituti sunt, et omnes alii proceres, exercitus et reliqua civitatis promiscua multitudo. circa horam secundam abit iunior imperator ad sanctam Sophiam. in more autem positum est, ut tradat propria manu scriptam fidei suae confessionem. quod hunc in modum facit.“ ego N. in Christo deo nostro fidelis rex et imperator Romanorum propria manu haec praemisi et praescripsi“. sic quidem iam coronatus imperator fidei suae confessionem praescribens auspicatur. si vero filium habeat, praefigitet ipse confessioni suae illud „imperator Romanorum“, si pater concesserit: si minus, istud solummodo praefigit „fidelis in Cristo deo nostro Romanorum rex N.“

„Credo in unum deum, patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium“, et reliqua symboli apostolici, usque ad finem. „praeterea amplector, confiteor et approbo apostolicas et divinas traditiones. insuper etiam constitutiones et definitiones septem oecumenicarum synodorum, et localium, quae

ἔδιμα τῆς ἀγιατάτης μεγάλης τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, προσέτι γε μὴν βεβαίῳ καὶ στέργῳ ὅσαπερ ἔδογματίσαν καὶ ἐθέπισαν οἱ κατὰ τοῦπος ἀγιάτατοι πατέρες ἡμῶν ὀρθῶς καὶ κανονικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως, φσαύτως ὑπισχνούμαι ἐμμένειν καὶ διηκεῶς εὐρίσκεσθαι πιστὸς καὶ γνήσιος δούλος καὶ υἱὸς τῆς ἀγίας ἐκκλησίας· πρὸς τοῦτοις εἶναι καὶ δεφένσωρ καὶ ἐκδικητῆς αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ ὑπήκοον εὐμενῆς καὶ φιλάνθρωπος κατὰ τὸ ἐκός τε καὶ πρέπον, καὶ ἀπέχεσθαι φόνων καὶ ἀκρωτηριασμῶν καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις κατὰ τὸ δυνατόν, κατανεύειν τε εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην, καὶ ὅσα ἀπεβάλλοντο καὶ ἀναθεμάτισαν οἱ ἅγιοι πατέρες, ἀποβάλλομαι καὶ ἀναθεματίζω καὶ αὐτός, καὶ πιστεύω ὅλη μου γνώμῃ καὶ ψυχῇ καὶ καρδίᾳ τῷ προσηφηνένῳ ἀγίῳ συμβόλῳ, ταῦτα δὲ πάντα ὑπισχνούμαι φυλάττειν ἐνώπιον τῆς ἀγίας τοῦ θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας κατὰ μῆνα τόνδε, εἰς τὰς τόσας, ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἰνδικτιῶνι τῆδε, τοῦδε τοῦ ἔτους“.

“Ὁ δὲ προτάσσω, τοῦτ’ αὐτὸ πάλιν καὶ μετὰ τὴν τῆς πίστεως ἐκθεσιν ὑποτάσσω γράφει, ἡγουν τὸ ὀδεῖνα ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ἢ βασιλεὺς Ῥωμαίων, οικειᾷ χειρὶ ὑποτάξας παραδίδομι τῷ παναγιωτάτῳ μου δεσπότῃ καὶ οἰκουμηνικῷ πατριάρχῃ κυρῷ... καὶ μετ’ αὐτοῦ δεῖρα καὶ ἱερα συνόδῳ“.

tempore suo celebratae sunt; ad haec etiam privilegia et consuetudines sanctissimae magnae dei ecclesiae, praeterea confirmo et amplector quaecunque statuerunt et definirunt diversis locis sanctissimi patres nostri recte, canonice et inculpate. similiter promitto me perpetuo mansurum fidelem servum et genuinum filium sanctae ecclesiae; ad haec defensorem et vindicem eius, clementem insuper futurum et humanum erga subditos, quatenus aequitas et decencia id sinent, abstinere etiam a caedibus et mutilationibus et id genus aliis, quantum fieri poterit; omnemque veritatem et iustitiam sequar; et quaecunque repudiaverunt et anathematizarunt sancti patres, ipse etiam repudio et anathematizo, et assentior tota mente, anima et corde meo supradicto sancto symbolo. haec omnia me custoditurum promitto coram sancta dei catholica ecclesia“, mense N, die et indictione N, anno N.

Id vero quod initio praescriptis, rursus factae fidei professioni subscribit; illud minurum.

„N. in C“ isto deo nostro fidelis Romanorum imperator, vel rex Romanorum, propria manu subscripsi, tradoque sanctissimo meo domino et oecumenico patriarchae domino N. et sanctae, quae cum ipso est, synodo“.

Codini Curopalatae De officiis Palatii Cpolitani et de officiis Magnae ecclesiae liber, ed. Bonn., 1839, 86-87.

Уз целу ову главу: Gretseri et Goari Commentarius, Caput XII, 350-369.

С добрим разлозима браћена је тврдња, да су прописи византинскога церемонијала, како су до нас доспели, преузети највише из књиге прописа великога церемонијара и из прописа који су важили за учествовање дема на свечаностима. Ови докази важе, ако се сматра као само по себи разумљиво да су и литургички прописи били, у битним цртама, унесени у књигу великога церемонијара. Иначе су се они, наравно, налазили у свима појединостима у црквеним књигама, највише у архијерејском Служабнику и у великом Молитвослову (великом Требнику), о чему ће, уосталом, бити још речи. За горе исписани одељак о крунисању византинскога самодршца и византинскога цара нема никакве сумње да је прегледан из књиге великога церемонијара и из црквених прописа. У њему је све што је црква желела од владара — јамство о православлу, уверење о чувању црквених права, свечано обећање човекољубивости и завет о прогањању јеретика. У сажетим и спретно формулисаним царским обавезама добивала је источна црква све оно од владара што је црква на Западу често у суровим борбама покушавала у верским питањима постићи, увек обраћајући своју главну пажњу на политичке тежње Римске курије.

Из даљег описа царскога крунисања од т. зв. Кодина ја морам, све држећи своју главну сврху на уму, ово истаћи: Из раног начина проглашења цара сачувао се у Византији до њених најпознијих дана, на самоме почетку крунисања, обичај издизања владара на штиту ради показивања окупљеном народу да би овај, тобоже, пристао на обављени избор цара. И о издизању владара на штиту, као и о крунисању с почасним војничким овратником, веровало се да почиње с царем Јулијаном. Но и овај обичај мора се бацити у ранија времена, ма да је, по свој прилици, германскога порекла¹⁾. При овоме чину, изразито војничкога карактера, учествовао је и патријарх, и то на најпочаснијем месту, у држању предњега дела штита („τὰ... ἑμπεροθεν τῆς ἀσπίδος“ 88), заједно са старијим царем, а ако овога није било, онда је то чинио поред патријарха „ὁ ἐντιμώτερος τῶν ἀξιοκρατικῶν ἢ τῶν ἀρχόντων“ (88). Значи, цркви је, преко патријарха, признавано при световном делу крунисања цара једнако место као и старијем цару или најугледнијем члану чиновништва или старих, знатних породица. Према томе је теза В. Сикела о незнатности црквенога учешћа при уздизању цара на власт и по овој чињеници неодржива.

Тек пошто су сав народ и војска својим клицањем одобрили избор на штиту издигнутога цара: „Ἐλευθηρίσαντος δὲ τοῦ λαοῦ καὶ φοβᾶτου παντός...“, силазио је нови владар са

^{1) 1927} Alfeldt A., Insignien und Tracht der römischen Kaiser, Mitt. des deutsch. arch. Inst., Röm. Abt., 50, 1935, 54.

штита и уводио се у цркву св. Софије. Ту су стављени на цара сакос и диадема, које су архирејери благословили: τὸν νέον βασιλέα ἐνδύουσι τὸν σάκκον καὶ τὸ διάδημα, εὐλογοῦμενα ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων (89.¹)

Затим је тек почињала литургија. Пред Трисвјатоје излази патријарх из олтара, пење се с најугледнијим свештенством на амвон и призива цареve или, ако је један, цара ради миропомазања:

„ἐλθόντων δὲ ἀναγινώσκει οὗτος τὰς ἐπὶ χρίσει βασιλέων συντεθειμένας εὐχάς, τὰς μὲν μυστικαί, τὰς δὲ καὶ ἐκφωνῶν, ἱκετεύει δὲ καὶ εὐμενίζει τὸν θεὸν ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος χρισθῆσεσθαι βασιλέως. μετὰ δὲ ταῦτα ελαίρει μὲν ὁ νέος βασιλεὺς ὅτι ἂν φορῆ ἐπὶ κεφαλῆς, εὐδὴς δὲ πάντες ὅσοι εὐρίσκονταί ἐν τῷ ναφ ἀποκαλύπτουσι τὰς κεφαλὰς ἴστανται. ὁ δὲ πατριάρχης χρίει σταυροειδῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τῷ θείῳ μύρω, ἐπιλέγων μεγάλη τῇ φωνῇ τὸ ἅγιος. οἱ δὲ ὄντες ἐν τῷ ἄμβωνι πάντες περὶ τὸν πατριάρχην, διαδεχόμενοι τὴν φωνὴν λέγουσι καὶ αὐτοὶ ἐκ τρίτου τὸ ἅγιο.“...

„quibus praesentibus legit patriarcha ad unctionem imperatorum compositas preces, partim tacite, partim clara voce: supplicat autem deo pro illo qui in imperatorem inungendus est, eumque eidemque propitium reddere studet. post haec tollit novus imperator capitis tegumentum, quaecunque illud fuerit. e vestigio autem, quotquot in templo reperiuntur, apertis capitibus adstant. at patriarcha crucis in formam caput imperatoris divino unguento inungit, accinens elata voce illud „sanctus“. omnes porro qui cum patriarcha sunt in ambone, excipientes vocem canunt et ipsi tertio illud „sanctus“.... Ibidem, 90.

После свештенства чини то исто и народ. Тек после тога приступа се најсвечанијем делу целогa обреда, крунисању. Док њега описује, исправља т. зв. Кодин погрешно мишљење, као да је догле царска круна стојала на часној трапези. Није, вели, него су је у олтару држали ђакони, који је сада износе на амвон. Ту се обавља чин крунисања на овај начин:

„Εἰ οὖν... παρεσθιν ὁ βασιλεὺς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, αὐτὸς τε καὶ ὁ πατριάρχης λαβόντες τὸ στέμμα ἐπιθέασι τῇ κεφαλῇ τοῦ νέου βασιλέως, καὶ ἐκφωνεῖ ὁ πατριάρχης τὸ ἅγιος. εἰ δὲ οὐκ ἔστι πατὴρ αὐτοῦ, ποιεῖ τοῦτο μόνος ὁ πατριάρχης“.

„Si igitur... adest imperator pater eius, ipse et patriarcha acceptum stemma imponunt novi imperatoris capiti, patriarcha illud incinente „dignus“. si pater non adsit aut etiam non supersit, solus patriarcha hoc facit“. Ibidem, 90-91.

¹) О погрешном тумачењу т. зв. Кодина диадеме: *Кондакова Н. П.* Очерки и замѣтки по истории средневѣковаго искусства и культуры 1929, 219—222.

Како се види, од ђакона примљену царску круну стављају новом цару на главу старији цар и патријарх, а ако нема старијега цара, онда то чини патријарх сам. Пошто је тај свечани чин обављен, сви свештеници на амвону кличу цару трипут „свјат“, а народ исто тако трипут „достоин“. Тек кад патријарх обави прописане молитве, силази цар с амвона.

Овакав чин благосиљања царскога орната, миропомазања и крунисања може се у православној цркви обавити само над истоверним владарем, нарочито миропомазање по глави, које је римокатоличка црква ускратила чак и својим истоверним владарима. Но ни ово још нису сви докази да се је у православној цркви могао крунисати само православно владар; обред крунисања владарице, што нас се овде не тиче, остављам по страни, ма да се и из њега види да је и владарица морала бити православна. Владарево не само православље, него и његов свештени чин у православној цркви излазе из његова учествовања у Великом входу и из његова начина причешћивања. Када, наиме, дође време Великога входа, наставља т. зв. Кодин, онда угледнији између ђакона призову цара, који изнад свога орната обуче златну мантију и узме у леву руку символ свога црквенога чина, депотата, палицу¹⁾. Тако опремљен, учествује цар у Великом входу, и када се он завршио, враћа се престолу, на који опет седа да би устао само при најсвечанијим тренуцима литургије. Ако је владар спреман за причешће, онда га угледнији ђакони призивају, кад дође време причешћу. На позив ђакона, улази цар с њима у олтар и с преданом му кадионицом окади прво крстообразно свету трапезу, а затим патријарха. Овај прима из царевих руку кадионицу да би цара окадио, пре него што га причести. Царска причест је свештеничка, не лаичка:

„μετὰ δὲ ταῦτα ἐκβάλλων ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς τὸ στέμμα ἐγχειρῖζει τοῖς διακόνοις, ὁ δὲ πατριάρχης μετὰ τὸ κοινωνῆσαι τοῦ τιμίου σώματος δίδωσι καὶ τῷ βασιλεῖ εἰς τὰς χεῖρας μερίδα τοῦ δεσποτικοῦ σώματος· οὗ καὶ μετασχὼν κοινωνεῖ ὁμοίως καὶ τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος. κοινωνεῖ δὲ τοῦ μὲν πατριάρχου τὸν ἅγιον κρατῆρα

„his peractis imperator deposita de capite corona tradit eam diaconis. at patriarcha postquam pretiosum domini corpus sumpsit, tradit quoque imperatori in manus dominici corporis particulam; qua sumpta sumit etiam vivificum sanguinem; communicat autem patriarcha sanctum calicem tenente ipse os ad calicem

¹⁾ Цар је раније произвађан за депотата. Упор. *Сырку П.*, Литургическіе труды патриарха Евѣмѣя Терновскаго, I, 2, 1890, 110. Чинъ бываемыи на поставленіи: свѣщеносца и депотата.

κατέχοντος, αὐτὸς δὲ προσάγων applicans, quemadmodum σα-
 τῶ κρατῆρι τὸ στόμα, ἄσπερ cerdotes solent". Ibidem, 96.
 καὶ οἱ ἱερεῖς".

У начину царава причешћивања јесте једнако важно сведочанство о његову православљу као и у осталим деловима крунисања, који су овде сабрани и разјашњени, да би се из њих стекло уверење, како у православној цркви заиста може бити крунисан само владар православне вере. Но сви овде изређани примери тичу се Византије, па би, можда, могао ко посумњати, да ли они важе и за Рашку, ма да се добро зна, колико је чврсто св. Сава скопчао српско православље уз грчко и колико је тежио да свој, онда непросвећени, Запад изједначи с културним светлилом Истока. Дужност ми је, према томе, рећи шта знамо најважније о обреду владарског крунисања у Рашкој све до друге половине XIV в., у коју пада крунисање Твртка I за краља српскога и босанскога.

Своје разлагање о византинским вестима за царско крунисање морао сам почети са жаљењем, да обимом и знаменитости византинских историјских извора не одговара обиље вести о царском ступању на престо, а још мање број сачуваних црквених и дворских прописа за тај важни и свечани чин. То болно признање важи, још у јачој мери, и за нас. И код Срба је веома мало вести о крунисању наших владара из куће Немањића, а и што их има, оне су редовно веома кратке и често не довољно јасне. Што се пак тиче прописа за крунисање српских краљева и царева, то их ми, нажалост, уопште немамо, па нам је мала утеха што су нам бар сачуване молитве читане над владарем за време ступања на престо.

На Западу је друкчије. Тамо је свако владарско крунисање редовно распаљивало никад смирену борбу између државне и црквене власти о првенство. Сведочанства те вековне борбе су нарочито планови прописа о крунисању владара, у којима су се борци надмудривали и тежили да своја схватања протуре као призната. Такве дуготрајне и подмукле борбе на Истоку уопште није било, па није чудо што нема ни тако многобројних успомена на њу као на Западу.

Нико разборит не може сумњати да су и рашки велики жупани ступали у своју власт и част преко свечаних обреда, освештаних традицијом, и да су постојали симболи њихове власти, међу којима је несумњиво био престо. Ми то знамо сасвим поуздано за Стефана, сина Стефана Немање, потоњег краља Првовенчаног. Али међу симболе највише државне власти за време великих жупана није спадала круна. Према томе, они се нису крунисали, а ја овде расправљам само о крунисању, кога се удостојавају једино краљеви

и цареви. Зато низ крунисаних рашких владара почиње са Стефаном Првовенчаним, о чијем ћу ја крунисању само по православном обреду овде расправљати. Његово краљевско крунисање у Рашкој било је прво, и најзанимљивија српска вест о крунисању тиче се баш њега. То није ни чудо, јер је сасвим разумљиво да су српски писци желели сачувати опис високе части, које су се Срби удостојили крунисањем Стефановим за краља, и за потоња поколења. Они, наравно, пишу само о крунисању што га је извршио Сава над братом Стефаном. Разумљиво је што тако поступа Теодосије, који о Стефановим везама с Римом, ради круне, уопште не говори, али је загонетно што то чини и Доментијан, који је у своме разлагању нејасан и несумњиво нетачан док тврди, како је Сава с пристанком папиним крунисао Стефана круном од папе посланом. Такав је пристанак немогућан.

У овај спор није овде прилика улазити, пошто је реч само о обреду крунисања у православној цркви. Теодосије је, и у овом случају, пунији чињеница и јаснији неголи Доментијан, па ћу зато с њиме и почети низ српских описа крунисања Немањића. Он баца крунисање Стефаново, разуме се, у доба после Савиног постављања за архиепископа и након довршења Стефанове задужбине, Жиче¹⁾. Оправдава га сјајно. На сабору, на који је Стефан сазвао световне чланове а Сава духовне, он је, прво, разложио, како је ради Срба напустио испосничку стазу, којом је био пошао, и како српскога „ради спасенија и своје спасеније прѣвѣидѣхъ“ (142). Али, тешио се Сава даље, ако би му успело да Србе приведе Богу и спасу, он би тиме и своје спасење удвостручио, а не изгубио. Зато их је молио да слушају његове савете, и веома спретно прешао је на свој главни задатак — да им разјасни, како је потребно српску владарску част издигнути на виши степен. Ја бих веома жалио, ако би ко помислио да је то било лако. Народи су веома конзервативни у својим погледима на власт и сујеверно плашљиви при сваком испињању владара на вишу степену. Од примитивца до високо културних. Свако издизање у власти сматра се знаком охолости, коју Бог може казнити, и редовно је љуто кажњава. Још недавно су сами Срби, преко Стефана Немање, истицали, како је Бог дао Грцима царство, Угрима краљевство, а Србима велико жупанство. То је речено да би при томе и остало, а сада је требало да Сава Србима докаже потребу издизања великожупанске части на краљевску. Он је то учинио с две врсте доказа: Упозорио је, прво, чланове сабора, да међу њима има различитих степена власти, па и жупана и великих жупана. Према томе, није прилично да и српски владар буде истоименит с њима. Други му је разлог био несумњиво још

¹⁾ Теодосије, ed. Ђ. Даничић, 1860, 141—152.

важнији: Као што је српска црква добила у Сави свога самосталнога, вишега, преставника власти, тако треба да и српска држава издигне свога владара на вишу част.

Сабор је, разуме се, прихватио ове разлоге несумњиво са знацима одобравања, и то је значило да српскога великога жупана треба крунисати за краља. Чин крунисања описује Теодосије овако: Уочи Спасов-дана одржано је свеноћно бденије, а сутрадан свечана литургија. Његово даље разлагање морам исписати од речи до речи: и въ врѣмѣ, ꙗкогда шекштати подобно, вѣнционменитаго брата великаго жоупана Стефана въ светын жрътвенникъ въ светла светыхъ къ себѣ приеми, молитвами же и молниѣмъ къ богу сего благословень, багреницю же и бисеромъ прѣпоисавъ и оукрасивъ, и вѣнциемъ царстѣа чьстноюу главоу его вѣнчавъ, и мѣромъ того помазавъ, о возѣ самодрѣжавна краля сръбскаго сего быти нарицаеть, благороднымъ же и вѣкомъ людемъ поклонившамъ се, и миропомазѣе шъ бога просеште емоу и глаголюштимъ: боудеть и боудеть! (143). Врло јасно, али, на жалост, мало да би могло задовољити нашу оправдану радозналост. Теодосије претпоставља као познато време у литургији када се приступа крунисању владара. Врло је важно што истиче, како је Сава тада позвао Стефана у олтар. То би, можда, могло значити да је крунисање обављено тек после причести, коју је Стефан, као и свештеници, примио у олтару. Само крунисање је несумњиво извршено на солеји или напред цркве, пред целим народом, а не у олтару. Као знаке краљевске власти наводи Теодосије багреницу, то је пурпурни огртач, и бисер, јамачно појас украшен бисером¹⁾. Њих је Сава прво ставио на Стефана, пошто их је претходно благословио. Врхунац крунисања је био када је Сава ставио Стефану краљевску круну на главу. Последњи део обреда би био, по Теодосију, миропомазање Стефана и свечано проглашење за српскога краља, које је народ прихватио и завршио као многољетствије. После крунисања је дошла велика част и, на крају, владарски поклони, све као и иначе и свуда, и на Истоку и на Западу;²⁾ не треба previdети да и Теодосије ставља миропомазање после крунисања; тако чини и Видукинд и разлозима логике не треба побијати јасно разлагање извора.

А јамство о православљу, које је јамачно било умесно тражити од Стефана? По Теодосију је Сава задржао чланове сабора и окупуљени народ и после крунисања у Жичи, па је сутрадан приступио поучавању Срба и требљењу јереси. Прво је одржао доиста сјајну и дирљиву проповед, коју је завршио дивном мишљу, како се је немогућно на добро привикнути, док се од зла не одвијне, и запретио

¹⁾ О владарском огртачу: Schramm P. E., Kaiser, Rom und Renovatio, I, 1929, 205 и д. II, 95—96.

²⁾ О части после крунисања владара: *Ibidem*, II, 1929, 119.

свима јеретцима да своју јерес не утаје. То је изазвало дубок утисак и унело страх у мутне савести. Сава је тек након проповеди започео литургију. После читања еванђеља сам је почео свечано читати *Вѣрѣю*, а с њим крунисани краљ и сви остали, осим оних који су били у јереси: „*вѣроу ю въ единого бога, по единой стаси глаголати начинаеть, самодержцоу Стефану, благоряднымъ же и вѣкмъ прочимъ такожде глаголюштимъ, и божество светые троице исповѣдоуштимъ, и ѣкимъ же и ересь, юже съдржими вѣроу, вблнчаюштимъ, трикратно же божественые вѣры вбразъ вѣкмъ исповѣдавшимъ, икоже светлымъ наоучаеми вывадоху...*“ (149). Потом су се сви заклели на највише светиње православне цркве, отприлике онако како је то чинио византински цар пре крунисања, не истичући, наравно, царске обавезе. За нас је, на овом месту, најважније што је Стефан Првовенчани морао дати јамство о свом православљу читањем *Вѣрѣк* и то три пута. Сава је, веома мудро, скопчао његово јамство о искреном православљу с истим таквим јамством свих Срба. Његов је поступак због верске пометености у тадашњој Србији потпуно разумљив, и нема никакве сумње да је овакво поступање оставило много дубљи траг у народу него да је Стефан сам написао или читао *Вѣрѣю*. За циљ мога разлагања је од највеће важности што је први крунисани рашки краљ морао, као и византински цареви, на свечан начин дати цркви јамство о својем православљу, читањем *Вѣрѣю*. У томе се је Србија повела потпуно за Византијом, и на тај начин је сљубљена српска држава с православном црквом и скопчана уз њу нераскидним везама.

Доментијан у скоро исто толико речи о крунисању Стефана Првовенчаног као и Теодосије каже много мање¹⁾. Он не спомиње српски државни сабор пред којим је обављено краљевско крунисање, не вели ни на који празник је Стефан крунисан, не спомиње ни све знаке његове краљевске власти. Једина новина у његову опису обреда крунисања јесте одређивање времена када је свечани чин обављен. То је било, према Доментијановој тврдњи, после Великога входа. Али ја на овоме месту нипошто не смем изоставити Доментијаново разлагање већ због тога што се до њега, као историјскога извора, често више држи него до Теодосија. Сасвим неоправдано. Ево речи Доментијанових: „*О вѣчанини благовѣрнаго краля киръ Стефана прѣосвѣтеныимъ киръ Сакомъ. И признавъ благовѣрнаго врата своего прѣвеликаго жоупана киръ Стефана въ великоу арьхипископию рекому Житьчоу, къ роуктворении нѣмоу манастирь, и по повѣлѣнию ивѣснаго строителя и того благодѣтеля прѣосвѣтеныи киръ Сава сътвори по обычаю обьноштѣномъ стоании, и обьодоу преслаки преслакившаго и,*

¹⁾ Доментијан, ед. Ђ. Даничић, 1866, 246—247.

овоу доу п'кнѣмн богогласкннмн, ово доу ськроушннѣмь срьдъ-
чннмь, приносе жьртвоу єдинь єдиномоу на олтари доуше-
внѣмь срьдѣца ськроушннѣмь, єго же богъ николи же не оуничжнѣтъ.
И въ в'рѣмѣ богоподобно сьтворивъ светою антоурьгию, и по
великомь исходѣ светнѣ антоурьгинѣ, приѣмъ светнѣ в'кнѣцѣ въ
великомь светлишти, и в'кнѣча благов'кръннѣмь брата своєго, и
помаза єго доухомь светннмь на краљевство, іако звати се
ємоу самодржавьномоу господиноу кнрь Стефану краљу,..."
Занимљиво је, да је и по Доментијановом, богатом речима
и сиромашном садржином, опису Стефан прво крунисан, па
тек онда миропомазан; у питање, где стоји краљевска круна
пре крунисања, није прилика овде улазити; при његову ре-
шавању, иначе, Доментијан се не сме превидети.

Колика би била наша радост, када би се с проширењем
српске државе и с дизањем краљевскога угледа множиле и
расле и вести о краљевском крунисању! Али, нажалост, није
тако. Описи крунисања Немањића после Стефана Првовен-
чаног једно време су веома кратки, јер се, ваљда, претпо-
стављало да их не треба ширити, када је већ код Теодосија
речено најважније о краљевском крунисању што је требало
казати; његов опис крунисања Стефана Првовенчаног имао
је без икакве сумње на потоња српска краљевска крунисања
сличан утицај као Видукиндов Отона I на крунисање вла-
дара на Западу.

Теодосије је најважнији извор и за крунисање прва
два сина Стефана Првовенчаног. О крунисању најстаријега,
Радослава, написао је ово: „По прѣставленнн же Стефана вла-
дочетнѣмь и прѣваго краља старѣшишаго сына єго Радослава свя-
тнн архїєпископъ въ великои цркви въ рекомѣнн Житчи краљ в-
ствоємь в'кнѣчавъ, молитвѣмн же и благословенїемь тогь оутвѣр-
дивъ, прѣдасть ємоу самодржавно штьчьское и срьбское скуптро
строи“ (165-166). То је, заиста, мало. Али, кад се држи на
уму да је у истом делу мало раније онолико опширно колико
је природа дела допуштала описано крунисање његова оца
од његова стрица, онда би било неумесно захтевати већу
опширност на овоме месту. Јасноће је и у ово неколико
реди довољно. То не важи за Доментијаново разлагање о
истом догађају, који је он, као редовно, више речима пре-
трпао неголи осветлио. Ево их: „О благословеннн краљемь
кнрь Стефаномь сына си Радослава на краљевство. Прѣселити
же се хоте къ небескннмь благов'кръннн краљ кнрь Стефанъ,
и божннмь изволенннмь и хотѣннмь прѣосвѣщеннѣмь благослови
старѣшишаго сына Радослава іако быти ємоу намѣстннкоу по
ннмь, и пакы того благослови прѣосвѣщеннн, и в'кнѣча єго на
краљевство, іако быти ємоу сьпрѣстольннкоу отчѣства своєго,
и звати се ємоу в'кнѣчаному краљу Радославу.“ (261). Из мут-
нога описа, ипак се, мислим, може ишчитати као занимљива
чињеница да је Доментијан желео рећи, како је Стеван Прво-

венчани одредио Радослава за свога наследника по божијој вољи и по жељи Савиној. Он сам као да се није мешао у тај чин, који је, стварно, највише од њега зависио. О самом обреду крунисања краља Радослава није Доментијан ни онолико рекао као Теодосије, ма да за њега не важи извина да је мало раније довољно опширно и јасно описао начин краљевског крунисања у Рашкој.

Теодосијев опис крунисања другог сина Стефана Првовенчаног, Владислава, кратак је, истина, али је, с разлогом, веома чувен. Он се, наиме, није устручавао крунисање овога краља на овај начин описати: „Светији же архієпископъ своего сыновца реченнаго Владислава, аште незаконникъ и развонническии власть всехътвѣша, не како богомо изволишиа того соудити, краљествомъ и молитвами того вѣнчавъ, и цара загорскаго дѣштеръ, Чесна нарицаемаго, нектоу семуу приведе, и оубоу благословникъ оутверждаеть.“ (178). Иако је разлагање веома сажето, има у њему важних саопштења, ако се, наравно, пажљиво проучи. Пре свега, из њега несумњиво излази, како је и по Теодосијеву схватању владар божији изабраник и како се је св. Сава покорио таквом схватању када је крунисао Владислава. Онда, из разлагања Теодосијева могло би се, можда, ишчитати, да је заједно са краљем крунисана и краљица. Ми бисмо, разуме се, јако волели знати, кад би наша слутња била тачна, на који је начин српска краљица крунисана. Да ли је и њој, као и краљу, стављао на главу круну архиепископ или је то чинио сам краљ? Да ли је обред крунисања краљице у Србији био прилагођен више византинском или западњачком начину? Пуоздан одговор је, на жалост, немогућно дати, али би било веома лако мислено ова питања овде и не спомињати. За њих даје много мање повода Доментијан, који у опису доласка на престо краља Владислава његово крунисање и не спомиње. Иако се ради само о неколико реди, ипак ће се, верујем, осетити разлика између њега и Теодосија, када овде наведем, како је Доментијан описао узлазак Владислављев на краљевски престо у Рашкој: „(О прѣкѣтнн краљѣства благовѣрѣннаго краља Владислава) изволи се господени, и послаши мѣньшѣмуу братоу њего Владиславоу, и примиъ силоу и крѣпость тогожде цара великѣнаго, ... ноземљскова брата старѣншаго, и прѣкѣ прѣстоль отѣца своего киръ Стефана крали.“ (295). Тек после овога реч је о женидби краља Владислава, па сам зато и рекао да нам Доментијаново разлагање даје мање повода за покретање питања о начину крунисања српских краљица неголи Теодосијево.

Ако смо имали разлога да се жалимо на Теодосијеву краткоћу и Доментијанову неразговорност у приказивању крунисања првих Немањића, онда су таква пребацавања за-

служили и архиепископ Данило II и његови настављачи за њихове описе крунисања каснијих Немањића. Па ипак љу се ја у потоњем разлагању њих највише морати држати.

О крунисању краља Уроша I написао је архиепископ Данило II само ово: „По сѣмъ же оубо (... Владиславъ крали) благоволеніемъ Божиємъ приѣтъ прѣстоу кралиевства братъ его нареченнн келикн краљ Оурошъ“¹⁾. Избегавајући да опширно разлаже о начину доласка на престо краља Уроша I за који није смео рећи што је Теодосије учинио у случају краља Владислава, мудри архиепископ је прелетео читаво за њ мучно питање о ступању на престо краља Уроша I.

То исто важи и за краља Драгутина, на чијој су страни Данилове симпатије у описивању сукоба између оца и сина. Његов приказ самога ступања краља Драгутина на престо јесте сасвим очевидно извлачење из не мале неприлике. Јер, написао је само ово: „и така сѣмъ одолѣ родителю сѣмъму, и приѣтъ прѣстоу его съ поуждию“ (18). Ове последње две речи старији карловачки рукопис има, а млађи нема!

Из досадањих описа крунисања српских владара у Рашкој може се, и поред краткоречивости наших извора, сасвим сигурно закључити да су она обављана по византинском реду. Св. Сава, говорећи у слици, вели да је већ Стефан Немања венчао Стефана, када га је одредио за свога наследника. То, наравно, није било венчање венцем, круном, него у слици речено предавање највише власти, о којој сам Стефан Првовенчани, несумњиво тачно, вели да ју је примио на тај начин, што је Стефан Немања устао са свога великожупанскога престола и њега на њ посадио. Већ пре тога је Стефан био уведен у част византинскога севастократора. Знао је, дакле, свечане церемоније источнога римскога царства, које су чланове младих народа засењивале²⁾. По православноме обреду, који нас се овде нарочито тиче, крунисао је Стефана за краља његов брат Сава, с несумњивом тежњом да српско крунисање што више приближи византинском, као што је у свему тежио Србију што више изједначити с Византијом, а нарочито у оданости православију. Зато су у првим крунисањима Немањића, која је обављао св. Сава, сасвим јасно превлађивали црквени елементи над традиционалнима. Њих је требало особито истаћи у Рашкој, с још недовољно утврђеном државном вером дубоко осећаногa византинскога православља. Високи ауторитет св. Саве могао је узети на себе све новине с тим у вези и тако обогатити давнашње

¹⁾ Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други, ed. Ђ. Даничић, 1866, 7. Упор. *Orbini M.*, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, 1601, 250—251.

²⁾ Новаковић С., Византијски чиновни и титуле у српским земљама XI—XV века, Глас, LXXVIII, 1908, 223—229.

српске обичаје приликом увођења владара у власт с црквеним прописима, које је он смело ставио као највише и као најпрече приликом крунисања српских краљева у Рашкој. Србима, још младим и не довољно дубоким у православним црквеним традицијама, требало је на што свечанији начин показати и доказати — да је владар божији изабраник, да је достојан највише части у држави само у том случају ако је чврст у православљу и ако је доиста испуњен високом жељом за човекољубивошћу. Ако је такав, онда заслужује да буде помазаник божији и носилац највиших симбола владарске власти, пурпура, круне и осталих владарских инсигнија. Таква су схватања, како се види, потпуно византинска. Да ли су раније српске традиције сасвим устукнуле пред овим схватањима? Да ли су се у Србији приликом узласка на престо поред главног црвеног обреда крунисања сачували и ранији обичаји из нехришћанских времена, као у Византији дизање цара на штиту? Да ли је прешло што из прописа и обичаја српског краљевског крунисања у Зети на Рашку? Тамо је битан део црквеног обреда крунисања био јамачно у владаревој изјави бар о оданости римскоме папи ако не чак и у заклетви на покорност. То, међутим, српска црква не само да није тражила, него је још осуђивала. Према томе, тај део зетског владарског крунисања није имао приступа у Рашку. Али, да ли је краљевско крунисање у Зети било само црквени обред, или спој традиционалнога поступка и црквенога чина? Тако је знало бити и на Западу, па ја слутим да је било и у Зети, јер Срби нису могли допустити да римски прописи потпуно прегазе њихове обичаје. И код њих је, истина, крунисање владара постајало све више црквени обред, али се народне традиције при томе важном чину нису дале сасвим у заборав гурнути. Начин уласка у краљевску власт краља Милутина даје овим мојим слутњама поуздану основу.

Древни обреди при ступању српских владара на престо били су од св. Саве потиснути у позадину, да би испред себе пустили црквени обред, али они нису били укинати, и није било потребно силом их уништавати, када су се црквени прописи одомаћили и на свом почасном месту утврдили. Тако је и у Рашкој краљевски успон на престо постао складан спој између црквенога чина и обављања народних обичаја, о којима нам је, на жалост, сачувано нешто више података само за узлазак на престо краља Милутина. Архиепископ Данило II описује га овако: Када је краљ Драгутин под градом Јелечем пао с коња и пребио ногу (или озледио и кичму), он је постао неспособан за војнога поглавицу. У својој несрећи гледао је краљ страдалник прст божији и заслужену казну за свој грех према родитељу. Србе су, поред тога бола,

мучиле и друге бриге. У врло отменом облику, али с јасноћом о којој није требало главу разбијати, они су питали свога краља — шта ће бити с нама, ако ко од околних владара чује за твој пад и навали на Србију? Они то, пуни пажње, нису с пребацавањем истицали, али, прожети родољубивим жаром, нису пропустили рећи, како је Србима мучно живети под туђом руком. Значи, нису хтели постати туђе робље. Средњовековни су ратови, заиста, најчешће били изненадни препаци, и Срби, као одлични ратници, предвиђали су после пада краљева с коња изненадан напад од кога било суседа. Пред њихове слободољубиве очи искакала је саблст ропства, пошто им је владар неспособан да их поведе у борбу. Њихова изјава о српској одвратности према туђој руци владања била је, дакле, и одвише разговетан, иако мудро и отмено речен, позив краљу да се склони с власти. Драгутин, јамачно сатрвен телесним болом и духовном потиштеношћу, сазвао је сабор у Дежеву и хитно позвао брата Милутина да му преда бар онај део краљевске власти за који је постао неспособан, војнички, и да му уступи бар оне делове државе за које је било највише опасности да ће их странци напасти, југоисточне. Приликом уступања власти главна је сила држава и најважнија личност краљ, а не, можда, црква и архиепископ. То морам особито истаћи. Драгутин је, наиме, овако говорио Милутину: „ты же драгын мой и архимыи брате, възьми кѣньцѣ мои царьскыи, и сѣди на прѣстоулѣ родителѣи своѣго; когѣ бо повелѣванѣтъ тако; и въ многоцѣтнѣмъ животѣи коудѣи краљевствоуѣи и бране отѣчество твоѣи отъ насилѣиа коююштинѣхъ на те господѣ же мои... да оутвердѣитѣ те и оукрѣпитѣ... И по сиѣхъ дарова ѣмоу прѣстоулѣи севи... и по достоѣянию прославише и рекоуште; многа лѣта сѣтворѣи когѣи владоуѣи христолюбивоуѣи... Стефануѣи краљу Оурошуѣи. И всѣа соушта по сиѣхъ ѣже на потрѣвоу дасть ѣмоу дары многоцѣтныи и злато и свѣты... многоцѣтныи царьскыи, конѣ же своѣго и оруужѣи своѣи, ѣже на сѣкѣ самѣи пошашѣ... сиѣи всѣа дасть ѣмоу глаголюи; прѣпоиши се оруужѣиемъ симѣи по ведрѣи своѣи, сильнѣи; спѣи же въ бољшѣа къ когоуѣи, владычествоуѣи въ отѣчествѣи своѣмъ. того бо владыкыи всѣхъ Христа... не отѣчан се (законуѣи божьствѣиныхъ писании прилежно поуучан се), родителѣи не бесчествоуѣи... оубога не прѣзри... и нетины не отѣстоуѣи...“ (26-27).

Краљ Драгутин је, види се, сам дао брату Милутину круну и престо. Извео је обред како су се, отприлике, крунисали у Византији млађи цареви, којима је стављао круну на главу цар самодержац. Но осим круне, Драгутин је дао брату и престо. То је већ изразитији српски символ врховне власти. Из разлагања архиепископа Данила II мора се и сме извести да се је предаја круне јамачно, а можда и престола, обављала у цркви, јер се у вези с њима спомиње и много-

љетствије, а оно се је, природно, могло извршити само у цркви, пред сабором и народом. Иначе се црквени обред уопште не спомиње, па нема ни речи чак ни о миропомазану новог владара или бар савладара. Предаја драгоценога владарскога блага и других знакова владарске власти обављена је сигурно ван цркве. Од свих Драгутинових дарова и уступака Милутину мора се нарочито издвојити поклањање владарскога коња и оружја. То су несумњиво симболи владарскога положаја и владарске власти из древних српских времена, на које се је Драгутин сада смео вратити, и морао, јер је требало истаћи војничку улогу Милутиновога новог положаја у држави. Зато му брат и спомиње као најпречу дужност — владање отаџбином. Даљи савети Драгутинови више би приличили тадашњем црквеном поглавици него ранијем државном, јер су они верске и моралне природе, одлично, уосталом, написани. Истицано византинско владарско човекољубље овде је нашло сјајно место.

То је све речено у Животу краља Драгутина, док је опис ступања Милутинова на краљевску власт удостојен у опису његова живота само с ово неколико речи: „по снхъ во благочестивыи краљъ съ Стефанъ Оуросъ принеть прѣстоуь краљевства дарованнаго възлюбленнаго кѣму брата краля Стефана“ (106). Па и из њих избија, с највећом сигурношћу, чињеница да је Драгутин био главна личност при преносу власти на брата Милутина, и да се, према томе, обавио један државни чин највише налик на постављање млађега цара у Византији. Можда би се, у овом случају, могло мислити и на угарску установу млађега краља, »гех липиог«, но то је редовно бивао не брат краљев него најстарији син, за жива оца. За Драгутинову тазбину, Угарску, могао је бити Милутин — то допуштам — бар нека врста млађега краља, као што је у њиховим очима био Драгутин, ван сваке сумње, већ од своје женице „млађи краљ“.

Могло би се, када је реч о византинским и о угарским сличним случајевима, поставити питање — да ли је краљ Милутин поново крунисан за српскога самодржавнога краља после смрти краља Драгутина? Ја сумњам у то. Традиционални формализам није у Србији никада постао тако моћан као у Византији, нити се у Србији икада одомаћило државноправно цепадлачење као у угарским схватањима. Милутин је, мислим, само једанпут крунисан за краља, иако је при рода његове власти после смрти брата му постала друкчија неголи раније. Но он сам није имао ни најмање разлога да то истиче.

Наследник краља Милутина, Стефан Дечански, сео је на владарски престо у тако изузетно тешким приликама и после толико огорчене борбе да је крунисање морало бити

за њега веома важан чин. Њему је спорено не само право на престо, него и способност владања уопште. А то је код Срба, склоних принципу идонеитета при наслеђивању престола, могло постати веома опасно. Зато бисмо се веома радовали, када би извори у овом случају били бар мало обилнији речима. Али они, на жалост, нису. Архиепископ Данило II прећутао је све борбе око престола после смрти краља Милутина и записао о ступању на престо његова сина Стефана само ово: „По прѣставленни же сего блажнаго и прѣквысокаго краля Стефана Оуроша, изволѣниѣмъ вожиѣмъ приѣти прѣстоль краљѣства сынъ него Стефанъ краљ Оурошь третин...“ (170). Дакле, само божијом вољом испео се на престо нови краљ. Овде је истина остала неспоменути, а у једном запису је она с много брижљивости изврнута: „И по седмихъ лѣтѣхъ изшедъ и прѣѣмъ краљство въ сѣбѣ сръпскыя земля и поморскыя и... не по силѣ нѣ по изволѣниѣмъ вожиѣмъ...“¹⁾. На обадва места реч само о ступању на престо, и ма да се с тим јамачно мисли и на крунисање, ипак бисмо волели да је и оно споменуто. То је учинио сам краљ, и тако нам на један веома занимљив начин показао, колико је држао до чина крунисања. Он истиче у Дечанској хрисовуљи, како „богомъ дарованъиѣмъ вѣкиѣмъ краљѣства сръпскаго вѣкиѣмъ быхъ на краљѣство въ єдинъ дѣнь съ богодарованъиѣмъ сыномъ краљѣства ми стефаномъ... благословенниѣмъ и роукою прѣосвященъаго архиепископа никодима и всѣхъ епископѣ и в сего сѣвора сръпскаго...“²⁾ То је драгоцено сведочанство. По трећи пут се истиче, како је краљевска власт богодана. Ово све одлично потврђује што већ из раније знамо, чак и из обадве кратке малочас споменуте вести о крунисању Стефана Дечанскога, у којима је богоданост власти главна садржина разлагања. Краљевске речи су стварније и пуније. Из њих дознајемо да је краљ заиста крунисан и да су истога дана крунисани и Стефан Дечански и син му Душан, несумњиво као млади краљ. Крунисање је извршено на српском богојављенском сабору 1322 год. У српској прошлости су овом приликом први пут крунисана два владара, што је у Византији чешће бивало. Крунисање сина Стефана Дечанскога заједно с оцем извире јамачно из раније наведених бојазни српске властеле због војне неспособности краљеве и опасности која одатле истиче за државну самосталност. После смрти краља Милутина скинуо је његов напаћени син Стефан везу с очију и као пламен пролетела је Србијом вест, да се чудо dogodило, и да је слепи патник прогледао. То му је отворило пут престолу, али околина Стефанова је добро знала да су његове рат-

¹⁾ Стојановић Љ., Стари српски записи и натписи, Зборник за ист., јез. и књиж. срп. нар. Срп. акад. наука, I од. I, 1902, 56, 26.

²⁾ Гласник Српског ученог друштва, II од., XII, 1880, 2.

ничке могућности бар веома ограничене. Зато су војничке дужности поверене Душану, и ради умирења српских слободољубивих бојазни крунисан је одмах и млади краљ. Како? Јамачно по византинском начину царскога крунисања, ако је поред цара самодршца био један или више млађих царева. Обадва нова српска владара добро су знала византинске прописе и византинска схватања, па су се по њима равнала. Што је било нарочито српско у чину крунисања, то је обављање свечаног чина пред српским државним сабором. Значи, крунисање у Србији било је још у мањој мери претежно црквена церемонија неголи у Византији, где су политичка тела, налик на наше саборе, што даље, тим више губила своју важност, па им се, према томе, и улога при крунисању владара смањивала и сводила на симболе.

Врло је занимљиво, како је познији биограф Стефана Дечанскога, Глигорије Цамблак, мислио о важности краљевскога крунисања. Његове речи немају, наравно, исту вредност као раније изређани савремени извори, али се ипак не смеју превидети, када се ради о крунисању рашких краљева. Ниједан ранији српски историјски извор не истиче с толико пажње, како је крунисање главни услов вршења владарских права, с колико је пажње то учинио Цамблак. Он лушта Стефана Дечанског да у врло опасном тренутку, када је улазио у борбу с полубратом Константином, мисли пре свега на крунисање, и приступа му. Ево његових веома занимљивих речи: „Ико оубв сѣ слыша и ико готово имаше воинствомъ повѣквѣсть съкрати се, и не прѣвѣ рече на бранѣ понти подвѣнѣть. дивнѣ же начаствоующюи црквѣмъ двестинноѣ вѣздамъ поклонити, и съ словома вѣставѣ, тамо идѣше срѣтасть того светителѣствоуѣи, тогда архієпископѣ съ многою радостію и чѣстію царскою, никодимѣ томѣ име; и хрїстова зченика вѣ истиноу по прѣвѣмоу никодимоу, да ико же и вѣноутѣрь црквѣ быше, вѣникѣ царствѣиѣ роукама вѣзьмѣ архієриѣи чѣстноюу тѣго главоу вѣнчавааше, съвршенна показавѣ илїрїчскыиѣмъ вѣскѣмъ языкѣмъ цара“¹⁾. Добро знам, да је Глигорије Цамблак био веома учен писац, несумњиво склон антикварству и препун жеља до покаже, шта он све зна. У овоме случају не огледа се ипак у његову разлагању само византинско схватање важности крунисања, него и стварност нарочитих, српских, одношаја. Новом краљу је заиста требало признање цркве и сабора, па зато је Цамблак и показао своју писатељску вештину што је истакао Стефанову жељу за крунисање изнад страха од супарника. Да ли је истицањем Илирства хтео рећи, како се српско национално краљевство преображава у наднационално царство, то ја не знам. Можда је хтео и то казати, а можда је

¹⁾ Гласник Српског ученог друштва, XI, 1859, 65.

и ископао Илире из своје велике учености да покаже колико је дубока и пространа.

У сасвим византинска схватања важности церемонија за владарски углед и државну моћ улазимо с временима Душановим. И у питању његова владарскога крунисања осећа се исто тако као и у многобројним манифестацијама државног живота, како се Србија постепено претвара у царство. Срби су се приближавали остварењу највише државне идеје, царства, на сасвим други начин него Бугари. Док су ови видели у царству само пространу и сјајну државу, дотле су Срби слутили у царству најсавршенију организацију за остварење правде и човекољубивости на земљи. Бугари су само војном силом желели сатрти Цариград, а Срби су га покушавали заменити с преузимањем његових високих идеала, за чије остварење исцрпена Византија није више имала снаге. За Бугаре је постизавање царства значило задовољење ратничке сујете, а за Србе повећавање дужности према свима поданицима и према целој свету. То се одлично види из првих Душанових корака као јединога српскога краља. Он је већ био крунисан заједно с оцем, и кад се не би обзирао на византинска схватања о положају владара у држави, могао би се тим крунисањем задовољити. Али то њему није било ни на крај памети. Са ступањем на престо у својству јединога владара, Душанов се став према држави заиста изменио. То је он желео и симболички истаћи, прожет оправданим уверењем да се преко симбола најдубље улази у народну душу, увек жудну свечаних појава, пуних лепоте и достојанствености и подешених према његовим погледима на читави минути свет народне прошлости. Сјајне државне свечаности су највиднија жаришта у поноса пуним народним успоменама.

Биограф Душанов пушта младога краља да овако размишља када је постао једини краљ: „се достоинно ми истъ законниа съкръшити, икоже и вси царне християнскыи вѣры прѣвѣти възвѣмше благословенне отъ роуки патриарѣховы и отъ того по достоинноу вѣнчанми приимють прѣстоу царскыи, да и миѣ подобаетъ такожде творити, икоже и родител ми и прѣродителн сътворише“ (218). Занимљиво је да у Лавовском рукопису овога дела, који је био основа Даничићева издања, ових последњих речи уопште нема. Значило би да се је Душан одлучио на овај корак угледајући се само на Византију и гледајући у учествовању цркве при крунисању владара његову главну садржину. Такво схватање било би јамачно нетачно. Душан се угледао и у своје српске претходнике, али не може се порећи да је пре свега упирао очи у пример царства — Византије. За њенога владара се спремао. После ове одлуке у себи писао је Душан архиепископу

Данилу II да дође и „да сѣтвориши о насъ якоже по достоинству, и благословеніемъ роуки твои принети нама прѣстолю сѣ богодаровани ми“ (Ibidem). Архиепископ је, по оваквом схватању, посредник између Бога и владара, и ово признање Душанову требало би да отрезни све оне који у улози патријарховој при крунисању гледају само наређени посао покорнога чиновника. Тек после писма архиепископу сазвао је Душан сабор у један свој двор, у Сврчин. Уочи Мале Госпојине одржано је прво вечерње, затим сеноћно бденије. Сутрадан, била је недеља, „сѣтворише вѣса по законномуу оуставоу о семъ благочастіи кѣмъ въ цркви святаго прѣдѣтечѣ, и прѣосвященныи архіепископъ киръ Даниилъ сѣтвори молитвоу, и възвѣмъ вѣкницъ царскыи въ роуцѣ свои и положи на вѣснѣчѣстноюу главоу его глаголю: възложиахъ нѣн на главоу его вѣкницъ отъ каменни драглаго, и жикота проси оу тебе, и даль нѣн нѣмоу дльготоу дѣнии въ вѣкы вѣка. И възведѣше и на прѣстолю царскыи, прославши и възгласно“. (219). Значи, како се види, да је постојао законски пропис о крунисању владара и да се је и код нас, као и иначе, читав црквени обред крунисања ослањао на пример из Старога Завета, јер је у начину архијерејског благослова сасвим очевидна садржина старозаветних посвета владара.

Када је завршена божанска служба, архиепископ Данило II улутіо је, с читавим збором епископа, игумана и калуђера, речи крунисаноме краљу на његову духовну и телесну корист. Душан их је с љубављу и страхом у власт примио и овако одговорио: „азъ чѣто оуспѣю, господи мои и отѣче, противоу твоимъ истиннымъ поученіемъ? нѣ моли господа о мнѣ, да оутвердѣтъ мѣ въ волю разоума его, яко не прѣстоупити ми твоихъ вожьствѣнныихъ повѣлѣнии ни оумалити ми светоположенаго тобою благовѣрніа христова, нѣ паче исплнѣнѣти ми и окончатѣи большинни закони и скръшенными оуставы оутвержденниа и записанниа родитѣль моихъ и прѣродитѣль нѣже о сестынѣхъ и вожьствѣнныихъ црквиахъ“. (Ibidem). То је програм владања јединствене важности и занимљивости. Ако је Душан у мислима о важности крунисања држао пре свега на уму Византију, сада је упирао очи у своје претке. Желео је наставити њихове напоре око Србије, испунити своју државу најбољим законима и најсавршенијим уредбама, да би је — то је истина — тако оспособио за царство, о коме су Срби од деда Душанова све више сањали. После крунисања је била част, на којој су сви духовно и телесно уживали, с архиепископом и целим сабором, и повеселили се. Душан је обасуо драгоценим даровима архиепископа и цели сабор, па се онда растао с њима.

За сврху мога расправљања на овоме месту важан је овај опис нарочито због ових разлога: По Душанову схватању, морају сви хришћански владари при ступању на прѣ-

сто uzeti blagoslov od crkvenoga poglavice i od њега primiti vladarsku krunu. Није потребно ни истицати да тај црквени поглавица може крунисати само истовјернога владара. Исто толико је важно што Душан истиче у свом одговору архиепископу да ће се, пре свега, старати о цркви. Тако су, уосталом, чинили сви владари при крунисању и при томе мислили, разуме се, на своју цркву.

У крунисању Душанову за краља обавила је свечани црквени обред само српска црква, док је крунисање Душаново за цара изршила целокупна православна црква на Балкану — српска, бугарска и грчка, уколико су ове две последње биле или пријатељски према њему расположене или под његовом влашћу. Идеја византинскога царства је, како сам и овде доказао, тако чврсто скопчана с православљем да је непотребно разлагати, како је и српски цар нарочито истицао своју оданост православљу и своје обавезе према њему. То се одлично види из т. зв. увода Душанову Законику, о коме овде није прилика опширно расправљати, пошто се ја нарочито бавим краљевским крунисањем, а и што је најважније у царскоме, то сам већ на другоме месту рекао¹⁾.

Када је Душан крунисан за цара, обављено је у исти мах крунисање његова сина Уроша за краља. Да ли је ово извршио само српски патријарх? То би се могло с разлогом претпоставити, јер је краљевство национално, а царство наднационално, али ја ипак држим да је исти скуп архијереја, који је крунисао Душана за цара, извршио и крунисање Уроша за краља. Да ли му је при томе ставио круну на главу Душан или патријарх? Ја не знам. Не бих смео рећи ништа је вероватније, али смем истаћи да би по византинском схватању морао то учинити цар, а по српскоме могао би извршити и патријарх. О крунисању Урошеву за цара има у Животу патријарха Саве само ово неколико речи: „По семк принетъ царство сынъ его Оурошъ, ...“ (381). За тужан ток његова царства и оволико је доста.

Краљевство Урошево поред царства Душанова отварао је могућност да се и уз Уроша постави краљ, а ако се не постави, да се наметне. Пошто Урош није имао деце, није могао поред себе сина крунисати за краља. На то место је ускочио Вукашин. О њему стоји у споменутом Животу патријарха Саве ово: „иже на краљевство дрзнуоув, ниче соже ие вркѣ о проклетни светаго Гавы“. (Ibidem). Када је то било, није нам сасвим тачно познато, а да ли је и ко је извршио крунисање краља Вукашина, то још мање знамо. Сва је прилика да је који архиепископ из Вукашинове власти круни-

¹⁾ Радојчић Н., Српски државни сабори у средњем веку, Посебна издања Срп. акад. наука, СХХХ, Друштво и истор. списи, 54, 1940, 226—228.

сао новог краља, коме је свако признање, нарочито од стране цркве, добро долазило; заједно с Вукашином могао је бити крунисан, као млађи краљ, његов најстарији син Марко; узурпаторске династије тако утврђују престо, нарочито ако га је теретило проклетство св. Саве, у коме се јамачно истичало, да само Немањићи имају права на краљевство. Не смем оставити неспоменуто ни ово. Вукашинова држава могла се је у својим сепаратистичким тежњама ослонити и на ваљда још неугашене усмене о епирском деспотату, једно време чак и царству. Ако се Вукашин угледао на Епир — а ласкавци су га јамачно на њ сећали, — онда има још више могућности да се је дао крунисати. Тај обред је, наравно, могао извршити само истовјерни архијереј у истовјерној цркви, православној.

Тако смо се временски сасвим приближили добу босанскога краља Твртка I, а с Вукашиновом отимачином српскога краљевскога престола и садржајно смо ступили у круг потпуно сличнога Тврткова поступка.

Обадва ова случаја су, стварно, давнашњи проблем, с државноправнога гледишта названи »de praesumptione regni«. У свој оштрини он је избио за Византију у случају Теодорика Великога, али нас не занима политичка и правна страна овога сложенога питања него само верска. Јер и она је његов важан део, пошто су узурпатори редовно покушавали утврдити свој легитимитет крунисањем у цркви. У раном средњем веку нису могле аријанске германске државе тај проблем решити пристанком римске цркве на признање њихове власти. Она је остала према њима непријатељски расположена. Власт јеретика никада није хтела признати као закониту, него се — поред свих и све већих супротности — држала источнога царства као јединога легитимнога заступника богодане световне власти, док није нашла заштитника у правоверним Францима.

А да ли би српска православна црква могла пристати на то да учини што никад ниједна црква у средњем веку није урадила — да у свом верском чину крунише владара шизматика или јеретика, и да тиме себе увуче у незаконити рад, од кога се и њен црквени углед не би могао никада опоравити? Кад Твртко I у доба свога крунисања не би био православно, он би могао бити римокатолик или богомил. А тешко је рећи који су од њих били православној цркви одвратнији. У доба крунисања Твртка I ми смо још у веку цара Душана, који је латинску јерес сматрао не само верском заблудом, него и опасношћу за државу. То исто важи и за богомилство. У Србији је била тада чврсто сједињена грчка оданост чистом православљу са српском оданošћу цркве држави. Политичка необавештеност заиста се не може

пребацивати српској цркви, па се због тога не може ни помислити да би она у незнању и у неспособности да одмери последице свога рада учинила оно што је у пуној противности с њеном оданошћу вери и с њеном мудрошћу у ставу према држави. То је заиста немогућно. Па ипак мене самога не могу разлози ове врсте потпуно задовољити у трагању за истином о вери Твртка I у доба његова крунисања за краља. Нека ни моје читаоце не задовољи. Зато сам ја и изређао историјске примере и правна схватања старих Срба о вери владара који се крунише, и све то повезао с примерима и схватањима хришћанскога Истока и Запада у једну целину. По свима њима могао се у једној хришћанској цркви, у кругу њенога верскога обреда, крунисати само истоверни јој владар. Иноверни никада.

Но да ли има осим историјских примера и правних схватања, који су овде изређани, још начина да се с још више убедљивости утврди, како се у српској православној цркви могао крунисати само владар православног вере? Дуг низ српских владарских крунисања, овде изређаних, сведочанство је особите вредности о сили традиција у српској држави и о високом угледу цркве при владарском крунисању, који је најречитије истакао Душан као краљ. Да ли, ипак, има и друге врсте сведочанстава, да је у православној цркви могао бити, у кругу њенога црквенога чина, крунисан само православно владар?

VI

Када сам говорио о тешкоћама проучавања питања крунисања владара, морао сам истаћи, како је тај научни проблем веома сложен и како је ради плоднога расправљања о њему потребно улазити у историчка питања исто толико колико и у правна, литургијска и, нарочито, у питања из историје развитка симбола. На многостраност овога проблема у своме разлагању нисам ни тренутка заборављао, али сва разнородна питања нисам смео без реда гомилати. Редом сам их претресао, спајајући их само тамо где је то методички било неопходно нужно. Најмање је било говора о литургијској страни знаменитог питања које се овде претреса. Заборављено, наравно, није било ни оно. С поштовањем, али и с болом, истакао сам, како је литургијска страна крунисања владара на Западу с много труда истраживана. Успех није изостао. За Исток то не смем рећи. Већ ни његови литургијски споменици нису ни тако често ни толико савесно издани као западни, али за грчке литургијске споменике постоје ипак одлична издања и учени и оштроумни коментари уз њих. Ја сам то почешће истицао, чак и кад сам говорио о ко-

ментарима издања византинских историчара, код kojih је, покаткад, литургијско занимање надмашало историчко. Са словенским литургијским споменицима стоји, несумњиво, најгоре. Они су најмање издавани и најређе коментирани. Има, истина, и словенских одличних студија о појединим црквеним књигама, али баш оне нас најбоље сећају на сву непотпуност и издања и коментара словенских литургијских текстова. Зато смо, нажалост, највише упућени на описе словенских рукописа, код којих се опет, нарочито код српских, најмање пазило баш на списе литургијске садржине. Наша љубав према историји и тешкоће издања наших старих дела начинили су нас једностраним, па смо највише држали до издања историчких списа. Као да и у литургијским саставима нема историје! Има је, и још колико. Али ми, нажалост, нисмо доспели до издавања свих важних наших литургијских састава, чак ни до опширних описа њихових рукописа с добрим коментаром.

Зато не можемо засад расправљати с оном опширношћу и с онаквом дубином, како бисмо желели, о крунисању српских владара као о богослужбеном чину у српској православној цркви. Добро знам да нам грчки примери одлично долазе ради разјашњења српских проблема, али ни пошто не смем тврдити да је постојала потпуна истоветност литургисања у грчкој и српској цркви приликом крунисања владара. Ето, за тако важно питање, особито у вези с главном сврхом мога расправљања, о владарском исповедању вере, показала се разлика између Грка и Срба, — код Грка је владар предавао уочи крунисања патријарху написани символ вере са својим потписом, а код Срба је владар јавно читао *Крѣк*.

Да бих избегао непотребне неспоразуме, морам истаћи, како ми уопште немамо тако опширних и с толико богословске учености и мистичне дубине написаних литургијских списа као Грци. И што их, из ранијих времена, имамо, то су редовно преводи и прераде с грчкога, поред којих се, с много части, могу поставити и наши оригинални литургијски састави. У случају чина крунисања владара у цркви наши су текстови, без сумње, највећим делом преводи и прераде с грчкога. Али за предмет мога расправљања било би важно утврдити и најситније разлике између грчкога и словенскога текста, јер се ради о чину при коме се свака реч добро мерила и где се на сваки покрет особито пазило. За тај пипави посао ми засад још не располажемо са словенским текстовима, пошто их је веома мало изданих, па још и та издања нису увек довољно критичка.

А то је велика неправда и велика научна штета, јер су литургијски списи и веома важни исторички и врло занимљиви

књижевни споменици. То се одлично види већ и по оно мало наших изданих литурџичких састава, посвећених скоро искључиво Богородици и Србима свецима. Из њих се даде ишчитати множина знаменитих црта, важних за реконструкцију схватања времена у којима су настали. То се једва осетило код нас, а скоро је непримећено остало, колико је у њима књижевне вредности по високом степену песничких лепота у често дивним песмама, величанственим по дубини осећања и по вештини изражавања. За чин крунисања владара, како је предвиђен у Реду крунисања насталом у Мајнцу, у X в., давно је, и с правом, примећено да он свој велики успех по временском трајању и по ширинском пространству мора, добрим делом, захвалити и песничком полету свога писца као и веома успелој свечаној дикцији. Грчки црквени песници далеко су, међутим, надмашили западне, а Срби су били добри учесници највећих грчких црквених песника. Зато се заиста мора жалити што се код Срба и преведеним и оригиналним литурџичким саставима придавала мања важност него што им по њиховој вредности и лепоти приличи¹). Када то не би било тако, ми бисмо, надам се, имали много више сведочанстава о чину крунисања наших владара или бар о молитвама том приликом читанима.

Овако смо, бојим се, упућени на случајна издања, која су, на срећу, ипак довољна да нас у проблему који је пред нама изведу на чистину и отстране из њега сваку неизвесност. Већ давно су, наиме, познати српски преводи грчких молитава приликом крунисања владара. На њих је, прво, упозорио К. Невострујев и саопштио где се налазе у једном српском Требнику, за који је он веровао да је из XV в.²) Мало после тога он је те знамените молитве у целини издао, па не само то, него је утврдио и њихов грчки извор и оценио тачност превода³). Све то је, очевидно, учинио врло савесно али се његови напори не могу из издања довољно осетити, јер је преводилац његова јамачно руски писаног састава био невешт, непажљив и незналица у грчком језику. Или је све то последица алкавости штампања? Како било, у словенском тексту има очевидних погрешака, а у грчком још више. Ни К. Невострујев, ни његов евентуални српски пре-

¹) Лепоту грчких и словенских литурџичких текстова осетио је у свој њиховој узвишеној лепоти *Гавро Манојловић*: Нешто о црквеној лирици византинско-грчкој, Гласник Земаљског музеја, XVI, 1904, 99—123.

²) *Невострујев К.*, Двије старинске српске молитве, Гласник Српског ученог друштва, XX, 1866, 136-156; помен молитава које нас се овде тичу: 140.

³) *Невострујев К.*, Три молитве, Гласник Српског ученог друштва, XXII, 1867, 360—370.

водилац нису знали да је исте молитве приликом крунисања владара издао већ Божидар Вуковић у последњој књизи што ју је штампао, Молитвенику, великом Требнику, око 1540¹⁾. Он је то учинио по тексту сасвим налик на онај што је стајао пред Невострујевим, у коме, међутим, има погрешака, које су или од преписивача рукописа или од слагача штампаног текста. Када се сложе обадва ова издања, да се средити приличан текст српскога превода.

Критичније издање великога дела овога истог текста с обредом крунисања владара издао је врло пажљиво П. Сирку (Сирку) у уверењу да издаје рад патријарха Јефтимија Трновскога, ма да доказа за такво схватање нема довољно; Е. Каљужниацки (Kaľužniacki) није се могао уверити да су ове молитве преводилачки напор ученога бугарскога патријарха; може бити да ће се томе питању моћи ближе приступити после недавно изашле студије Ц. Вранске, која је проучавала начин изражавања патријарха Јефтимија²⁾.

На овоме месту није прилика улазити ни у питање о старости грчкога текста, ни у сукоб мишљења о времену његова превођења на словенски. То је, највећим делом, проблем за филологе, као што би они требало и да утврде у којима се све српским рукописима налази Молитва на по-

¹⁾ Чинь выданных на поставленіе цра: Молитвеник (Евхологион), штампан у Млечима 1538-1540 (?), кватерн. л. 4, I-III. Упор. *Карашаевъ И.*, Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491-1730, I, 1878, бр. 29, стр. 77-78. *Стојановић Љ.* Старе српске штампарије, 1902, 19. *Р. Грујић* има у свом рукописном Опису старих српских књига исправака и допуна за опис Каратајева.

²⁾ (МЛИТВА НА ПОСТАВЛЕНІЕ ЦРЪ): *Сирку П.*, Литургическіе труды патриарха Евѣмїя Трновскаго, I, 2, 1890, 122-123. Сирку је издао ову молитву по рукопису Соловецкога манастира и разложио, како се овај селџако: XXIX. Упор. још: *Ibid.*, XXX и XXXV-XXXVI. Е. Каљужниацки има као спис патријарха Јефтимија само „Gebet für den Kaiser“: *Курь Евѣмїа патриарха молитва на которыхъ ажде литѣ ш царн: Kaľužniacki E.*, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393), 1901 353-354. Радња Ц. Вранске позната ми је само по кратком приказу: *Vuz Zeitschrift*, XLII, 1942, 313).

Заједно с молитвама при крунисању владара налазе се у Соловецком и у Московском Требнику као и у Требнику Божидара Вуковића молитве на постављање ћесара и деспота. Ове две последње нашао је В. Ђоровић и у једном Требнику цркве у Црклезу и приметио да се слажу с текстом изданим од Сирку-а на малочас споменутоме месту: *Ђоровић В.*, Прилози за нашу старију књижевност и историју, Зборник за историју Јужне Србије, I, 1936, 96; на истоме месту (172-173) описао је Д. Вуксан један Требник из Пећи, али без ближега навођења садржине.

стављање цара. За историчаре је важно нагласити да се већ у грчком опису обреда крунисања налазе елементи за утврђивање времена када је грчки текст настао, на пр. у истицању владарске обуће као знака власти¹⁾. Срби су морали превести, или, можда, прерадити грчки текст обреда крунисања владара већ за православно крунисање Стефана Првовенчаног. О томе нема сумње. Али тај текст, јамачно труд св. Саве, није нам сачуван, или нам — да опрезније кажем — није под тим именом још познат. То није никакво чудо. Далеко већ пре крунисања Стефана Првовенчаног превођени су делови грчкога Молитвослова, Евхологија, на словенски, и то је, наравно, пре свега превођено оно што је за тадашње потребе и оновремена схватања сматрано најпотребнијим. Из таквих превода склапан је постепено словенски Молитвослов; при томе је, разуме се, и текст превода поправљан, али и кварен.

За српски текст, што је пред нама у издању Невострујева и Божицара Вуковића, треба филолози да утврде из кога је времена и да ли је непосредно преведен с грчкога или је с бугарско-словенске редакције пренесен на српску. За сврхе мога разлагања то није важно, пошто је пред нама питање, да ли се из српских молитава, читаних над владарем приликом крунисања, може закључити, које је вере морао бити. Те молитве читане су, без икакве сумње, и над Твртком I приликом крунисања у Милешеву, па су оне због тога, по својој садржини, непобитан доказ о његовој верској припадности.

Одмах да кажем ово: И чин крунисања владара, како нам је сачуван у српским Требницима, одлична је потврда

¹⁾ Војничка обућа, *campag'a*, део су званичне војничке опреме. Већ од Диоклецијана су *campag'ia*, украшавана златом и драгим камењем, важила као знак владарске власти, *campag'ia regia*: *Alföldi A.*, *Insignien und Tracht der römischen Kaiser*, *Mitt. d. deutsch. arch. Inst., Röm. Abt.*, 50, 1935, 65—66. Т. зв. Кодин написао је, што је за нас најважније, о царској обући ово: „*Ἡ μέντοι σπάθη τοῦ βασιλέως ἀεὶ εἰς τὸ ρουχαριεῖον ἐδρίσκειται, τὰ δ' ὑποδήματα εἰς τὸ βεστιαρίον. ἔστι δὲ καὶ ἕτερον εἶδος ὑποδημάτων, ἃ καλοῦνται τζαγγία. ἔχοντα ἐκ πλαγίων κατὰ τὰς κνήμας καὶ ἐπὶ τῶν ταρσῶν ἀετοῦς διὰ λίθων καὶ μαργάρων, ἅτινα καὶ φορεῖ ὁ βασιλεὺς εἰς τε τοὺς περιπάτους καὶ τὰς προκύψεις. καὶ ὁ ταῦτα ποιῶν οὐ τζαγγάριος, ὡς οἱ ἕτεροι, ἀλλὰ τζαγγῆς ὀνομάζεται. ὀπνίκα γοῦν δεήσει τὸν βασιλεῖα καθαλλικεῦσαι, φέρει τὰ ὑποδήματα παιδόπουλον τοῦ βεστιαρίου ἐκτός, οὕτω κοινῶς ὀνομαζομένου ἀλλαξμαρίου“.* *Codini Curopalatae De officialibus Palatii Cropolitani et de officis Magnae ecclesiae liber*, ed. Bonn., 1839, 31. О царичиној обући: *Ibidem*, 108. О боји царске обуће: *Кондаковъ Н. П.*, *Очерки и замѣтки по исторіи искусства и культуры*, 1929, 293 и 297. Занимливо је погледати, шта је већ Прокопије написао о *τζαγγία* или, боље, *τζαγκία*: *Procopius, De aedif. Iust.* ed. Bonn., III, 1838, 247.

за цело моје досадашње разлагање, из кога излази да је српска православна црква могла и хтела извршити обред крунисања само над православним владарем.

Према кратким прописима у нашем Требнику, владар, који ће се крунисати, облачи цело владарско одело пре крунисања, осим порфире и круне; у грчком оригиналу стоји још и фивле, што је у српском преводу изостављено, док су хламида и круна (ἡ χλαμύς и τὸ στέμμα) постали у српском тексту дијадема и стема, као да је преводилац знао за погрешно тумачење дијадеме од т. зв. Кодина. Хламида и круна стоје дотле на антиминсу, покретном столу, на амвону. Ту стоје и архијереј и владар који се крунише. Архијереј приклања главу владареву и чита над њим молитву, за коју се изрично не вели да је молитва за миропомазање, али се из њених речи јасно види шта је. И у српској се цркви, дакле, приступало миропомазању владара и пре крунисања, иако су модерна истраживачи били често мишљења да се тек крунисани владар миром помазивао, па су у томе смислу исправљали Видукиндов опис крунисања Отона I. Даље, како се српска црква овде није разилазила с иначе уобичајеним начином крунисања, тако је и она оправдавала крунисање владара примерима из Светога писма, Старога завета. Због тога молитва над владарем овако почиње:

„Гђ бѣ нашъ, цѣль цѣствоујуцимаъ, и гѣ господствѣјуцимаъ, иже самоучила пророка избравъ, и раба своего дѣда и помазавъ его цѣа, надъ людѣи сконхъ їсѣрѣа. Ты нѣи оуслыши мѣнѣе наше недостѣнныихъ, и призри ѿ сѣго жилища твоего, и вѣрнаго раба своего... егѣже блѣговѣоли вѣставити цѣа надъ людѣи твоими стѣими... помазати спѣдѣви масломъ радости...“¹⁾ То је, види се, молитва за миропомазање, које се може у цркви извршити само над истовѣрним владарем. Ако би ко, ипак, посумњао у то, онда ће наћи одговор у самој молитви, где стоји „вѣрнаго раба своего (τὸν πιστὸν σου δοῦλον)“, дакле јасно да јасније не може бити — миропомазање се врши у православној цркви само над православним владарем.

Пошто је Твртко I сасвим очевидно желео да се потпуно изједначи с ранијим српским владарима, који су пре крунисања миропомазивани, то је без икакве сумње и над њим извршено миропомазање у Милешеву. Осим овога, општега, разлога који важи за крунисање свих српских владара, постоји још један, нарочити. У манастиру Морачи, задужбини Стефана сина Вуканова, из 1252 год., приказано је на врло упечатљиво израђеној фресци, како пророк Илија

¹⁾ Гласник Српског ученог друштва, XXII, 1867, 361 = Требник Божидара Вуковића, 1538-1540 (?), кв. а а, се, 1^а et v.

помазује Азаила, цара Сирије, и Јуја, цара Израиља¹⁾. Та је сцена била Србима незаборавна, и српски владар, што је Твртко I хтео бити, није се могао лишити високе части које су били удостојени цареви и краљеви од древних времена, па све до српских владара, којих је законити наследник желео важити. Владари који ускачу у вишу част, као Твртко I, у свима временима, на свима местима и у свима положајима веома су осетљиви на свако указивање почести. Што више, што виших и што старијих части — тим боље, јер се тим чвршће осећају у власти.

Црква је сматрала миропомазање владара заиста тако високом чашћу да је није лако и без обавеза делила. Зато љу ја из ове молитве исписати још она места која сведоче о тежњи цркве да што јаче истакне владарево православље, и из њега изведе обавезу да брани правоверност: „свакади его въ непорочности крѣк. покажи его тверда хранители стѣи твои и събор иѣи црквы правилъ“²⁾. Те речи могу се изговарати само над православним владарем и таквим обавезама може се православни владар везивати само у православној цркви. Како сам већ раније истакао за Византију, тако морам и овде рећи — даљи део молитава, и најдирљивији, тиче се владарева човекољубља.

Из осталога реда крунисања, како је сачуван у српском преводу грчког Молитвослова, само да ово истакнем: После миропомазања владара прелази се на крунисање сина владарева, кћери или жене, које владар обавља, пошто архијереј благослови хламиду и круну. Крунисање самога владара обавља архијереј, који му ставља круну на главу.

Цео обред крунисања владара у Молитвослову прилично је сметено приказан, пошто, ван сваке сумње, претставља јако скраћен извод из опширних византинских прописа о царском крунисању. За нас је он, ипак, од нецепањиве вредности, јер се из речи молитве приликом миропомазања владара јасно види, да се у српској православној цркви могао крунисати само православни владар. А то сам ја и желео доказати за Твртка I, крунисаног у Милешеву, у православном храму, од православног архијереја.

Постављена је, међутим, хипотеза да се Твртко уопште није ни крунисао у Милешеву, него у месту Миле, „које је

¹⁾ *Пешковић В.*, Фреске XIII века у манастиру Морачи, *Vjesnik Priv. arh. društva*, XV, 1928, 31-33. Са сликом. *Окунев Н.*, Манастир Морача в Черногориі, *Byzantinoslavica* VIII, 1939-46, 119-120. Табла IX.1. Само по натпису позната ми је студија: *Ellard S.*, Ordination Anointings in the Western Church before 1000 A. D., Publications of the Mediaeval Academy, VIII, 1933.

²⁾ *Гласник Српског ученог друштва* XXII, 1867, 361-362. *Требник* Божидара Вуковића, 1538-1540 (?), кв. 3а, се. IV.

лежало около Кључа“¹⁾. Њен творац је Л. Талоци, а њени мотиви су ван науке, пошто се ишло за тим да се Милешево избрише као место Тврткова крунисања. Недавно је ову тезу прихватио, нешто је преиначивши, М. Перојевић, који претпоставља да се је Твртко I двапут крунисао, први пут у месту Миле, по римокатоличком обреду, а други пут у Милешеву, по православном²⁾. Он је то рад извести из Трстеничке повеље од 10 априла 1378, где стоји: „сподоби ме свѣтѣвима екицѣма“ (sc. Христос) и даље „и идохъ въ сръбьскѣю землю... и тамо шѣдѣш ми екичана быхъ бо҃гомъ дарованимъ ми екицѣма на краливѣство прѣродителъ монахъ, иако быти ми въ Христѣ Несеи бла҃говѣрїемъ и бо҃гомъ поставленїемъ Стефанъ, кралю сръблѣмъ и Боснѣ и поморїю и западнимъ странамъ...“³⁾ Израз „свѣтѣвима екицѣма“ он тумачи као двоструким крунисањем, босанским и српским, а не двоструком круном, српском и босанском. Али реч „свѣтѣвѣ“ не значи двократни, узастопни, него двоструки. Даље, Твртко I меће српску круну на прво место, а не босанску, како би по Перојевићевој хипотези морало бити. И напоследку, крунисање у Миле нико не спомиње. Мотиви Талоцијеве претпоставке политичке су природе, којима је његов наследник додао и конфесионалне. На тај начин се не доспева до истине. Важно је ипак било ове хипотезе бар споменути, јер се из њих види, како су њихови аутори слутили знаменитост Тврткова крунисања у Милешеву, па су га покушали или сасвим избрисати, као Талоци, или запоставити, као Перојевић.

Крунисање владара заиста је знаменит део духовне историје свакога народа који се испео до државне самосталности. Из његовога развитка збиља се осећа, особито на Западу, измена односа између државе и цркве⁴⁾. На Истоку, међутим, из свих владарских крунисања избија несломива жеља цркве, да владар докаже своју оданост православљу. Западна црква је у односу према владарима била разапњана множином и разноликошћу жеља, скопчаних с њеним политичким тежњама, па их је зато према политичким приликама и мењала, док је источној цркви у односима према владарима лебдела пред очима једна једина жеља — оданост према православљу, сједињеном с човекољубљем.

Зато православна црква од те тежње није никада отступила, па јамачно ни у случају Твртка I. Ако је постојала

¹⁾ *Thallóczy L.*, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormenskog arhiva, Гласник Зем. муз., XVIII, 1906, 419.

²⁾ *Perojević M.*, Kralj Stjepan Tvrtko I: Povjest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, 1942, 314.

³⁾ *Miklosich F.*, Monumenta Serbica, 1858, 187.

⁴⁾ Упор. нарочито: *Schramm P. E.*, Die Krönung im katalanisch-aragonischen Königreich, Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, 1936, 575—598.

сумња о његову православљу, он ју је морао пре крунисања разбити. С узимањем српске краљевске круне, којој је он додао босанску, Твртко се је, како се говорило, облачио у новог човека. Мавро Орбини тако и описује крунисање Твртка I за краља, као да је он узео том приликом и ново име, Стефан Мирча. Име Стефан је, наравно, веза с Немањићима, којих је потомком желео важити, а шта је Мирча, то није лако рећи. Н. Јорга истиче једном приликом да је Мирча чисто румунско народно име, и ми га нигде иначе не налазимо потврђено за Твртка. Знам да је слаба утеха што ћу рећи, како је Орбини препун штампарских погрешака, често фаталних. Можда је и Мирча таква. Али шта би требало, у том случају, да стоји место те речи? То је загонетка, уосталом не једина у животу Твртка I.

За сврху мога разлагања најважнија је сама по себи тврдња Мавра Орбинија, да је Твртко I приликом крунисања изменио и име. Да ли се сме рећи и приликом свечаног уласка у православље? Нема никакве сумње да је Твртко I својим крунисањем за краља желео истаћи сву знаменитост преокрета у свом животу и у развиту своје државе. Он је улазио, с пуним сјајем, у традиције Немањића, крунисао се као они, узео бар слично име њима и заузео према православној цркви став какав је био традиционалан у кући Немањића. Ако је на ктиторској слици у Добруну приказани краљ Твртко I, онда је и његова жена Доротеја узела, као краљица, уобичајеније име у српској владарској породици, Јелена¹⁾. Босна, лишена својих високих државних и црквених традиција, желела је да се сљуби са Србијом, да се ослони о њезине традиције и да се на њима испне до вишег схватања улоге државе у народном развиту, како га је Душан као краљ и као цар истицао. Без православља се то није могло ни замислити. Толико је оно било сљубљено с целим државним животом Србије. Зато је Твртко I и изабрао Милешево да се у њему крунише за српскога краља, који има права на рашки престо по крви Немањића, која је текла и његовим жилама, и који својим крунисањем доказује своје православље, преко којег се једино и могао скопчати с традицијама Србије, чије је краљевство ставио на прво место свог

¹⁾ *Кашанин М.*, Манастир Добрун, Старинар, III сер. IV, 1926—7, 75. *Радојчић С.*, Портрети српских владара у средњем веку, 1934, 65—66. *Мазалић Ђ.*, Годишњак Задужбине Саве и Васе Стојеновића, VIII, 1940, 23—26. *Мазалић Ђ.*, Starine u Dobrunu, Glasnik Zemaljskog muzeja, LIII, 1941, 101—123; слика 117. Како се јеретици враћају православној цркви, то је, наравно, било тачно одређено у Номоканону св. Саве и од тога се није отступало: *Крмчија Морачка*, *Дучић Н.*, Књижевни радови, IV, 1895, 220, 237.

свечаног краљевског наслова. Сасвим тачним слутњама био је испуњен Твртко I када је овако поступао, јер Срби су тада чврсто веровали, да се у високу и пуну славу част српског краљевства улази само по крви Немањића и само по непоколебивом православлу. Српске државне традиције заиста су биле једина могућна снажна срж трајније државне организације, за којом је први српски и босански краљ тежио. Но, да ли је Босна била способна да прихвати државне традиције Србије? Да ли су се оне уопште дале пресадити у земљу без чврстих државних и црквених традиција, која није била у себи повезана високим духовним вредностима, које су сједињавале Србију у једну складну целину и прожимале њено друштво високим идеалима, око којих се највише трудила православна црква? Твртко I је несумњиво веровао у ту могућност.